

Dag Ellingsen

Krigsbarns levekår
En registerbasert undersøkelse

Rapporter

I denne serien publiseres statistiske analyser, metode- og modellbeskrivelser fra de enkelte forsknings- og statistikkområder. Også resultater av ulike enkeltundersøkelser publiseres her, oftest med utfyllende kommentarer og analyser.

Reports

This series contains statistical analyses and method and model descriptions from the various research and statistics areas. Results of various single surveys are also published here, usually with supplementary comments and analyses.

© Statistisk sentralbyrå, september 2004
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen,
vennligst oppgi Statistisk sentralbyrå som kilde.

ISBN 82-537-6655-6 Trykt versjon
ISBN 82-537-6656-4 Elektronisk versjon
ISSN 0806-2056

Emnegruppe

00.02 Levekår

Design: Enzo Finger Design
Trykk: Statistisk sentralbyrå/235

Standardtegn i tabeller	Symbols in tables	Symbol
Tall kan ikke forekomme	Category not applicable	.
Oppgave mangler	Data not available	..
Oppgave mangler foreløpig	Data not yet available	...
Tall kan ikke offentliggjøres	Not for publication	:
Null	Nil	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	Less than 0.5 of unit employed	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	Less than 0.05 of unit employed	0,0
Foreløpig tall	Provisional or preliminary figure	*
Brudd i den loddrette serien	Break in the homogeneity of a vertical series	—
Brudd i den vannrette serien	Break in the homogeneity of a horizontal series	
Desimalskilletegn	Decimal punctuation mark	,(,)

Sammendrag

Dag Ellingsen

Krigsbarns levekår

En registerbasert undersøkelse

Rapporter 2004/19 • Statistisk sentralbyrå 2004

Krigsbarna er definert som barn med norsk mor og tysk far, født under eller like etter annen verdenskrig. Undersøkelsen tar sikte på å gi et mest mulig representativt bilde av krigsbarnas levekår, til forskjell fra tidligere presentasjoner basert på svært skjevt sammensatte utvalg. Metodikken er ny, i det vi tar utgangspunkt i et utvalg av registrerte barn i manuelle, tyske krigsarkiver lokalisert på Riksarkivet. Gjennom et oppsporingsarbeid er vi i stand til å finne personnumrene til en betydelig andel av disse barna, og slik kunne gjenfinne data om deres levekår i moderne registre. Vi antyder også at denne metodikken har et betydelig potensiale i forhold til andre aktuelle forskningsoppgaver.

Det levekårsbildet vi får av krigsbarna er sammensatt. På den ene siden er det mange funn som indikerer at mange har hatt dårligere levekår enn sine jevnaldrende. Dødeligheten i perioden fra 1960 og fram til nå er klart høyere blant krigsbarna. Selvmordsdødeligheten er høyere enn blant deres jevnaldrende, det samme gjelder dødelighet på grunn av hjerte-karsykdommer. Flere har blitt uførepensjonister i relativt ung alder. Samlet antyder dette at betydelige andeler har hatt helseproblemer og derav følgende lavere livskvalitet. Skilsmisseandelen er klart høyere blant kvinnene. Færre har høyere utdanning. Inntektsnivået er lavere, og formuene er klart mindre.

På den andre siden er det flere likhetspunkter mellom krigsbarna og deres jevnaldrende, og også en gruppe av andre barn med enslig mor som vi sammenlikner dem med der dette er mulig. Svært få er ikke blitt gift. Skilsmisseandelen blant mennene er om lag identisk med andelen blant deres jevnaldrende. De som har fått barn, har i snitt fått like mange barn som andre født i samme periode. Mange krigsbarn ser ut til å ha levd sine liv som "folk flest", i det minste sett utenfra: De har en vanlig utdanning, en gjennomsnittlig inntekt, bor greit, er gift og har barn. Samlet peker dette mot sosiale utviklingsmønstre påvirket av stigmatiserende prosesser, men også av et betydelig potensiale for mer "restituerende" livsforløp. Denne studien kan konstatere en rekke ulikheter i levekår mellom krigsbarn og andre grupper som vi har valgt å sammenlikne med. I hvilken grad disse ulikhetene (bare) er forårsaket av deres status som krigsbarn er det imidlertid ikke mulig å si på grunnlag av de data og den metodikk som vi har kunnet benytte innen våre tids- og ressursrammer.

Ulikhetene i levekår mellom krigsbarn og andre grupper som vi har valgt å sammenlikne med, gjelder først og fremst mellom krigsbarna og deres jevnaldrende. Sammenlikningen mellom krigsbarna og kontrollgruppen av andre barn med enslige mødre er på mange felter svært komplisert, samtidig som flere av de forskjellene som kan observeres ikke er statistisk signifikante. Det er i tillegg vesentlige skjevheter i utvalget av barn med enslige mødre, noe som reduserer verdien av sammenlikningene.

Prosjektstøtte: Sosialdepartementet og Barne- og familiedepartementet.

Innhold

Forord	7
1. Mot et mest mulig representativt bilde	9
1.1. Hvem er krigsbarn?	9
1.2. Tyske krigsarkiver	9
1.3. Mødrene - det manglende ledd	10
1.4. De skjeve utvalgs problem	10
1.5. Resiliens og stigma	11
1.6. De særlig utsatte	12
1.7. Krigsbarn uten å vite det?	13
1.8. Utvendighet	13
1.9. Etske implikasjoner	14
1.10. Forskningsdesign og disposisjon	14
1.11. Kort om frafall og skjevheter	14
1.12. Pragmatisk valg av indikatorer	15
1.13. Videre framstilling	15
2. Hvem skal vi sammenlikne krigsbarna med?	16
2.1. Kontrollgruppe 1: Jevnaldrende.....	16
2.2. Kontrollgruppe 2: Andre barn av enslige mødre	16
2.3. Tre utvalg med krigsbarn	17
2.4. Statistisk signifikans.....	17
3. Krigsbarna som ungdommer	19
3.1. Hvem lever de med?.....	19
3.2. Et mindretall lever med enslig mor.....	20
3.3. Tidlig ut i eget arbeid	20
3.4. Har de fått seg utdanning?.....	21
3.5. De pårørendes utdanning.....	21
3.6. Familiens boligstandard	21
4. Dødelighet og dødsårsaker	22
4.1. Høyest overdødelighet blant dem som er født tidlig under krigen.....	22
4.2. Større overdødelighet enn sammenlignbare grupper?	23
4.3. Høyere dødelighet enn (andre) barn med enslig mor?	24
4.4. Flere selvmord	24
4.4. Selvmord blant unge	25
5. Familie og samliv	26
5.1. Mange er gift	26
5.2. Noe tidligere gift	26
5.3. Mange skilte og separerte blant kvinnene	27
5.4. Mange barn	27
6. Geografi og mobilitet	28
6.1. Mange mangler opplysninger om fødested.....	28
6.2. 1960: Mange bor i de nordligste landsdelene	29
6.3. 2001: Flere sørpå	29
7. Helse og uførhet	30
7.1. Flere krigsbarn uføre	30
7.2. Mange uførepensjonister med psykiske problemer	31
7.3. Mange ble uføre som unge	31
7.4. Høyere sykefravær.....	32

8. Utdanning	33
8.1. Få med høyere utdanning.....	33
9. Sysselsetting, inntekt, formue og inntektssikring	35
9.1. Lavere sysselsetting blant krigsbarn.....	35
9.2. Noen flere arbeidsledige	35
9.3.inntekt.....	35
9.4. Lavere gjennomsnittsinntekt.....	36
9.5. Få rike krigsbarn	36
9.6. Husholdningens inntekter.....	36
9.7. Fattigdom.....	37
9.8. Lavere formuer	37
9.9. Få med svært lav boligstandard	38
9.10. Sosialhjelp	38
10. Kort oppsummering: Krigsbarn og utsatthet	40
10.1. Et sammensatt bilde	40
10.2. Stigma og symbolsk vold	40
Litteratur	42
Vedlegg A. Data og metode	44
De sist utgitte publikasjonene i serien Rapporter	51

Forord

Høsten 2001 startet det treårige forskningsprosjekt *Oppvekstvilkår for krigsbarna*. Prosjektet har vært finansiert av Sosialdepartementet og Barne- og familiedepartementet og inngår i *Velferdsprogrammet - samfunn, familie, oppvekst* i Norges Forskningsråd, under fagansvarlig rådgiver Steinar Kristiansen og forskningsleder professor Bjørn Hvinden. Prosjektet er forankret ved Universitetet i Oslo, hvor det er lagt under Institutt for kulturstudier.

Forskergruppa har bestått av forsker dr. philos Lars Borgersrud, Institutt for kulturstudier, seniorrådgiver Dag Ellingsen, Statistisk Sentralbyrå, professor Kjersti Ericsson, Institutt for kriminologi og retts sosiologi og forsker dr. scient Eva Simonsen. Prosjektleder har vært professor Anne Eriksen, Institutt for kulturstudier. Hittil er det utgitt tre rapporter fra prosjektet:

- Lars Borgersrud: Overlatt til svenske myndigheter. De norske krigsbarna som ble sendt til Sverige i 1945. Unifob/Institutt for kulturstudier, UiO 2002.
- Eva Simonsen og Kjersti Ericsson: Krigsbarn i fredstid – sosialpolitiske og profesjonelle føringer i synet på tysk-norske krigsbarn 1945 -1947. Institutt for kriminologi og retts sosiologi, UiO 2004.
- Lars Borgersrud. Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo 2004

Den foreliggende rapporten er den fjerde fra prosjektet. Den belyser levekårene til et utvalg krigsbarn, basert på inntrykkene fra elektroniske registre. En artikkel basert på denne rapporten er allerede publisert i Statistisk sentralbyrås tidsskrift *Samfunnspeilet* nr. 4/2004, under tittelen "Mange krigsbarn med vanskelige levekår."

Kjersti Ericsson og Eva Simonsens bok bygget på krigsbarns livshistorier er planlagt å komme ut tidlig i 2005. Den siste planlagte publikasjonen er *Children of World War II – The Hidden Enemy Legacy*, som ventes utgitt våren 2005.

Jeg har hatt stort utbytte av å samarbeide med Borgersrud, Ericsson og Simonsen i forskergruppa. På Riksarkivet har jeg fått god hjelp til å arbeide med de tyske arkivene, særlig vil jeg nevne førstearkivar Kåre Olsens bistand. I Statistisk sentralbyrå har forskerne Helge Brunborg, Hege Kitterød og Lars Østby fungert som velkvalifisert bistandsgruppe. Rådgiver Finn Gjertsen har gitt verdifulle innspill i tolkningen av tallene for dødsårsaker. Førstekonsulent Turid Sætre, SSB, har gjennomført brorparten av søkeprosessen for å finne krigsbarnas personnumre. Stud. polit. Marianne Lilleaas har hjulpet meg i registreringsarbeidet på Riksarkivet, samt noe av søkearbeidet på SSB. Førstekonsulent Roar Vålen og rådgiver Anders Akselsen har satt opp og koblet registre, samt kjørt ut tabeller etter mine ønsker. Den samme jobben har førstekonsulent Knut Strøm gjort mht. dødsårsaker.

Manuset er lest og kommentert av forskergruppa i prosjektet, forskergruppa i SSB, Kåre Olsen på Riksarkivet, samt den danske historikeren Anette Warring. Takk for hjelpen!

1. Mot et mest mulig representativt bilde

Dette arbeidet om krigsbarns levekår begynte for meg med en kronikk i Aftenposten 5. oktober 2001. Det hadde gått en debatt i dette forumet om hvorvidt vi kunne si oss fornøyde med etterkrigsoppgjøret med de såkalte "landssvikerne". Formålet med min kronikk var først og fremst å peke på at man måtte analysere ikke bare de som var omfattet av de strafferettslige etterforskningene og rettergangene etter krigen, men også de som var utsatt for mer folkelige oppgjør. Viktige grupper i den sistnevnte kategorien er de såkalte "tyskertøsene", deres barn og barna av medlemmer av Nasjonal Samling. Her argumenterte jeg for at vi også bør lete etter mest mulig representative bilder av levekårene til krigsbarn og andre antatte krigstapere, og at dette kan gjøres ved hjelp av registerdata. I etterkant av denne kronikken ble jeg kontaktet av Norges forskningsråd, med forespørsel om Statistisk sentralbyrå og undertegnede kunne utføre en slik forskningsoppgave blant krigsbarna. Man hadde lenge ønsket seg en slik undersøkelse, men ikke funnet noen praktisk løsning.

1.1. Hvem er krigsbarn?

I vid forstand må krigsbarn sies å være alle som fikk sin oppvekst preget av krigen. I norsk sammenheng vil det si annen verdenskrig. Noen ble selv preget av hva som skjedde under krigen, noen fikk i større grad status av krigsbarn på grunn av noe deres foreldre gjorde fra 1940 til 1945. Sentrale grupper blant taperne er barn av medlemmer av Nasjonal Samling, og da gjerne de som ble dømt som landssvikere etter krigen, og barn av tyske fedre og norske mødre ("tyskerunger"). En vesensforskjellig kategori krigsbarn er barn av medlemmer av motstandsgrupper. Deres foreldre kan ha vært i fangenskap og blitt torturert under krigen, noen har mistet sine foreldre, andre har hatt oppvekst i eksil. Så godt som alle barn i den jødiske minoriteten i Norge har lidd overlast, og mange mistet jo også livet. En annen og stor utsatt gruppe er barn av krigsseilere, altså norske sjøfolk i utenriksfart under krigen. Oppfatningen av om deres foreldre sto på den "riktige" eller "gale" siden under krigen har selvfølgelig betydd mye for de forskjellige gruppernes "skjebne" som krigsbarn.

Mange av krigsbarna vil være født under krigen og/eller ha hatt hele eller deler av sin oppvekst i den samme perioden. Andre kan være født etter krigen, noe som for eksempel gjaldt en del av "tyskerbarna". Mens andre igjen kan være født lenge før eller etter krigen, men blir krigsbarn på grunn av det deres foreldre gjorde under krigen. Dette gjelder for eksempel mange av de såkalte NS-barna.

I dette forskningsprosjektet er fokus rettet mot barn av tyske fedre og norske mødre, de såkalte tyskerungene. Det var da også denne gruppen som rett etter krigen fikk den offisielle betegnelsen krigsbarn, ved at Krigsbarnutvalget satte dette navnet på dem. Utvalget ble oppnevnt allerede i mai 1945. Utvalgets arbeid er presentert i Olsen (1998), og vil også bli grundig analysert i forbindelse med arbeidet i vår forskergruppe (se Borgerstrud 2004 og Simonsen og Ericsson 2004).

Krigsbarna er født i perioden 1941-1946. Vårt utvalg inkluderer imidlertid ikke dem født etter fredsslutningen i mai 1945, se seinere. Det vil aldri være mulig å gi et presist anslag for hvor mange slike krigsbarn som har eksistert, enn si lever i dag. Historiker Kåre Olsen ved Riksarkivet har publisert et grundig og omfattende arbeid om krigsbarna og deres mødre. En detaljert gjennomgang av de forskjellige kildene for kunnskap om antallet, ender for Olsens del med et anslag på mellom 10 000 og 12 000 barn (Olsen 1998, side 68-72).

1.2. Tyske krigsarkiver

Vår undersøkelse tar sitt utgangspunkt i det såkalte Lebensbornarkivet. Dette vil i all hovedsak si materiale som er samlet inn av tyske myndigheter i Norge. Noe av det underordnede personalet i Lebensbornsystemet var nordmenn, men ledelsen var tysk (Olsen 1998). Ordet "Lebensborn" kan oversettes med "livskilde", og Lebensborn var i sin opprinnelse og gjennomføring en tysk, nazistisk virksomhet. Ønsket var å verne om de rasemessig verdifulle barna som ville bli resultatet av forhold mellom norske kvinner og tyske menn. En betydelig mengde kunnskap ble samlet inn om mødrene og fedrene for å sikre seg at det virkelig var

det man anså som rasemessig verdifulle barn som ble gjenstand for Lebensborns omsorg. Systemet var også et utgangspunkt for å gi sosiale ytelser og goder til de kvinnene og barna det gjaldt, og i praksis fikk det norske Lebensbornsystemet først og fremst en slik sosialpolitisk funksjon.

Det faller utenfor dette prosjektets rammer å gå nærmere inn på formålet med Lebensborn, og hva systemet i realiteten innebar. I første omgang vil vi bare slå fast at Lebensbornsystemet har gitt en informasjonsmengde som gir oss muligheten til å finne krigsbarna (og mange av mødrene) i dagens moderne befolkningsregistre, og slik koble dem til deres nåværende fødselsnummer. De tyske myndighetene samlet inn vital informasjon om de norske kvinnene og de tyske fedrene som ventet barn. Informasjonen om hver sak ble systematisert i individuelle saksmapper og komprimert i to protokoller, samt i kartoteker ordnet etter mors navn og fars navn i Lebensbornsystemet. Se mer om dette i vedlegg A.

Vi kjenner ikke til at det finnes noe annet register som kunne ha gitt oss et tilsvarende utgangspunkt. De mest nærliggende alternativene er kirkebøkene fra krigen og etterkrigsåret fra aktuelle områder, eller folke- og boligtellinger fra 1946. Problemet med begge disse kildene er at de både er manuelle og omfattende, og fordrer en svært tidkrevende gjennomføring av irrelevant informasjon for å finne krigsbarna blant alle andre. For kirkebøkene del er også opplysningene om tysk/norsk herkomst for ufullstendige til å gi fullverdig informasjon. Det må imidlertid nevnes at det fra Folke- og boligtellinger 1946 er gjort en del statistiske beregninger av antallet krigsbarn, samt deres fordeling på fødselsår og bosted. Disse tabellene vil vi komme tilbake til i kapittel 6 og vedlegg A, men grunnlagsmaterialet for disse beregningene lar seg dessverre ikke spore.

En god del krigsbarn, anslagsvis snaut 2000, ble født i de første årene etter freden i mai 1945. Noen var unnfanget under krigen, og ble født i løpet av 1945 og de første månedene av 1946. Andre ble født enda seinere. Mange tyskere var lenge i Norge etter krigen, i påvente av en omfattende repatriering av tyskere verden over. Noen av de tyske mennene hadde kontakt med norske kvinner også mens de satt i interneringsleire etter krigen. De siste tyske soldatene forlot Norge så seint som i 1947.

1.3. Mødrene - det manglende ledd

Vårt mandat i denne registerbaserte undersøkelsen er å uttale oss om krigsbarnas levekår på forskjellige tidspunkt. Et hovedproblem i denne sammenheng er at vi vet for lite om deres opphav, og særlig om mødrene. Moderne og historisk forskning rundt disse kvinners livsløp har ikke vært prioritert. Dette gir oss problemer når vi skal skildre krigsbarnas oppvekst og sosiale

bakgrunn. I vårt prosjekt er vi også henvist til de tyske arkivenes bakgrunnsdata om mødrenes bakgrunn, og disse opplysningene er ikke tilstrekkelige til å nyttes.

I et tidligere arbeide har undertegnede vært opptatt av å avkrefte eller svekke en del mytiske bilder av krigsbarnas mødre og andre kvinner som hadde et forhold til en tysk soldat (Ellingsen 1995). Det er viktig å være klar over at de var relativt mange. I tillegg til de 10-12.000 kvinnene som altså fikk ett eller flere barn som en følge av forholdet, var det antakelig minst tre ganger så mange kvinner som hadde et forhold - av svært varierende karakter - til en tysk mann under krigen.

Videre har det ofte vært skapt et bilde av "tyskertøsen" som en nærmest prostituert, i det minste promiskuøs kvinne. Dette er nok et bilde som bare har passet på et lite utvalg av kvinnene, men kanskje en særlig tydelig gruppe i offentligheten. To-tre andre grupper kvinner har nok vært langt mer vanlige blant tyskerjentene. For det første ser man mange steder (også i Lebensbornarkivet) at kvinnene er omtalt som hushjelper. Dette er jenter som har tjenestegjort hos mer bemidlede personer i byene. Forholdet til tyske menn kan ha blitt lettet av at de var langt hjemmefra, og dermed utenfor den vanlige sosiale kontrollen knyttet til omgang med familie og naboer. I en liknende posisjon har de vært alle de kvinnene som har arbeidet på tyske anlegg eller i nærheten av områder der store tyske styrker var plassert. En siste betydelig gruppe er de mange kvinnene og jentene som bodde i lokalsamfunn der tyske styrker nærmest hadde okkupert bygda eller småbyen. For å få plass til alle soldatene, måtte lokalbefolkningen ofte avstå en vesentlig del av sin bolig til tyske soldater og befal, mens de selv da ble boende tett på fienden. Det er videre grunn til å understreke at det ser ut som svært få av kvinnene har hatt noen nazistiske sympatier, eller har begått noen form for kriminalisert landssvik. Dette gjelder både krigsbarnas mødre og de andre "tyskerjentene".

Det kan tilføyes at den metodiske tilnærmingen vi her har brukt på krigsbarna også kan anvendes på deres mødre. Tilnærmingen vil bli lettet ved at de tyske arkivene gjennomgående har flere og sikrere opplysninger om mødrene enn barna. Ved å koble til bakgrunnsdata om mødrene, vil også en interessant videre analyse av krigsbarna bli mulig gjort. Dette har imidlertid ligget utenfor tids- og ressursrammene for vårt prosjekt.

1.4. De skjeve utvalgs problem

Hovedformålet med denne registerbaserte undersøkelsen har altså vært å lete etter et mest mulig representativt bilde av krigsbarna og deres levekår i etterkrigstiden. Krigsbarna og deres mødre har hele tiden vært presentert på basis av særpreget og ufullstendig kunnskap om spesielle grupper blant dem.

Bildet av deres mødre ble ofte presentert gjennom bildet av den synlige "tyskertøsen" (Ellingsen 1995). Barna deres har fått stempelet åndssvake, femte-kolonne osv. I den grad noen har prøvd seg på empiriske, vitenskapelige tilnærminger, har empirien bestått av svært spesielle utvalg. Et typisk eksempel fra etterkrigsårene er undersøkelsen til politi- og fengselslegen Augusta Rasmussen (1947). Hun testet et utvalg på 310 såkalte tyskertøser i en IQ-undersøkelse, og fant at flertallets intelligens lå langt under snittet. Mange måtte betegnes som "sinker" og "svakt begavede". Jentene fant Rasmussen i interneringsleiren for tyskerjenter på Hovedøya utenfor Oslo. Det er minst to problemer med denne undersøkelsen. For det første må man stille seg tvilende til verdien av en IQ-undersøkelse som blir gjennomført av mennesker som er tvangsmessig internert. Et godt resultat på en slik test krever blant annet motivasjon. For det andre, og viktigst for vårt metodologiske poeng: Utvalget av tyskerjenter er skjevt. I interneringsleirene kom først og fremst de jentene som var offentlig kjent for å ha hatt omgang med tyskerne, de jentene som var ansett som et offentlig, moralsk problem. Et allment problem med de undersøkelsene som var i bruk, var også at de målte utdanningsnivå mer enn intelligens (Simonsen og Ericsson 2004).

Et enda mer ekstremt bilde av mødre og barna kommer fram i rapporten til det såkalte "Krigsbarn-utvalget", nedsatt fredssommeren 1945. Utvalget kontaktet overlege og direktør Ørnulf Ødegaard ved Gaustad sykehus i Oslo for å få en uttalelse om barnas mentale status. På basis av sine inntrykk av rundt 35 tyskerjenter som hadde vært pasienter på Gaustad under krigen, resonnerer han seg fram til at hvis rundt halvparten av mødre hadde arvemessige "defekter", så ville om lag 2500 av de antatt 9000 barna ha "sjelelige defekter" og da særlig åndssvakhet. Hvis også mange av deres fedre antakelig kunne anses som mer eller mindre defekte, noe Ødegaard regnet med siden de hadde tatt til takke med slike piker, ville antallet krigsbarn med problemer øke betraktelig (Innstilling til Sosialdepartementet 1945, Simonsen og Ericsson 2004).

På den ene siden har vi altså noen åpenbart skjeve og pseudovitenskapelige beskrivelser av krigsbarna og deres mødre fra årene rett etter krigen. På den andre siden, og ofte med helt andre fortegn, har vi også i mer moderne tid fått beskrivelser med betydelig skjevhet innebygd. Det gjelder for eksempel den dokumentar-litteraturen som har beskjeftiget seg med dette emnet. Typisk er en av de aller første bøkene som ble skrevet om "barna": "Skammens barn", en dokumentarroman fra 1986 (Kjendsli 1986). Her møter vi en kvinne som først har hatt en tilsynelatende lykkelig barndom som adoptert i Tyskland, for så å bli returnert til Norge, for deretter å bli adoptert videre til norske foreldre. Dette er selvfølgelig godt stoff og viktig kunnskap. Men

samtidig utgjør bokas hovedperson et eksempel på en skjebne som kun ble rundt 25 av 10.000 - 12.000 krigsbarn til del. Snaut 250 krigsbarn ble antatt å befinne seg i Tyskland uten sine foreldre etter krigen. Av disse ble litt over 50 hentet hjem til Norge, hovedsakelig i årene 1947-1949. Blant disse igjen, var det kun 20-25 som ikke ble gjenforent med sin biologiske mor (Olsen 1998, side 391-394). Man kan ikke klandre bøker om enkeltskjebner for ikke å være representative, og Kjendsli's bok inneholder en godt fortalt historie om barn som kasteballer og om leting etter identitet. Boka, sammen med en rekke medie-innslag, ble også en viktig vekker for hele interessen for problematikken rundt krigsbarna. Problemet blir at slike skjebner lett blir oppfattet som typiske og vanlige.

I de aller siste årene har bildet av krigsbarna som en relativt homogen gruppe utsatte mennesker fått befestet seg, blant annet gjennom de erstatningssakene som har vært reist i regi av Krigsbarnforeningen Lebensborn. Disse sakene skal ikke behandles her, men ble reist av sju enkeltpersoner som har tilhørt en særlig utsatt gruppe av krigsbarna. Igjen: Det er helt rimelig at det er krigsbarn med en slik belastning som går til sak mot staten, men samtidig kan mediedekningen av disse sakene ha befestet inntrykket av krigsbarna som en nokså homogen gruppe av utsatte. Den alminnelige opinion kan også miste av syne den hverdagslige plagingen som ble mange krigsbarn til del. Ekstreme tilfeller av vold og utstøting kommer i forgrunnen, mens de daglige små påminnelser og utelukkelse blir glemt.

1.5. Resiliens og stigma

Det var grunn til å tro, selv i forkant av gjennomgangen av vår empiri, at bildet av krigsbarns levekår er betydelig mer sammensatt. På den ene siden har man den stigmatoretske retningen innen kriminologi og avvikkssosiologi, som postulerer en problematisk framtid for grupper som tidlig er utsatt for "sosial brennmerking" (Becker 1963, Scheff 1966 osv.). På den annen side har man innenfor psykologien en relativt ny forskningsgren kalt "resiliensforskningen" (se Borge 2003 for en oversikt). Begrepet resiliens stammer fra engelsk "resilience", som handler om evnen og muligheten til å ta seg inn igjen etter en sjokkerende, traumatisk hendelse, noe som igjen handler om motstandskraft og mestring, men også om kvaliteter i miljøet rundt barnet. I denne forskningen har man for eksempel fulgt utvalg av svært utsatte barn, som har levd med alkoholiserede foreldre, i konfliktfylte hjem, hjem med svært svak økonomi og med foreldre med tyngre psykiske lidelser. Mange barn med en slik massiv negativt preget oppvekst får selv betydelige problemer i sine voksenliv, men samtidig finner man at en ikke ubetydelig andel av barna klarer seg bra, og at noen gjør det svært bra (se f.eks. Werner og Smith 2001). I disse undersøkelsene har man også tilgang på representative intervjudata, noe vi ikke har.

Det er altså ikke bare slik at folk ser vellykkete ut "på overflaten" : God inntekt, god utdanning, stabile ekteskap osv. Barna som er fulgt i disse undersøkelsene rapporterer selv at de lever harmoniske, relativt lykkelige liv. De er det som i norsk sammenheng er blitt kalt "løvetannbarn".

Som nevnt i forordet: Vårt kvantitative prosjekt har blitt utformet i nær kontakt med den kvalitative forskningen til Kjersti Ericsson og Eva Simonsen om samme tema. De to har intervjuet 110 krigsbarn over hele landet, men også i Sverige og Tyskland. Intervjuene har hatt et livsløpsperspektiv. Deres "barn" er et selvselektert utvalg, det vil si at krigsbarnforeningene har hjulpet dem med å finne fram til et antall medlemmer som har ønsket å la seg intervju av de to forskerne. Siktemålet har bevisst vært å få et noe skjevt utvalg, det vil si å finne "barn" som har hatt en problematisk tilværelse som krigsbarn. Vi vil flere ganger komme tilbake til denne undersøkelsen (Ericsson og Simonsen, 2005, under utgivelse).

Et funn som går igjen i Ericssons og Simonsens intervjuer er symptomatisk for oppfatningen av denne gruppen: Mange av de intervjuede krigsbarna, som gjennomgående er i gruppen av de mer utsatte, sier innledningsvis at de ikke er noen typiske krigsbarn. Med det mener de at de ikke har vært utsatte for massive overgrep, slik man har sett dem gjennom f.eks. rettssakene om erstatning i 2001. I intervjuenes gang dukker det så gjerne opp jevne drypp om mobbing på skolen, ukjærlige stefedre, mødre som ikke orker at temaet krig og opphav blir nevnt, kompliserte ekteskap osv. Deres intervjuer gir også talende eksempler på individuelle strategier og muligheter for å overkomme stempelet som "tyskerunge".

I sin kjerne handler vår levekårsundersøkelse også om å kaste lys over hvilken grad av sosial determinisme det er i folks liv. I hvilken grad er det forutbestemt at mennesker med en uheldig sosial bakgrunn skal støte på mange og uoverkommelige problemer i sine liv, og i hvilken grad kommer noen med samme bakgrunn inn i sosiale kontekster som gir dem muligheter? Rapporten blir avrundet med en kort drøfting av relevansen av stigmateori i forståelsen av krigsbarns levekår og oppvekst.

1.6. De særlig utsatte

Ericsson og Simonsen rekrutterte altså i hovedsak sine intervjuobjekter gjennom Norges Krigsbarnforbund og Landsforeningen rettferd for tapere (Krigsbarnforeningen Lebensborn avsto å delta i forskningsprosjektet). Siktemålet var å få et utvalg med utsatte personer. Intensjonen var å få et bilde av livsløpet til disse menneskene, og slik også kaste lys over mulige utstøtings- og marginaliseringsprosesser som har blitt krigsbarna til del. Noen grupper vil imidlertid ikke kunne belyses gjennom en intervju-undersøkelse:

Helt åpenbart kan man ikke gjennom intervjuer belyse livsløpet til dem som i dag er døde. Ifølge våre data har 10-11 prosent av krigsbarna gått bort i perioden 1960-2002. En antakelig noe mindre eller tilsvarende andel døde før 1960: Den gjennomsnittlige dødeligheten fram til 1960 for kvinner og menn født i perioden 1941-1945 var på drøyt 7 prosent (Mamelund og Borgan 1996). Hvis krigsbarna hadde tilsvarende overdødelighet i denne perioden som i perioden 1960-2002, kan anslagsvis 10-11 prosent av krigsbarna ha mistet livet også i denne perioden. Dødelighetsratene for krigsbarna fram til 1960 må imidlertid tas som det de er: upresise anslag. Etter all sannsynlighet vil gruppen av døde inneholde en overrepresentasjon av personer som har levd særlig utsatte liv.

En annen svak gruppe vil være de av krigsbarna som lever "på kanten av samfunnet", som tunge rusmisbrukere, pasienter i tungpsykiatrien, innsatte i fengsler osv. Dette er grupper som sannsynligvis vanskeligere lar seg rekruttere til intervjuer. Noen personer med slik bakgrunn vil kunne fanges opp gjennom vår undersøkelse.

Ericsson og Simonsen har ingen ambisjoner om å finne presentasjoner av krigsbarns livsløp som kan sies å være representative for alle de 10-12 000 "barna" som er født. Mer problematisk er det med intervjuundersøkelser med liknende forskningsdesign der man pretenderer å kunne gi representative inntrykk. I 2002 utkom boka "De kalte oss naziyngel. NS-barnas historie 1940-2002", skrevet av Baard H. Borge. Boka gir et bredspektret bilde av livet til barn av medlemmer av Nasjonal Samling. Representativitetsproblemet oppstår når Borge, riktignok litt nølende, påberoper seg at hans data gir et rimelig dekkende bilde av alle NS-barns skjebne i etterkrigstid. Han avviser muligheten for å kunne finne et representativt utvalg av slike barn, men mener at hans undersøkelse viser et bilde som vil ligge rimelig nært det vi kunne ha funnet ved en representativ undersøkelse.

Dette resonnementet er vanskelig å følge når vi ser på Borges metodikk. Kjernen i hans materiale er 375 utfylte spørreskjemaer fra like mange NS-barn. Skjemaene er svært omfattende å fylle ut, de kan fort ta flere timer for en som har opplevd mye. Mange vil vegre seg mot å gå inn i en slik undersøkelse, og Borge opplyser da også at rundt 1000 skjemaer ble sendt ut, altså står vi overfor en svarprosent på godt under 40.

Utvalget er basert på selvseleksjon. Borge har blant annet distribuert skjemaet ved hjelp av et uformelt nettverk av NS-barn. Videre har han presentert sitt prosjekt gjennom media og fått god dekning. Mange har deretter henvendt seg til ham for å få et spørreskjema tilsendt.

At undersøkelsen må ha truffet et skjevt utvalg, gir noen av resultatene et tydelig bevis på. Ikke overraskende er det utdanningsvariabelen som slår skjevt ut. Borge finner at 60 prosent av hans informanter har tatt utdanning på høyskole eller universitet, og at ytterligere 25 prosent har videregående utdanning. Dette er eksepsjonelt høye tall i en gruppe der hovedvekten av informantene er født i perioden mellom begynnelsen av 1930-årene og midten av 1950-årene. Blant dem som var mellom 50 og 59 år gamle i 2002 var det 27 prosent av mennene og 23 prosent av kvinnene som hadde utdanning fra høyskole eller universitet. Blant dem over 60 år var andelen vesentlig lavere. Den skjevheten som Borge får er ikke overraskende når vi tenker på spørreskjemaets utforming og selvseleksjonen i utvalget.

1.7. Krigsbarn uten å vite det?

Intervjuundersøkelser med selvselekterte utvalg av krigsbarn vil nødvendigvis bare omfatte personer som kjenner til sin status som krigsbarn. Denne registerbaserte undersøkelsen kan imidlertid tenkes å omfatte noen barn som selv ikke har kjennskap til at de har tysk far. Hvordan kan dette ha skjedd?

For det første kan det tenkes at mor har hemmeligholdt barnets opprinnelse, eller har pekt ut for eksempel en norsk stefar som opphavet. For det andre kan man tenke seg at det har skjedd adopsjoner som for alltid har tilslørt begge barnets opphav.

Det er umulig å si noe meningsfylt om hvor mange av krigsbarna i vårt utvalg som ikke kjenner til sin status som krigsbarn. Sannsynligvis er det vel slik at de mødrene som for alltid har klart å skjule dets opphav for barnet, også har søkt å holde seg unna en registrering i Lebensbornsystemet. Om mors strategi for å holde barnet uinformert skal lykkes, kreves det ofte i tillegg at heller ikke andre i barnets omgivelser skal kjenne til "hemmeligheten". Noen av informantene til Ericsson og Simonsen (2005) rapporterer om hemmeligheter som ble nådeløst avslørt for dem på skolen, ved konfirmasjonen eller i andre møter med personer i lokalsamfunnet.

Hvis omfanget av slike "uvitende" krigsbarn er stort, vil selvfølgelig dette påvirke våre resonnementer om for eksempel effekten av å bli stigmatisert som krigsbarn. Dette gjelder både tolkningen av vår registerundersøkelse og den generelle forståelsen av krigsbarnas skjebne. Det er imidlertid grunn til å tvile på at omfanget av slike skjulte krigsbarn er stort, gitt det relativt gjennomslittige norske etterkrigssamfunnet. Mange av dem som eventuelt ikke har kjent til at de hadde tysk far, kan imidlertid ha følt en generell uvisshet rundt sitt opphav. Denne uvissheten kan også ha hatt sine omkostninger, slik at det ikke er gitt at de kan kalles "lykkelig uvitende".

1.8. Utvendighet

Vår undersøkelse er basert på tilgjengelige registerdata. Slike data er på en måte av en "annenhands" eller utvendig karakter. Vi betrakter mennesker med et utenfrablakk, der vi slutter noe om deres levekår på basis av det registrene vet å fortelle om inntekt, ekteskap, skilsmisser, dødelighet, dødsårsak osv. Noen av disse indikatorene vil kunne si noe tydelig om det vanskelige begrepet livskvalitet. Vi antar vel ganske raskt at et selvmord er en klar indikator på svært dårlig livskvalitet, i det minste i den siste fasen av livet. Å bli uførepensjonert i relativt ung alder på grunn av en psykisk lidelse peker også relativt entydig i samme lei. Mindre klart er det om høy inntekt gir så mye bedre livskvalitet enn et mer moderat utkomme (Hellevik 1999), mens en svært mager inntekt lettere blir assosiert med tilsvarende dårlig livskvalitet og snevert handlingsrom.

Vi har altså ikke kunnet stille krigsbarna de avgjørende spørsmålene: Har du god helse? Er du fornøyd med din livskvalitet? Har du mange og nære venner, eller føler du deg ensom? Hvilket forhold har du til familien din? Slike spørsmål og svar finnes rimeligvis ikke tilgjengelig som registerdata for hele befolkningen, og det ville vært uetisk å oppsøke krigsbarna i vårt utvalg for å stille slike spørsmål. En slik henvendelse kunne for noen krigsbarn ha rippet opp i vonde minner, noen kan sogar være uvitende om sin status som krigsbarn. Vi har imidlertid to faglige "omveier" for å komme nærmere på spørsmålet om livskvalitet:

For det første blir våre registerdata analysert i samband med de inntrykk som er gitt gjennom de kvalitative intervjuene til Ericsson og Simonsen (og vice versa). Her har deres informanter blant annet uttrykt at utdanning (eller mangel på sådan), samt det faktum at mange av dem er uførepensjonister, er viktige indikatorer på redusert livskvalitet. Disse to indikatorene blir viet plass i vår studie (se kapitlene 7 og 8).

For det andre har andre levekårsanalyser tydeliggjort noen viktige sammenhenger mellom mer utvendige levekårsvariabler og en mer "indre" opplevelse av livskvalitet. Vi vil her framheve tilknytningen til et sosialt nettverk. Empirisk er det en tydelig sammenheng mellom det å stå utenfor den vanlige familiefæren, ved å være ugift, skilt eller separert, og en dårligere livskvalitet målt i form av selvrapportert lykke (Hellevik 1999) eller opphopning av dårlige levekår (Andersen 1999). Dette er derfor en indikator vi vil vie oppmerksomhet. En annen tydelig sammenheng er den mellom helse og dårlig livskvalitet (Barstad 1999, Hellevik 1999). Nå mangler vi indikatorer på selvpoplevd helse i vår studie, vi har heller ingen indikatorer på bruk av helsetjenester. Vi har imidlertid data for bruk av uførepensjon samt

sykefravær. Dødelighet sier også mye om helse. Derfor vil vi også vie disse indikatorene betydelig interesse.

1.9. Etske implikasjoner

Vi henter ut tildels svært vitale og ømfintlige data om folk, uten å spørre om deres samtykke. Samtidig foreligger det et slags samtykke eller mandat fra norske myndigheter og offentligheten. Krigsbarna og deres antatt problematiske skjebne er satt på den offisielle dagsorden, også mye fordi krigsbarnas organisasjoner har ønsket offentlig debatt om den. I en slik kontekst er det vanskelig å begå meningsfylt forskning uten å innhente slik vital og ømfintlig informasjon.

Dette er imidlertid ikke bare et problem for denne typen undersøkelser der man bruker registerdata. I mange kvalitative undersøkelser vil man for eksempel nytte dybdeintervjuer der hele hensikten er å grave dypt i bakenforliggende forhold. Slike undersøkelser vil føles langt mer nærgående for dem det gjelder. I den foreliggende undersøkelsen vil ingen av krigsbarna kunne vite at akkurat de er deltakere, og gjengivelsen av resultatet er selvfølgelig slik at det ikke er mulig å kjenne igjen enkeltpersoner eller familier. Skillet i forholdet til kvalitative undersøkelser av typen intervjuer er selvfølgelig at intervjuobjektet vil ha gitt sitt samtykke. Det er imidlertid et problem med denne metodikken at det er svært vanskelig å sikre seg at den som blir intervjuet 100 prosent skjønner hva intervjuet innebærer av belastninger. Intervjuene stiller også større krav til presentasjonsformen for å sikre at ikke enkeltpersoner skal kjenne seg igjen, eller bli identifisert av andre.

Det er selvfølgelig et problem at en del krigsbarn antakelig vil tenke: La oss få fred. Vi ønsker ikke mer oppmerksomhet rundt dette. Noen vil også oppleve at ny offentlig interesse for spørsmålet vil virvle opp gamle problemer og følelser (Norges forskningsråd 1999, side 99). Denne innvendingen er imidlertid problematisk i det den i sin konsekvens vil forhindre nær sagt en hver form for offentlig gransking av følsomme historiske prosesser der mennesker har lidd overlast. Stillheten er jo også bekvem for dem som har utsatt andre for overlast, eller som slipper å kompensere for eventuelle overgrep.

Vi graver altså dypt, og i følsomme anliggender. Vi graver ikke så dypt som i dybdeintervjuer, men vi kan samtidig bli kjent med informasjon som ville blitt underkommunisert eller ikke kommunisert i det hele under et intervju. Vi finner også svært følsomme opplysninger om døde personer, i særdeleshet gjelder dette ved selvmord. Men framstillingsformen er en annen når vi som her presenterer statistikk. Små kategorier vil stort sett være mindre interessante å presentere, nettopp fordi de er små og ikke statistisk utsagnskraftige. Vi vil heller ikke presentere folk så de kan kjennes igjen, verken av seg selv eller av andre.

Folk vil jo heller ikke vite hvem som er undersøkt, og om de selv er det. Vi vil ikke nytte små geografiske enheter, vi har svært overordnede og vide kategorier for inntekt, yrke etc. Vi sier heller ikke noe om enkeltindivider.

1.10. Forskningsdesign og disposisjon

Under følger en kortfattet presentasjon av gangen i vår undersøkelse. Metodikken er langt fyldigere presentert i vedlegg A.

Gjenfinningsfasen

I denne første fasen gjennomførte vi to operasjoner. For det første plukket vi et tilfeldig utvalg av krigsbarn fra de tyske Lebensbornarkivene med sikte på å finne flest mulig vitale opplysninger om dem. Denne informasjonen ble i sin tur brukt til å identifisere "barna" og deres fødselsdato og fødselsnummer.

Oppbygging av register

I denne andre fasen bygger vi opp et register av gjenfunne krigsbarn. Registeret tar utgangspunkt i de fødselsnumrene som alle fikk i Norge i 1964, basert på Folke- og bolig tellingen 1960. Fødselsnummeret gir forbindelsesleddet til moderne registre, der vi henter ut data om en rekke levekårsfelter (se nedenfor).

Analyse

Den tredje fasen innebærer analyse av dataene. Hvordan skårer krigsbarna, sammenliknet med andre grupper? Hvem skal vi sammenlikne dem med? Varierer skåren mht. kjønn, fødselsår, geografisk bakgrunn osv.? Viktige variabler er:

- Utdanningsnivå
- Sysselsetting, inkludert arbeidsledighet
- Inntekt
- Dødelighet, inkludert dødsårsaker
- Uførepensjon med underliggende diagnose
- Bruk av andre sosiale ytelser
- Familie, barn, skilsmisse

Seinere i dette kapitlet vil vi redegjøre for valget av variabler. I en undersøkelse som dette er det selvfølgelig viktig å gjøre grundig rede for metodikken. Samtidig blir dette svært teknisk og detaljert lesning, og av mindre interesse for en del av leserne. Vi har derfor gitt en grundigere metodisk redegjørelse i vedlegg A. Her skal vi bare kort gjøre rede for noen av de metodiske valgene og implikasjonene.

1.11. Kort om frafall og skjevheter

Fra Lebensborns protokoller har vi trukket to utvalg med barn. Det første utvalget var en tilfeldig trekking av hvert femte barn oppført. Det andre utvalget konsentrerte seg om de barna som var oppført først i protokollen, i det protokollen her hadde fyldigere opplysninger.

Kort og skjematisk kan vi si at vi mister følgende grupper krigsbarn: For det første de som ikke ble registrert av tyske myndigheter. Videre mister vi dem som ble født etter mai 1945. For det tredje mister vi en del grupper som ikke kan gjenfinnes ved vår metode. Dette gjelder blant andre de som emigrerte til Tyskland før 1960, og som ikke har returnert til Norge siden. En annen viktig gruppe er de som døde før 1960. Vi har også et frafall av personer som er utilstrekkelig beskrevet i de tyske registrene, eller som har gjennomgått for eksempel navneskifte(r) siden registreringen i Lebensbornarkivet.

Vår metodikk har gitt visse skjevheter i utvalget. Krigsbarn født i begynnelsen av krigen er noe overrepresentert. Dette skyldes både at gjenfinningsprosessen har gitt mindre frafall, og at vi har trukket noen flere krigsbarn fra disse fødselsårene. For en fyldigere presentasjon av denne problematikken henviser vi til vedlegg A.

1.12. Pragmatisk valg av indikatorer

I en undersøkelse som denne er vi henvist til å bruke et noe begrenset utvalg av levekårsindikatorer. Vi er for det første henvist til å nytte indikatorer som kan utledes fra (opplysninger i) elektroniske registre. For de tidligere fasene av krigsbarnas liv vil det finnes en rekke manuelt førte registre som det vil være praktisk uhåndterlig å lete i, gitt våre tidsrammer. Et typisk utslag av dette er at vi ikke har noen indikatorer for kriminell belastning i vårt datasett. Krigsbarna og deres jevnaldrende var etter all sannsynlighet i sin mest kriminelt aktive fase i perioden fra slutten av 1950-tallet og fram til slutten av 1960-tallet. Da var det ingen elektroniske registre over registrerte lovbrutere. Vi kunne selvfølgelig ha brukt elektroniske registre fra de siste årene, men kriminalitetsratene blant 50- og 60-åringer er såpass lave at vi ville få små utslag. Det finnes heller ingen elektronisk tilgjengelig oversikt på individbasis over personers totale registrerte lovbrudd gjennom livsløpet, med unntak for dagens yngre generasjoner.

Våre tidsrammer har, som i de fleste undersøkelser, satt begrensninger for hvor mange datakilder vi har kunnet bruke. Denne begrensningen har nok først og fremst gitt seg utslag langs tidsaksen. Ved bruk av folke- og boligtellingsene for 1970 og 1980 (tellingen i 1990 var en utvalgstilling) kunne vi ha gitt et bedre bilde av utviklingen, samt gitt et bilde av krigsbarna på tidspunkt hvor de var midt i sin yrkes- og familiekarriere. Hadde vi hatt enda bedre tid, kunne vi ha nyttet disse datene, sammen med tellingene i 1960 og 2001, til å presentere et metodisk mer avansert livsløpsperspektiv.

En annen viktig begrensning ligger i at vi er henvist til registre med fulltelling av samtlige individer, altså ikke utvalgsundersøkelser. Utvalgsundersøkelser, blant andre de viktige levekårsundersøkelsene, vil oftest inneholde opplysninger fra intervjuer. I slike intervjuer kan man for eksempel stille flere spørsmål egnet til å måle den selvopplevde kvaliteten på egen helse, en indikator som kunne vært svært interessant i vår sammenheng. Det er imidlertid for få krigsbarn til at deres representasjon i slike utvalgsundersøkelser er stor nok til at vi kan få ut data på noen flere enn noen få av dem. Vårt utvalg på om lag 1150 krigsbarn er så vidt lite, at vi ut fra en sannsynlighetsberegning bare vil finne om lag 10 av "våre" krigsbarn hvis vi søker gjennom de ti siste årgangene av levekårsundersøkelsene.

Andre viktige variabler som kunne vært hentet fra forskjellige intervjuundersøkelser, er for eksempel det sosiale kontaktmønsteret, forekomsten av egenopplevde psykiske problemer eller angst og utsatthet for lovbrudd. Det er imidlertid viktig å understreke at vi i vårt utvalg har fått med oss en rekke svært sentrale variable i forståelsen av persongrupperes samlede levekår generelt og for krigsbarna spesielt.

1.13. Videre framstilling

I neste kapittel skal vi kort presentere hvilke grupper vi skal sammenlikne krigsbarna med i levekårsanalysen. Deretter begynner selve levekårsanalysen i kap. 3. I grove trekk nytter vi den inndelingen i levekår som er vanlig å bruke i framstillinger fra SSB. Vi begynner med de demografiske dataene, deretter kommer helse, utdanning, arbeidsliv osv., i den grad vi har data som dekker feltene. To unntak er viktige å merke seg. For det første har vi et eget kapittel om levekår i oppveksten, basert på folketellingen 1960 (kap. 3). Videre inneholder helsekapitlet mye om uførepensjon, i det dette blir den viktigste helseindikatoren i vår sammenheng. Datakildene vil bli presentert i de enkelte kapitlene.

2. Hvem skal vi sammenlikne krigsbarna med?

For å kunne danne oss et bilde av krigsbarnas levekår, må vi rimeligvis ha noen å sammenlikne dem med. Vi har valgt to sammenliknbare grupper, eller kontrollgrupper som vi vil kalle dem. Den ene tar først og fremst utgangspunkt i at de må sammenliknes med personer på samme alder. Den andre kobler også inn muligheten til å ta hensyn til familiebakgrunn og dermed sosial bakgrunn.

2.1. Kontrollgruppe 1: Jevnaldrende

Dette er selvfølgelig en naturlig sammenlikning. De som er født i de samme årene vil ha mye felles: Fødsel og for manges del noen småbarnsår under krigen, etterkrigstiden med oppbyggingen av velferdsstaten. De vil formelt sett ha hatt de samme mulighetene til å ta utdanning, de vil ha gjennomlevd forskjellige konjunkturer med ulike forhold på arbeidsmarkedet, de vil ha de samme forventningene til hva man skal ha av utdannelse, om man skal gifte seg eller ei osv.

Sammenlikningen med deres jevnaldrende er på en måte en sammenlikning med "folk flest", eller normalbefolkningen om man vil. Dette er i og for seg en interessant sammenlikning, og en sammenlikning som etter all sannsynlighet vil bekrefte at krigsbarna peker seg ut som forskjellige målt med en rekke variabler. De er barn av enslige mødre, mange har sannsynligvis opplevd dårlige økonomiske kår og et stigma knyttet til sin rolle som "tyskerunge". Ut fra vanlige erfaringer i empirisk samfunnsvitenskap, vil det ikke overraske om krigsbarna på viktige felter vil komme dårligere ut enn sine jevnaldrende. Spørsmålet blir snarere: Hvor mye dårligere vil de komme ut? Det må altså være tydelige avvik mellom det bildet vi finner av krigsbarna sett i forhold til deres jevnaldrende, før vi vil karakterisere funnet som oppsiktsvekkende.

For å sette det litt på spissen: Vi antar at krigsbarna har hatt det tøft, særlig fordi de har vært barn av enslige mødre og med en representant for fienden som far. Men vi vet at barn av enslige mødre født på samme tidspunkt også har hatt et dårlig utgangspunkt, økonomisk og sosialt. Vårt ønskemål var derfor å finne

en kontrollgruppe til, en der det var tatt hensyn til oppveksten som barn av enslig mor:

2.2. Kontrollgruppe 2: Andre barn av enslige mødre

Det har ikke vært lett å etablere en slik kontrollgruppe. Det naturlige valg hadde vært å finne alle barn som var født av enslige mødre i tidsrommet 1941-1945, og så fjernet de som hadde tysk far. Dette viste seg å være en umulig oppgave. For det første har vi ikke tilstrekkelige registeropplysninger om hvem som ble født som barn av enslig mor i dette tidsrommet. For det andre ville vi ikke kunnet skille ut "tyskerbarna" fra andre barn av enslige mødre, og dermed ville vi risikert å delvis sammenlikne tyskerbarna med seg selv. Det ble født om lag 20.500 barn utenfor ekteskap i perioden 1941-1945, av dem var antakelig 8-9.000 krigsbarn, slik at dette ville vært et reelt problem.

Vi var derfor nødt til å finne en annen løsning på dette problemet med å finne en kontrollgruppe som hadde noen av krigsbarnas kjennetegn, men ikke det stigmatiserte opphavet. Folke- og bolig tellingen 1960 åpnet for en slik mulighet. Her kan man finne husholdninger som har en enslig kvinne som eneste forsørger. Barna til disse kvinnene har altså ett likhetstrekk med mange av krigsbarnas situasjon: oppveksten med en enslig mor. Vi setter sammen kontrollgruppen med barn født i 1940 og 1947. På den måten er vi sikre på å få med svært få krigsbarn i kontrollgruppen, samtidig som de aldersmessig ikke skiller seg for mye fra krigsbarna.

Noen problemer er det imidlertid med å bruke denne kontrollgruppen. På den ene siden bor mange av barna i denne kontrollgruppen (nær 60 prosent) sammen med mødre som er blitt enker. Enkene vil kunne ha hatt pensjonsordninger som setter dem i en gunstigere posisjon enn andre enslige mødre, samtidig som det vel er mindre stigma knyttet til rollen som enke. Videre er mange av mødrene til barna i kontrollgruppe 2 skilt (23 prosent) eller separert (8 prosent), og har dermed hatt krav på barnebidrag. På den andre siden skal vi se at mange av krigsbarna ikke levde med enslig mor som eneforsørger i 1960, men oftere i husholdninger der både en mor og en far var til stede. Krigsbarna kan slik

ha vokst opp i en husholdning som var i en noe gunstigere økonomisk posisjon enn husholdningene til barna i kontrollgruppe 2. Ut fra denne betraktningen kunne det vært interessant å opprette kontrollgrupper bestående av adoptivbarn eller barn med stefedre. Dette lar seg imidlertid ikke gjøre på grunn av mangel på pålitelige data om dette i folketellingene, samt at adopsjonsdata fra denne perioden er noe utilstrekkelige og vanskelig tilgjengelige.

Et tilleggsproblem er at mange som er født i 1940 vil ha flyttet hjemmefra i 1960. Disse gjenværende 20-åringene vil derfor utgjøre et skjevt utvalg, i det minste gjør de det ved å ha en overrepresentasjon av gutter/menn. Dette skyldes nok at gutter gjennomgående flytter seinere hjemmefra enn jenter.

2.3. Tre utvalg med krigsbarn

Samlet har vi tre underutvalg av krigsbarn som kan brukes til forskjellige formål. Det vi kaller totalutvalget er samtlige identifiserte krigsbarn, altså resultatet fra begge utvalgene (se vedlegg A). Fordelen med totalutvalget er at det er det største - med over 1150 identifiserte personer. Dermed egner det seg bedre for fininddelte variabler, eksempelvis når vi må kontrollere for geografi og kanskje kjønn i tillegg. Ulempen er at materialet er skjevt aldersmessig, med en markert overrepresentasjon av krigsbarn født i de to første aktuelle krigsårene - 1941 og 1942.

Det første uttrukne underutvalget - på snaut 850 personer, er egnet der det er viktig å få riktigst mulig fordeling på krigsårene. Ulempen er at det er store svakheter. Særlig ved 1943-årgangen må frafallet være svært skjevt, noe vi vil se under punktet om dødelighet. Utvalget blir også i snaueste laget når vi må kontrollere for fødselsår.

Til sist vil vi nytte et utvalg av personer født i 1941 og 1942. Dette blir så sammenliknet med alle som er født i 1941 og 1942, samt personer født i 1940 og som bodde med enslig mor i 1960. Fordelen er at vi her har to godt representerte kohorter i utvalget, henholdsvis 353 og 264 krigsbarn, og at dette er et utvalg der frafallet er mindre og sannsynligvis mindre skjevt enn for de andre årskullene. Ulempen er selvfølgelig at det er veldig aldersskjevt hvis poenget er å få et bilde av alle krigsbarna, dvs. hvis man antar at det er betydelige forskjeller mellom barn født tidlig og seint under krigen, eller etter krigsavslutningen.

2.4. Statistisk signifikans

I alle utvalsundersøkelser vil det være visse statistiske usikkerheter. Vi sier noe om en større gruppe mennesker (her krigsbarna) på basis av et tilfeldig utvalg av den samme gruppen. Den statistiske usikkerheten vil være mindre jo større utvalget er (og av hyppigheten av det fenomenet/variabelen vi er interessert i). Når vi sammenlikner et funn fra krigs-

barnutvalget med en tilsvarende tallstørrelse fra kontrollgruppen som består av deres jevnaldrende, må vi derfor ta hensyn til den usikkerheten som knytter seg til resultatene fra krigsbarnutvalget. Det vil også være en usikkerhet forbundet med resultatene for de to kontrollgruppene, hvor vi ser på alle som tilhører gruppene og ikke bare et utvalg som for krigsbarna. Usikkerheten skyldes tilfeldigheter i når folk dør, hvilken inntekt de har år om annet mm. Disse gruppene er imidlertid så vidt mye større enn krigsbarnutvalget at usikkerhetsmarginene er av mindre betydning. Det er særlig under diskusjonen av dødsårsaker (kap. 4.4) at disse usikkerhetsmarginene får relevans, fordi man her tar utgangspunkt i de som er døde (dvs. langt mindre grupper enn de tre man ellers sammenlikner). Merk at man her altså må forholde seg til de samlede usikkerhetsmarginene for både krigsbarnutvalget og den aktuelle kontrollgruppen. (Men for krigsbarnutvalget består den altså av to komponenter, utvalgsusikkerhet og annen usikkerhet.)

For å ta høyde for denne usikkerheten, må vi beregne den usikkerhetsmarginen (standardavviket) som knytter seg til den bestemte andelen (prosenten) av utvalget eller ulike grupper i utvalget, sett i forhold til utvalgets eller de ulike gruppenes størrelse. Hvis forskjellene mellom andelen i krigsbarnutvalget og den tilsvarende andelen i kontrollgruppen er større enn usikkerhetsmarginene, sier vi at funnet er statistisk signifikant. Helt 100 prosent sikre kan man aldri være på at denne forskjellen ikke kan skyldes statistiske effekter, men det er vanlig å operere med et sikkerhetsnivå (konfidensintervall) på 95 prosent. Enkelt sagt betyr det at den forskjellen vi har funnet er reell i 19 av 20 tilfeller. Det er dette målet vi bruker i denne undersøkelsen, med mindre noe annet er nevnt eksplisitt. De samme betraktningene vil gjelde når man sammenligner gjennomsnittstall fra krigsbarnutvalget med gjennomsnittet i kontrollgruppen.

I denne rapporten vil de aller fleste av de forskjellene vi omtaler være statistisk signifikante. I de tilfellene der funnene ikke er signifikante, vil dette nevnes i teksten. Der funnene er signifikante, vil de oftest betegnes som "klare", "tydelige" o.l. funn.

Det må understrekes at et funn som er statistisk signifikant, ikke nødvendigvis er et vesentlig funn ut fra en samfunnsvitenskapelig forståelse, dvs. at forskjellen er "stor", "betydelig", e.l. Den statistiske beregningen sier bare at det er rimelig grunn til å tro at den observerte forskjellen ikke skyldes statistiske tilfeldigheter knyttet til problemene med å bruke et utvalg av en befolkningsgruppe for å si noe om hele gruppen.

Innenfor rammene av denne studien har det ikke vært datagrunnlag og ressurser til en omfattende multivariat analyse av hvorfor det har gått som det har gått med

krigsbarna. Krigsbarnas levekår kan være preget av deres oppvekst som krigsbarn, i et komplekst samspill med deres sosiale bakgrunn ellers, deres oppvekstområde, utdanningsnivå mm. Vi er derfor ikke i stand til å peke på nøyaktig i hvilken grad deres levekår har vært preget av de spesifikke krigsbarnopplevelsene. På den annen side er det uhyre komplisert å isolere det man kunne kalle "krigsbarn-effekten". En del av situasjonen som krigsbarn ser nettopp ut til å være en oppvekst i trange kår, et utdanningsløp med risiko for omfattende mobbing osv.

3. Krigsbarna som ungdommer

Folke- og bolig tellingen 1960 er vårt første "elektroniske møte" med krigsbarna. Det hadde selvfølgelig vært svært spennende å sett på deres situasjon i forbindelse med de samme tellingene i 1946 og 1950, men her foreligger ingen elektronisk registrering. Vi ville stått overfor en nær umulig manuell oppgave med å finne krigsbarna blant landets daværende over 3, 1 millioner innbyggere i drøyt 900 000 husholdninger (1946). Vi får imidlertid ikke den samme bredden av informasjon i 1960 som i dagens folke- og bolig tellinger, noe som i stor grad skyldes at man ikke har kunnet koble 1960-tellingene til samtidige registre over inntekt, sysselsetting, utdanning mv. Denne typen elektroniske registre fantes omtrent ikke på denne tiden. Nedenfor skal vi imidlertid gå gjennom noen av de indikatorene som kan gi et innblikk i hvordan krigsbarna har eller har hatt det i oppveksten. I 1960 var krigsbarna mellom 15 og 19 år gamle.

3.1. Hvem lever de med?

Dette er et viktig spørsmål. De fleste av krigsbarna har på et tidlig tidspunkt av livet levd som barn av en enslig forsørger, dvs. en enslig mor. Noe samliv med den tyske faren var nærmest en umulighet for andre enn de svært få som reiste til Tyskland sammen med faren (og som regel moren). Noen av disse kvinnene og barna returnerte til Norge etter krigen, og utgjør en ikke identifiserbar andel av vårt utvalg.

De fleste barna begynte altså sine liv som barn av enslige mødre. Også i dag, hvor de offentlige støtteordningene for enslige forsørgere er vesentlig bedre enn for 50-60 år siden, regnes enslige forsørgere og deres barn som en økonomisk utsatt gruppe (Lyngstad og Epland 2003). Det er også helt klart at statusen som enslig mor eller "uekte barn" var atskillig mer stigmatiserende for mor og barn da enn nå. Legg så til hva det betyr at barnefaren var en av fiendens menn.

Et interessant spørsmål er hvor lenge barna har levd i en posisjon som barn med enslig mor. Fra de kvalitative intervjuene til Ericsson og Simonsen får vi innblikk i et mangfold av bo- og samlivsformer og kombinasjoner av disse gjennom oppveksten: Noen bor alene sammen med sin enslige mor i hele oppveksten. Andre

Tabell 3.1. Omsorgspersoner i 1960 for krigsbarn (hovedutvalget) og de to kontrollgruppene. Prosent

Omsorgspersoner	Krigsbarn	Jevnaldrende	Barn m. mor som enslig forsørger
Mor alene	19	7	100
Far alene	3	2	
Annen alene	6	2	
Mor og far	58	81	
Annen mann og kvinne	11	6	
Felleshusholdning	2	2	
Alle	100 (N= 737)	100 (N= 216 963)	100 (N= 5 939)

Kilde: Folke- og bolig tellingen 1960.

får etter hvert en stefar og deretter ofte halvsøsken. Noen bor hos besteforeldre eller andre slektninger. I slike tilfeller kan mor være i en perifer posisjon, eller hun kan gå inn som en del av husholdet. Noen barn vokser opp i institusjoner eller hos fosterforeldre, andre bor hos adoptivforeldre.

Det er i denne sammenhengen ikke plass til en lengre drøfting av oppvekstkvalitetene som er forbundet med de forskjellige bo- og samlivsformene. Her vil vi imidlertid peke på de klare økonomiske fordelene som knytter - og knyttet - seg til det å slippe å bære omsorgsansvaret alene. Det er derfor interessant når vi i folke- og bolig tellingen 1960 finner at bare 19 prosent av det opprinnelige utvalget av barna fremdeles lever i husholdninger med mor som eneste forsørger, mens 9 prosent bor sammen med en annen enslig kvinnelig eller mannlig omsorgsperson. Dette er andeler som er klart høyere enn blant deres jevnaldrende, der bare 7 prosent bor med en alenemor og bare 4 prosent med en annen enslig omsorgsperson.

Så mange som over halvparten (58 prosent) av krigsbarna bor sammen med både mor og far. I hvilken grad dette er biologisk mor og stefar, eller adoptiv- og fosterforeldre, vet vi ikke. Vi vet heller ikke hvem som skjuler seg bak betegnelsen "Annen kvinnelig og mannlig omsorgsperson", en kategori der 11 prosent av krigsbarna hører hjemme, mot 6 prosent av deres jevnaldrende. Men selv om krigsbarna i høyere grad enn kanskje forventet lever i "normale" familier i 1960, så

lever de like fullt annerledes enn sine jevnaldrende. I den gruppa er det over 80 prosent som i 1960 bor sammen med mor og far, i tillegg kommer 6 prosent som lever sammen med et annet par som omsorgspersoner. Disse opplysningene fra Fob 1960 er ikke egnet til noen presis avklaring av hvem krigsbarna egentlig bodde sammen med: Biologiske foreldre, adoptivforeldre, besteforeldre, onkler og tanter osv. Vi kan imidlertid slutte av tallene at de fleste på dette tidspunktet befant seg i en familie med både en mannlige og kvinnelige omsorgsperson. Det er også grunnlag for å anta at mange befant seg i en husholdning sammen med sin biologiske mor. Like sikre kan vi være, ut fra allmenn kunnskap om norsk-tyske relasjoner i etterkrigstiden, på at forsvinnende få av barna bodde sammen med sin biologiske far. Kategorien "far alene" fra Folke- og bolig tellingen" 1960 omfatter kun små andeler både blant krigsbarna og deres jevnaldrende, og er en "teknisk" kategori som ikke behøver å innbefatte enslige, biologiske fedre (Vassenden 1987).

3.2. Et mindretall lever med enslig mor

At statusen som enslig mor gjerne er en kortvarig status, er et inntrykk som befester seg i noe seinere forskning om ugifte mødre. Sosiologen Else Øyen gjennomførte på 1960-tallet en undersøkelse av 224 Oslokvinner som i 1953 hadde født et barn utenfor ekteskap. 10 år seinere var det bare om lag en tittel av mødrene som fortsatt levde som enslig forsørger sammen med sitt barn. Mer enn en tredel hadde adoptert bort barnet eller det var på barnehjem, mens over halvparten hadde enten funnet en ny mann, eller giftet seg med barnefaren (Øyen 1966). Andelen adopsjoner og barnehjems plasseringer kan imidlertid være noe høyere blant krigsbarna enn i dette Oslo utvalget. Med bakgrunn i Øyens resultater blir det altså mindre oppsiktsvekkende at så vidt mange av krigsbarna ikke fortsatt bor sammen med en enslig mor i 1960, men det er nok mer overraskende ut fra det problemorienterte perspektivet på krigsbarna som tidvis har vært lansert i offentligheten (se kap. 1).

Opplysningene om krigsbarnas omsorgspersoner viser altså at bare et mindretall lever i husholdninger der mor er alene om omsorgs- og forsørger oppgavene. På den annen side er det viktig å understreke at de ikke lever "normale" liv i så måte. Kategorien "mor og far" må nesten uten unntak inneholde en far som ikke er biologisk far. Man kjenner svært få tilfeller der de tyske fedrene returnerte til Norge i etterkrigstiden for å leve sammen med sitt barn og dets mor. Vi har ikke sett noen slike eksempler i våre søk etter identifiserbare krigsbarn. Det er imidlertid viktig å ta forbehold om at vi her har tatt utgangspunkt i barnas status i 1960. Mange av dem som var blitt innlemmet i en mer eller mindre ordinær familie på dette tidspunktet, hadde nok hatt flere viktige og tidlige barneår der de levde

med mor alene før hun "klarte" å bli gift med en norsk mann.

Vi skal også vokte oss for å idyllisere livet i familien til mors nye mann. Inntrykkene fra de kvalitative intervjuene til Ericsson og Simonsen (2005) peker klart i retning av at mange av dem som fikk en stefar, fikk en far med liten vilje til omsorg for dem. I verste fall gikk stefar til seksuelle overgrep, i mer subtile tilfeller fikk barnet tydelig merke at det skulle være takknemlig for i det hele tatt å få tak over hodet og mat på bordet. Ericsson og Simonsen peker her på at mor sjelden var i noen gunstig posisjon på ekteskapsmarkedet. Hun hadde en "fortid" og et barn som tydelig tegn på disse tidligere feiltrinnene.

Omsorgspersonenes alder er også interessant. De fleste "vanlige" barn i alderen 15-19 år hadde i 1960 foreldre/omsorgspersoner som var mellom 40 og 60 år gamle. Krigsbarna avviker også her noe. På den ene siden har langt flere blant dem yngre omsorgspersoner, dvs. personer i 30-årene. Dette gjenspeiler antakelig det faktum at mange av krigsbarnas mødre var unge, til dels svært unge, da de fikk barn. En stor andel av mødrene er født i perioden 1920-1925. På den annen side har over 10 prosent av krigsbarna omsorgspersoner som er over 60 år gamle, noe som er sjelden blant deres jevnaldrende. Dette er antakelig et utslag av at mange av krigsbarna vokste opp i husholdninger med sine besteforeldre.

Et tilsynelatende problem er det at en (liten) del av krigsbarna (1941 og 1942-kullene) i 1960 er så vidt gamle at de allerede kan ha stiftet egen familie eller i det minste flyttet for seg selv. Det er imidlertid bare en husholdning i utvalget som har en omsorgsperson som er under 20 år, samtidig som noen av krigsbarna kan ha giftet seg med en noe eldre partner. Men bare åtte av omsorgspersonene er under 30 år, så heller ikke dette synes som en viktig feilkilde.

3.3. Tidlig ut i eget arbeid

Mange barn og unge ble tidlig inntektstakere på heltid for 40 år siden. Rundt halvparten (52 prosent) av alle født 1941-1945 oppga i FoB 1960 "eget arbeid" som viktigste kilde til livsopphold. Andelen "selvbergete" er klart høyere blant krigsbarna: 60 prosent i hovedutvalget. Den relativt høye andelen unge som tidlig skaffet seg egne inntekter, er et sannsynlig utslag av at familiens eller husholdningens økonomi krevde det, og at familier med enslig kvinnelig forsørger var særlig utsatt. Samtidig må vi regne med at det var en kulturell norm i de sosiale lag som krigsbarna antakelig gjennomgående tilhørte, som tilsa at man skulle skaffe seg eget utkomme så snart man var ferdig med obligatorisk utdanning. En sammenlikning med barn av enslige forsørgere er mindre interessant her, i det halvparten av disse barna bare var 13-14 år gamle på dette tidspunktet. De eldste barna i denne kontroll-

gruppen blir også en noe spesiell sammenlikningsgruppe her, i det de jo er relativt seine med å flytte hjemmefra.

Også krigsbarnas kvinnelige omsorgspersoner, det vil stort sett si mødrene, ernærte seg i høyere grad ved eget arbeid enn deres medsøstre. Mer enn en av fem oppga eget arbeid som viktigste kilde til livsopphold, mot drøye en av ti blant mødrene til deres jevnaldrende.

3.4. Har de fått seg utdanning?

I 1960 er altså krigsbarna mellom 15 og 19 år gamle. Folke- og boligstillingen 1960 inneholder ikke opplysninger om hva slags utdanning respondentene eventuelt er i gang med, bare hva de har avsluttet. Dette reduserer selvfølgelig verdien av disse opplysningene for barna og de unges del, i det mange av dem nettopp vil være i gang med utdanning. For eksempel er det bare 1941-kohorten som etter normal progresjon skal ha fullført examen artium.

Noen indikasjoner gir imidlertid tallene: Krigsbarna er noe underrepresentert blant dem som har fullført en eller annen form for utdanning utover folkeskolen. De har tatt framhaldsskole, ungdoms- eller fylkesskole i samme omfang som sine jevnaldrende, dvs. at rundt en tredel har fullført slik utdanning. Alle disse tre skoleslagene er relativt kortvarige påbygginger til folkeskolen, og et alternativ til dem som ikke gikk realskole og deretter gymnas. Skoleslagene var først og fremst i bruk på landsbygda. De har i noe mindre grad tatt middels- eller realskole (9 mot 13 prosent), og det samme gjelder examen artium (0 mot 2 prosent). Det er også litt færre med fagutdanning utover folkeskolen (6 mot 8 prosent). En sammenlikning med vår andre kontrollgruppe, barn av enslige mødre, er uinteressant også i denne sammenhengen, i det de for dette formålet enten er vesentlig eldre eller yngre enn krigsbarna.

3.5. De pårørendes utdanning

Krigsbarnas pårørende ser ut til å ha et noe lavere utdanningsnivå enn de pårørende til deres jevnaldrende. Bare 1 prosent av krigsbarnas omsorgspersoner har examen artium, mot 5 prosent blant omsorgspersonene til de jevnaldrende. Tilsvarende er det for framhaldsskole eller fylkesskole (3 mot 10 prosent.

Men denne sammenlikningen sier forholdsvis lite om sosial bakgrunn. For det første tilhører omsorgspersonene aldersgrupper der svært få tok utdanning utover folkeskolen, og i særlig grad gjaldt dette kvinnene. For det andre har vi også her en stor gruppe med uoppgitt utdanningsnivå. På dette tidspunktet var nok også mange av krigsbarna og deres foresatte bosatt i distrikter der andelen med utdanning utover det obligatoriske generelt var liten.

3.6. Familiens boligstandard

Folke- og boligstillingene har hele veien gått nokså detaljert inn på befolkningens boligstandard. I 1960 ser krigsbarna i noen grad ut til å bo noe enklere enn sine jevnaldrende (her bruker vi totalutvalget). Noen færre bor i enebolig (26 mot 30 prosent), mens flere bor i blokk (20 mot 13 prosent) eller i småhus med flere leiligheter (34 mot 26 prosent). Langt færre bor i våningshus på gård (14 mot 26 prosent), og sammen med andelen som bor i blokk, er dette klare indikasjoner på en noe mer urban boform blant krigsbarna og deres husholdninger. Noe som kan avspeile at mange av mødrene kan ha søkt de større byenes anonymitet, men også husholdningens størrelse. Andre barn som bor med enslige mødre (vår kontrollgruppe nr. 2) bor i enda høyere grad i blokk og småhus med flere leiligheter, og sjeldnere enn krigsbarna i enebolig. De bor imidlertid oftere i våningshus på gård.

Innenfor husets fire vegger er også standarden noe lavere. Færre har wc i leiligheten (37 mot 41 prosent), færre har bad eller dusj i leiligheten (39 mot 48 prosent) og få har telefon i leiligheten (26 mot 46 prosent). Standardmessig plasserer andre barn som bor med enslige mødre seg et sted mellom krigsbarna og deres jevnaldrende.

Krigsbarnas utdanning, utdanningen til deres omsorgspersoner og også standarden på deres bosted vil blant annet være påvirket av hvor i landet de bor. Som vi skal se i kapittel 6, var mange av krigsbarna bosatt i de nordligste fylkene. Dette er områder der både utdanningsnivået og boligstandarden tradisjonelt har vært lav, noe vi også kommenterer i kap. 8.

4. Dødelighet og dødsårsaker

Om en befolkningsgruppe har høy eller lav dødelighet er et viktig demografisk, helsemessig og sosialt mål. Personer med svak helse vil være mer utsatte for å dø tidlig. Det samme gjelder personer uten tilgang på gode helse- og omsorgstjenester. Dødelighet er et godt mål på sider ved de generelle levekårene. Grupper med dårlige boforhold, lav utdanning, lav inntekt, i en del utsatte yrker eller uten yrkestilknytning (se f.eks. Borgan 2004), vil gjennomgående ha høyere dødelighet enn andre. Dødelighet er også et mål på atferd, eller livsstil om man vil. Konsum av tobakk og alkohol og usunne matvaner påvirker helsen og i neste omgang dødeligheten. Tydeligst blir sammenhengen for en del ulykker med fatal utgang. For eksempel er det slik at gutter og menn fra rundt 15 til rundt 30 år har en dødelighet som er to til tre ganger høyere enn blant jenter og kvinner i samme aldersgruppe. Mye av forskjellen skyldes ulykkesdødsfall, særlig trafikkulykker, men også for de fleste sykdommer har gutter i denne gruppen en overdødelighet. I tillegg kommer den høyere selvmordsfrekvensen blant yngre menn.

Selv mord kommer i en egen posisjon i denne sammenhengen, og er en dødsårsak vi vil diskutere særskilt. Å ta sitt eget liv kan sees som en indikator både på alvorlige psykiske helseproblemer og vanskelige levekår i det minste i tiden forut for selvmordet.

Ut fra det som er sagt om dødelighet ovenfor, skulle man forvente en høyere dødelighet blant krigsbarn enn blant deres jevnaldrende, i tråd med våre forventninger om mer utsatte liv. Så er også tilfellet. Blant de drøyt 1150 krigsbarna i vårt opprinnelige utvalg er det 120 som er døde i årene 1960-2002. Det innebærer en andel døde på 10,4 prosent. Blant deres jevnaldrende er det 7,4 prosent som har mistet livet i den samme perioden. Merk altså at vi ikke har hatt anledning til å se på total dødelighet for hele livsløpet.

Dette innebærer følgelig at dødeligheten for hele gruppen krigsbarn ligger 40 prosent over dødeligheten for deres jevnaldrende. Denne overhyppigheten er imidlertid ikke nødvendigvis interessant i seg selv. Vi må først foreta en del kontroller for sammensetningen av vårt utvalg, videre vil vi gjøre utstrakt bruk av det

tilleggsutvalget vi trakk blant krigsbarn født i 1941 og 1942 (se kap. 1 og vedlegg A). Menn har vanligvis høyere dødelighet enn kvinner på alle alderstrinn. Derfor må vi sammenlikne dødeligheten for kvinner og menn separat. Videre er selvfølgelig dødeligheten høyere for de krigsbarna som er eldst, det vil si de som har passert 60 år, enn den er for de yngre blant dem. Dødeligheten er heller ikke jevnt (lineært) stigende i disse aldrene, f.eks. er det slik at en 57-årig mann har 99,3 prosent sjanse til å bli 58, mens en 62-åring av samme kjønn har 98,8 prosent sjanse til å bli ett år eldre. Vi må altså også sammenlikne krigsbarna og deres jevnaldrende årgang for årgang.

4.1. Høyest overdødelighet blant dem som er født tidlig under krigen

Det første vi kan si er at overdødeligheten blant krigsbarna i beskjedent grad ser ut til å kunne spores tilbake til en skjev representasjon av kjønnene i utvalget. Blant deres jevnaldrende finner vi en snau overvekt av menn, 50,5 prosent mot 49,5 prosent kvinner. Mannsovervekten er noe større blant krigsbarna i vårt utvalg: 52,5 mot 47,5 prosent, uten at vi kan peke på noen sikker årsak til denne skjevheten.

Tabell 4.1 viser dødelighet etter fødselsår. Her bruker vi totalutvalget, dvs. hoved+tilleggsutvalget. Vi ser at overdødeligheten er betydelig for dem født i 1941 og enda høyere for dem født året etter. Dernest har vi 1943-kullet med en betydelig underdødelighet. De to siste årskullene har også en klar overdødelighet, på linje med dem født i 1941, men mindre enn for dem født 1942. Det er altså et nokså sammensatt bilde som danner seg over. I de fleste sammenhenger har krigsbarna overdødelighet, i noen tilfeller er den svært høy, som for menn og kvinner født i 1942 og kvinner født 1945. Dødsraten blant kvinnelige krigsbarn født i 1945 vil vi umiddelbart se bort fra, i det tallene og identifikasjonsraten er svært beskjedne. Men 1942 er et år der vi har mange identifiserte krigsbarn og en gjennomgående tilfredsstillende gjenfinningsrate. Det samme kan sies om 1941, der også overdødeligheten er betydelig blant krigsbarna. Denne overdødeligheten er forventet ut fra våre tidligere resonneringer om at barn født tidlig under krigen vil ha hatt en tøffere

Tabell 4.1. Andelen døde 1960-2003 blant krigsbarn og jevnaldrende etter kjønn og fødselsår. Antall identifiserte krigsbarn (N) i parentes for hver kategori. Totalutvalget. Prosent

	Krigs- barn	Jevn- aldrende	Krigsbarns over/ under- dødelighet
1941 i alt (N=353)	11,9	8,7	+37
Menn (N=178)	15,2	10,9	+39
Kvinner (N=175)	8,6	6,3	+28
1942 i alt (N=264)	15,2	7,8	+95
Menn (N=143)	19,6	9,8	+100
Kvinner(N=121)	9,9	5,7	+74
1943 i alt (N=235)	4,3	7,3	-41
Menn (N=117)	4,3	9,1	-53
Kvinner (N=118)	4,2	5,3	-21
1944 i alt (N=238)	9,7	6,8	+43
Menn (N=137)	11,7	8,7	+26
Kvinner (N=101)	6,9	4,7	+47
1945 i alt (N=65)	9,2	6,5	+42
Menn (N=41)	7,3	8,2	-11
Kvinner (N=24)	12,5	4,7	+165
1941-1945 i alt (N= 1155)	10,5	7,5	+40
Menn (N=616)	12,7	9,4	+36
Kvinner (N= 539)	7,8	5,3	+45

Kilde: Befolkningsstatistikk, SSB

oppvekst enn dem født seinere. I tillegg har vi med en metodologisk faktor å gjøre: De tyske arkivene har best informasjonsnivå i disse to første krigsårene, det er for 1941 og 1942 vi får vite mest som muliggjør identifikasjon. Dermed kan vi antyde muligheten for at det er slik at vi finner flest krigsbarn med alvorlige problemer, her overdødelighet, jo høyere andel av "barna" vi finner. Det vil si at det er de mest utsatte som det er vanskeligst å finne.

Dødeligheten for årskullet 1943 kaller på en egen forklaring. Stikk i strid med de andre resultatene, og de generelle forventningene, har krigsbarna her en underdødelighet sammenliknet med sine jevnaldrende. En første antakelse ville være at frafallet blant krigsbarn var særlig stort for denne årgangen, og at vi slik har mistet mange særlig utsatte. Frafallet for 1943 er større enn for de to første årgangene, men mindre enn for dem født de to årene etter, se vedlegg A. Selve omfanget av frafallet er altså ikke forklaringsgrunn i seg selv.

En mer nærliggende feilkilde ligger i karakteren av frafallet. Over halvparten av 1943-årgangen stammer fra Lebensborn-numre som var svært tynt beskrevet i selve Lebensbornprotokollen. Våre opplysninger om disse barna stammer dermed i høyere grad fra kartotek kortene som ble utarbeidet i Lebensbornorganisasjonen, samt de opplysningene som kom inn om mor og barn da Sosialdepartementet arbeidet med farskapsaker etter krigen. Kartotek kortene har best opplysninger om moren, men vil ofte mangle vitale opplysninger om barnet (navn og fødselsdato). Når

barnet så skal oppspores i BEBAS, vil vi lettest finne dem som har en "link" til sin mor i denne basen. Der denne forbindelsen ikke finnes, f.eks. pga. adopsjon eller fosterhjems plassering, vil leteresultatet bli dårlig. Sosialdepartementets lister er mest aktuelle og fyldige der mor og barn bor sammen. Samlet vil 1943-årgangen dermed kunne ha en overrepresentasjon av barn som har beholdt en nær kobling til sin mor gjennom oppveksten.

Oppsummerende kan vi derfor antyde at vi fester størst lit til resultatene fra 1941 og 1942. Her har vi funnet mange krigsbarn. Både fordi vi har gjort et spesialsøk mot disse to årskullene, men også fordi vi har en høyere gjenfinningsrate. Vi har heller ikke de skjevhetene i frafallet som vi ser ut til å ha i 1943. For å få det beste estimatet på krigsbarnas overdødelighet, regner vi derfor snittet av overdødelighetsratene for de to årene, og får følgende resultat: Overdødeligheten er samlet på 66 prosent, med 70 prosent overdødelighet for menn og 51 prosent for kvinner. Hva kan disse tallene fortelle?

4.2. Større overdødelighet enn sammenlignbare grupper?

Vi ser altså at dødeligheten blant krigsbarn er høyere enn blant deres jevnaldrende, også når vi tar hensyn til alders- og kjønnssammensetningen i gruppa. Men er ikke dette en overdødelighet vi måtte forvente ut fra den sosiale og geografiske (se kap. 6) tilknytningen som krigsbarn ser ut til å ha?

Forskjeller i levekår og helse gir seg ofte markante utslag i dødeligheten. For eksempel er det slik at dødeligheten (kontrollert for alders- og kjønnssammensetning) i de mest utsatte av Oslos bydeler er mer enn dobbelt så høy sammenliknet med byens mest velstående områder. Noen av de samme forskjellene finner vi mellom landets fylker. Dødeligheten i Finnmark ligger godt over landsgjennomsnittet, for eksempel kunne en 65-årig mann fra Finnmark forvente å leve 14,3 år lenger i slutten av forrige tiår, mens hans jevnaldrende av samme kjønn i Sogn og Fjordane kunne forvente å bli 16,3 år eldre (<http://www.ssb.no/emner/02/02/10/dode/>).

Dødelighetsforskjellene mellom yrkesgrupper er også betydelig, viser en undersøkelse av dødeligheten i perioden 1960-1990 for forskjellige yrkesklasser av menn (Borgan 1997). En sjømann eller hotell- og restaurantarbeider hadde en dødelighet i yrkesaktiv alder som lå rundt 45-60 prosent over snittet for yrkesaktive, mens læreres dødelighet lå snaut 30 prosent under det samme snittet. Dette er imidlertid de mest ekstreme utslagene, ingen andre yrker hadde for eksempel en dødelighet på mer enn 30 prosent over snittet i samme periode. Yrkespassive menn i yrkesaktiv alder hadde en dødelighet som lå over det dobbelte av snittet for de yrkesaktive, noe Borgan ser

som et utslag av at sviktende helse ofte er grunn til at de ikke er yrkesaktive. Det samme bildet tegner seg i en analyse av forventet levealder for forskjellige yrkesgrupper (Borgan 2004), mens forskjellene ikke blir så tydelige når man rangerer kvinners levealder etter yrke.

Som nevnt varierer dødeligheten betydelig geografisk. Det ville derfor vært interessant å sammenlikne dødeligheten fylke for fylke blant krigsbarna og de to kontrollgruppene. Dette har imidlertid liten verdi. Det opprinnelige utvalget (som er minst aldersskjevt) er på 850 krigsbarn, dvs. rundt 40-50 per fylke i snitt. Snaut 10 prosent av krigsbarna, dvs. 84 personer er døde. Når disse da skal fordeles på 19 fylker, blir det i snitt fire-fem døde per fylke. I en slik sammenheng ville vi fått få eller ingen statistisk signifikante utslag.

Vi har også sett på hvor gamle krigsbarna og deres sammenlikningsgrupper var da de døde. En markert overhyppighet av (relativt) tidlige dødsfall hos krigsbarna (vi kjenner jo ikke deres dødelighet før 1960) ville i denne sammenheng ha styrket en hypotese om dårligere levekår i denne gruppa. Vi finner ingen signifikante forskjeller i aldersfordelingen her, men analysen er vanskeliggjort av svært små tall.

4.3. Høyere dødelighet enn (andre) barn med enslig mor?

Vår kontrollgruppe bestående av de som bodde med enslig mor, gir oss en interessant sammenlikningsmulighet, en tilnærmet mulighet til å kontrollere for noe av den effekten som sosial bakgrunn har på dødelighet. De skal, i likhet med krigsbarna, ha hatt en vanskeligere oppvekst enn barn flest. Problemet er imidlertid at denne kontrollgruppen består av to grupper som er eldre (født 1940) og yngre (født 1947) enn krigsbarna. Videre må en meningsfylt sammenlikning også kontrollere for kjønn. Her må vi i tillegg huske på at vi har en fulltelling av barn av enslige mødre, mens vi har et frafall blant krigsbarna. Riktignok er frafallet lavest i de to eldste årgangene, men dog er det et frafall som er stort nok til å kunne ha bragt dødeligheten ytterligere i negativ retning. Det er derfor komplisert å få til en sammenlikning av dødeligheten blant krigsbarna i forhold til gruppen av andre "barn" med enslige mødre. Det er imidlertid klart at også sistnevnte gruppe har en høyere dødelighet enn sine jevnaldrende.

I kjølvannet av dette kommer da den vanskelige diskusjonen om krigsbarnas dødelighet er eksepsjonelt høy eller ei. For gruppen krigsbarn som helhet er det vanskelig å konkludere med annet enn at det er en klar overdødelighet, men at den ikke er høyere enn det man finner når man undersøker dødeligheten blant andre klart utsatte grupper. Overdødeligheten er også lavere enn menns generelle overdødelighet i forhold til kvinner. De som har en helt tydelig overdødelighet er

altså de som er født tidlig under krigen. Når vi ser på den samlede overdødeligheten for krigsbarn født i 1941 og 1942, kommer vi altså til et snitt på 66 prosent. Dette er da en overdødelighet som er på linje med, endog noe over, overdødeligheten i yrkesaktiv alder blant de aller mest utsatte yrkesgruppene.

4.4. Flere selvmord

For vårt formål deler vi dødsårsakene inn i fem hovedgrupper, se tabell 4.2. Godt over halvparten av dødsfallene, både blant alle født 1941-1945 og blant krigsbarna, skyldes kreft og hjerte-karsykdommer. Krigsbarna er overrepresentert for begge disse to sykdomsårsakene, men forskjellen er bare statistisk signifikant for hjerte- og karsykdommer.

Blant krigsbarnas jevnaldrende skyldes hvert sjuende dødsfall en ulykke, mens bare hvert 12. dødsfall blant krigsbarna hadde samme årsak. Det kanskje mest påfallende inntrykket fra denne figuren er overdødeligheten av selvmord. Drøye 10 prosent av de døde krigsbarna har mistet livet på denne måten, mot 6 prosent blant deres jevnaldrende. Blant barn av enslige mødre er andelen litt under 9 prosent. Disse forskjellene er imidlertid ikke statistisk signifikante. Men forskjellen blir statistisk signifikant (med 90 prosent konfidensintervall) hvis vi sammenlikner kohortene 1941 og 1942 for krigsbarna (12,5 prosent selvmord blant de døde) og de jevnaldrende (5,5 prosent). Det er disse to alderskullene der vi fester størst lit til resultatene for krigsbarna, i og med at vi her har den beste gjenfinningsprosenten. Merk også at i disse kohortene er det overhyppighet av kreft blant krigsbarna (som i totalutvalget), men ingen overhyppighet av hjerte- og karsykdommer.

Et enda mer presist mål for overdødeligheten, er raten av døde med denne dødsårsaken målt som andel av alle i hver gruppe. Slik får man tatt hensyn til både den generelle overdødeligheten blant krigsbarn, samt overhyppigheten av forskjellige dødsårsaker. I denne sammenheng må imidlertid kontrollgruppe 2 (andre med enslige mødre) holdes utenfor pga. forskjellig alderssammensetning.

Tabell 4.2. Dødsårsaker for døde 1960-2002 for krigsbarna og de to kontrollgruppene. Prosent

Dødsårsak	Krigsbarn	Jevnaldrende	Barn av enslige mødre
Hjerte-karsykd.	28	21	23
Kreft	39	36	31
Andre sykd.	13	22	21
Ulykker/voldsom død	9	14	17
Selvmord	10	6	9
Alle	100	100	100
N	117	19 621	541

Kilde: Dødsårsaksregisteret.

Tabell 4.3. Dødelighetsrater for et utvalg sykdommer og kategorier av voldsomme dødsfall. Krigsbarna og de to kontrollgruppene. Prosent

Dødsårsak	Krigsbarna (N=1155)	Jevnaldrende (N= 268 545)	Andre barn med enslig mor (N= 5 797)
Kreft	3,98	2,66	2,88
Hjerte/karsykdommer	2,86	1,57	2,10
Ulykker	0,78	0,96	1,31
Selv mord	1,04	0,44	0,83

Kilde: Dødsårsaksregisteret..

Målt på denne måten, døde 1,0 prosent av krigsbarna i perioden 1960-2002 av selvmord. De tilsvarende ratene for deres jevnaldrende er 0,4 prosent og for andre "barn" med enslig mor er raten 0,83 prosent (forskjellen er ikke statistisk signifikant). Overdødeligheten pga. kreft og hjerte-karsykdommer blir her noe mer tydelig, fordi disse ratemålene jo er en sum av en generell overdødelighet og en overrepresentasjon for visse dødsårsaker. Ulykkesdødeligheten blant krigsbarn, derimot, er lavere enn i begge de to kontrollgruppene. Vi vil nødig trekke for vidtgående konklusjoner av dette, blant annet fordi tallene for krigsbarn er små.

4.4. Selvmord blant unge

Ut fra en "moderne" betraktning kunne vi tenke oss følgende innvending: Det er av begrenset interesse å se på selvmordstallene for perioden 1960-2002. I denne perioden er en del av krigsbarna forbi ungdomstiden, en tid da man kunne tenke seg, ut fra nyere selvmordstall, at mange allerede ville ha "rullet" å begå selvmord. Krigsbarna har hatt en tøff barndom og ungdom, og skulle derfor ha møtt så mye motgang så tidlig i livet at de skulle være i faresonen for å begå selvmord tidlig i livet. Dette kunne vi ha registrert hvis vi hadde hatt opplysninger fra før 1960.

Hadde krigsbarna vært født på 1970-tallet kunne dette resonnementet hatt betydelig tyngde. På 1990-tallet var dødeligheten av selvmord blant 15-19 år gamle menn nesten like høy som blant menn i 30-årene. Blant kvinner er tallene mer ustabile, men også her finner vi år med høye selvmordsfrekvenser blant jenter i slutten av tenårene (<http://www.ssb.no/dodsarsak/>).

På 1950-tallet derimot, var selvmord blant tenåringer nærmest et ukjent fenomen. I 1999 var det 27 menn mellom 15 og 19 år som tok sitt eget liv. På 1950-tallet var det i snitt årlig to menn i samme aldersgruppe som utførte denne handlingen, mens det var en eller ingen blant jentene. Gjennom hele 1950-tallet var det altså relativt sett om lag like mange selvmord blant ungdommer som det var i året 1999. Vi kan ikke se bort fra at noe av forskjellen mellom 1950-tallet og mer moderne statistikk på dette feltet, kan skyldes lavere tilbøyelighet til å registrere dødsfall som selvmord. Uansett er dette imidlertid en feilkilde som ville svekket vår mulighet til å belyse denne problematikken med registerdata fra før 1960.

5. Familie og samliv

5.1. Mange er gift

Krigsbarna tilhører en generasjon der ekteskapet har vært normen, og samboerskap og skilsmisser har vært unntaket. De to siste fenomenene ble først for alvor hyppige i aldersgruppene som er født etter dem. Det er derfor ikke påfallende når vi finner at så mange som 88 prosent av krigsbarna er eller har vært gift, det vil si at de i dag er gift, enker/enkemenn, skilt eller separert. Og 62 prosent av "barna" er fremdeles gift. Andelen som er gift i dag er knapt 5 prosentpoeng lavere enn for andre født i samme periode, mens andelen som noen gang har vært gift nærmest er identisk med andelen blant alle født i de samme årene.

Dette kan tyde på at krigsbarna i utgangspunktet har vært regnet som attraktive samlivspartnere. De har på ett eller annet tidspunkt kommet inn på det sosialt viktige ekteskapsmarkedet. Bare 12 prosent har aldri vært gift, og det er nesten akkurat som blant deres jevnaldrende. Hvis det var knyttet et sterkt stigma til å være krigsbarn på det tidspunktet da de var "gifteferdige" (det vil særlig si i 1960-årene), skulle man kanskje tro at krigsbarna var særlig utsatte for ikke å bli gift. Dette fordrer selvfølgelig at deres potensielle partnere, og de selv, faktisk kjente til deres status som krigsbarn (se kapittel 1). De høye ekteskapsandelene vitner også om en høy aktivitet på denne fronten, blant annet med mange tidlige giftermål. Dette kan indikere et mindre diskriminerende ekteskapsmarked.

Tabell 5.1. Sivilstand pr. 31.12.2002. Krigsbarna og de to kontrollgruppene. Sivilstand uopplyst er holdt utenfor. Prosent

Sivilstand	Krigsbarn	Jevnaldrende	Andre med enslig mor
Gift	62,0	66,8	62,0
Skilt og separert	20,7	16,5	20,6
Enke/enkemann	5,1	4,9	4,7
Ugift	12,1	11,7	12,6
Sum	100 (N=1 154)	100 (N=255 737)	100 (N=5 790)

Kilde: BESTAT.

En hypotese kunne være at krigsbarn ville få flere problemer med eget familieliv, fordi de selv gjerne har levd i oppvekstfamilier med flere problemer enn det gjennomsnittlige. I kortere eller lengre perioder har barna bodd i familier med en enslig mor som eneste forelder, mange vil ha bodd sammen med stefedre, halvsøsken osv. Mange av dem vil altså ha levd et familieliv som var mindre vanlig i den perioden da de vokste opp.

I de kvalitative intervjuene med krigsbarn med en vanskelig oppvekst (Ericsson og Simonsen 2005), er det et sentralt funn at problemene i familiesfærene ofte blir omtalt som de mest alvorlige. Kvaliteten på familierelasjonene har vært av større betydning for barnas levekår enn for eksempel forholdene på skolen eller i lokalmiljøet.

Hypotesen om at vanskelige familiekår som barn vil redusere sjansene til å gå inn i eget ekteskap, ser altså ikke ut til å bli bekreftet av opplysningene om ekteskapsfrekvenser. Her framstår krigsbarna som like hyppig valgte partnere som andre, og dette gjelder for begge kjønn. De mer sofistikerte sidene av valgprosessen og utfallet vet vi ikke noe om, for eksempel om de var henvist til å velge andre "outsidere". Noe annerledes er det når vi ser på tallene for skilsmisser.

5.2. Noe tidligere gift

Forholdsvis mange av krigsbarna giftet seg relativt unge, men forskjellene i forhold til deres jevnaldrende er ikke veldig store. De tidlige giftermålene kan avspeile krigsbarnas klassebakgrunn, unge fra arbeiderklassen giftet seg tidligere enn unge fra høyere sosiale lag. Studier av "krigsbarnkohortene"s fruktbarhet og giftermål indikerer klart at lavt utdanningsnivå øker sjansen for tidlige giftermål (Noack og Østby 1977, Blom, Noack og Østby 1993). Noen få og særlig tidlige ekteskap kan også mangle i våre data, i det vi ikke har opplysning om giftermål før 1960.

Man kan også tolke tidlige giftermål som en indikasjon på et ønske om å komme seg tidlig hjemmefra. Kanskje noen giftet seg tidlig for å komme ut av en familie de ikke trivdes i? Eller måtte de ut av en familie hvor det

ikke var plass og økonomi til dem? Eller måtte de bort fra hjemstedet for å få jobb? Eller til byene for å "gjemme seg bort" fra småstedets sladder? Man kan også tenke seg at et eget familieliv kan ha hatt en særlig verdi for krigsbarn, gitt de problemene mange av dem har opplevd i sin opprinnelige familie.

5.3. Mange skilte og separerte blant kvinnene

Hvis man har en antakelse om at krigsbarn har hatt flere sosiale problemer enn andre, er det mindre overraskende at andelen skilte og separerte per i dag er signifikant høyere blant krigsbarn enn blant deres jevnaldrende (snaut 21 mot snaut 17 prosent). Andelen separerte er lik i de tre gruppene, snaut 2 prosent. Det samme gjelder andelen enker og enke-menn på rundt 5 prosent. Overrepresentasjonen av skilte er der for alle årgangene av krigsbarn. Skilsmisseandelen er særlig høy blant de kvinnelige krigsbarna - over 23 prosent, mens de mannlige krigsbarnas skilsmisseandel er om lag identisk med andelen skilte blant deres jevnaldrende. Blant deres jevnaldrende er også forskjellen i skilsmisseandel mellom kjønne beskjedent.

Et problem er at vi ikke har hatt mulighet, innenfor våre tids- og ressursrammer, til å se hvor mange blant krigsbarna og i kontrollgruppene som har vært gift tidligere, men som har giftet seg omigjen. Forskjellene vist over kan, i teorien, skyldes sjeldnere gjengifte enn hyppigere skilsmisser. Videre har vi ikke mulighet til å se hvor mange som i dag lever som samboere. Men generelt vet vi fra utvalgsundersøkelser at andelen samboere synker markert med alderen. Blant dem som var 55-59 år i 2002 var 10 prosent av mennene og 6 prosent av kvinnene samboere, og andelen var enda lavere i de eldre aldersgruppene (<http://www.ssb.no/emner/02/01/20/samboer/>).

At krigsbarna gjennomgående lever i parforhold slik som deres jevnaldrende, går også fram av Folke- og boligtellingsen 2001. Snaut 22 prosent av krigsbarna bor alene på dette tidspunktet, mot drøyt 18 prosent blant deres jevnaldrende. Det er flest aleneboere blant kvinnene i begge grupper, mer enn hver fjerde kvinne blant krigsbarna bor alene. Dette skyldes trolig at kvinner flest gifter seg med, eller er samboere med, menn som er eldre enn dem, og at sjansen for å bli enke derfor er vesentlig større enn for å bli enkemann. I tillegg kommer den høyere andelen skilte blant kvinnene. At det er flere aleneboere blant krigsbarna enn ellers, skyldes også at krigsbarnutvalget er tyngst representert i de eldste årskullene (født 1941 og 1942).

Personer som har problemer med å inngå i stabile parforhold vil rimeligvis ha økt sjanse for å oppleve mange samlivsbrudd. Blant dem som Ericsson og Simonsen (2005) intervjuer, er det flere som presenterer sine erfaringer på samlivsområdet på denne måten. Vi har altså ikke mulighet til å få pålitelige data på dette feltet i vår registerbaserte undersøkelse.

5.4. Mange barn

Krigsbarna tilhører også en generasjon der fruktbarheten var relativt høy. Deres jevnaldrende har i snitt fått rundt 2,5 barn, og slik er også snittet for krigsbarna. Det er heller ikke noe avvikende i fordelingen av antall barn. Det er om lag like høy andel krigsbarn som har ingen, ett, to, tre osv. barn som blant deres jevnaldrende.

For det utvalget vi har av indikatorer i dette kapitlet, skårer barna av enslige mødre om lag likt med det bildet vi får av krigsbarna. Dette kapitlet om familieliv kan kort oppsummeres med at det kun er når vi ser på skilsmisseandelen for kvinner, at vi finner tydelige forskjeller mellom krigsbarna og deres jevnaldrende. Andre barn med enslig mor har også en høyere skilsmisseandel, men her gjelder den for begge kjønn.

6. Geografi og mobilitet

I flere av intervjuene til Ericsson og Simonsen (2005) forteller krigsbarna om en oppvekst med mange flyttinger. Noen av dem skyldtes at mor måtte bo der det var jobb eller ektemann å få, andre flyttet for å unnsnippe småsamfunnets stigma. En bred oversikt over krigsbarns flytte- og bostedsmønstre i etterkrigstiden er derfor både demografisk og sosiologisk interessant, men vanskelig:

6.1. Mange mangler opplysninger om fødested

Hvor krigsbarna i vårt utvalg er født og har hatt sine småbarnsår er det vanskelig å få noe tilfredsstillende bilde av, det samme gjelder deres geografiske mobilitet generelt. Folketellingen 1960 mangler opplysninger om fødested for over 40 prosent av denne aldersgruppen, og nær en tredel av krigsbarna. Folketellingen 1946 gir nok et noe bedre bilde av hvor oppvekststedet er, men er altså ikke tilgjengelig elektronisk. I FoB 1946 kan vi imidlertid få et bilde av hvor alle de registrerte krigsbarna i denne folketellingen bodde (mer om Fob 1946 i kap. 1).

Lebensbornmaterialet er heller ikke tilfredsstillende på dette feltet. Alle disse tre kildene (Lebensborn, FoB 1946 og FoB 1960) vil også være preget av at mange av kvinnene hadde betydelig geografisk mobilitet i de turbulente årene under og etter krigen. Opplysningene om fødestedet i Fob 1960 er for eksempel preget av at mange av barna ble født på Lebensbornhjem. Her er eksempelvis Akershus fylke overrepresentert som fødested, et bilde man ikke finner igjen seinere. Årsaken ser ut til å være at mange ble født på Lebensbornhjemmet i Hurdal. Men mødrenes bosted, og barnas seinere oppvekststed, kunne være helt andre steder enn disse. Mange av mødrene reiste langt når de skulle føde sine barn, noe som skyldtes Lebensbornhjemmenes beliggenhet. En del av mødrene så det nok også som en fordel å føde sitt tysk-norske barn langt fra hjembygda. En god andel av mødrene har antakelig også flyttet til Oslo, Bergen og Trondheim for å "gjemme" seg bort i perioden rundt frigjøringen. En ytterligere kompliserende faktor er evakueringen av Nord-Norge på slutten av krigen. Mange fikk sine hjem ødelagt, og tilbrakte til dels lang tid i andre landsdeler før de vendte hjem

For alle tre kildene (Lebensborn og Fob 1946 og 1960) er det noen fylker som peker seg ut som overrepresenterte. Først og fremst gjelder dette for de tre fylkene i Nord-Norge, samt Trøndelagsfylkene og Hordaland. I Fob 1946 er den høye frekvensen av bosatte i de nordligste fylkene særlig tydelig, over 40 prosent bodde i disse fylkene (tab 6.1). En betydelig andel av krigsbarna har nok også bodd i Oslo, men her er det ingen overhyppighet i forhold til befolkningen ellers.

Hvorfor finner vi dette bosettingsmønsteret? Generelt er det to faktorer som ser ut til å ha påvirket antallet norsk-tyske forhold og derav krigsbarn. Det ble for det første mange relasjoner der det var mange tyskere i forhold til folketallet. Dette gjaldt særlig i de nordnorske fylkene, men også mange andre steder langs kysten av "Festung Norwegen". På mange småsteder kom nordmenn og tyskere til å leve tett på hverandre over ganske lang tid. For det andre er det viktig å se på den sosiale kontrollen, og svekkelsen av denne, som viktig. Mange kvinner som fikk tysk kjæreste bodde langt hjemmefra, enten det var som hushjelp i byene eller som kjøkkenhjelper, kontorpersonale og renholdere på tyske militæranlegg. En del av den sosiale kontrollen kom i form av en motstandsholdning mot den tyske okkupasjonsmakten, og som sterkt sanksjonerte en del former for omgang med fienden. Det er allment antatt at denne var sterkere på sentrale deler av Østlandet enn f. eks. i deler av Nord-Norge (Eriksen og Halvorsen 1988).

Tabell 6.1. Krigsbarn født 1942-1946 etter bosted. Folketellingen 1946. Grupper av fylker. Prosent

Bosted	Andel krigsbarn	Andel hele befolkningen
Oslo	7,0	9,1
Østlandet ellers ¹	27,8	44,5
Vestlandet ²	24,6	24,8
Trøndelag og Nord-Norge	40,8	21,7
Sum	100 (N= 7 636)	100 (N=3 156 950)

¹ Østfold, Akershus, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Telemark og Agderfylkene.

² Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal.

Kilde: Folke- og bolig tellingen 1946, Norge under okkupasjonen 1996 (opplysninger mangler for barn født 1941).

Tabell 6.2. Bosted 1960 for krigsbarna, deres jevnaldrende og barn av enslige mødre. Grupper av fylker. Prosent

Bosted	Krigsbarn 1960	Jevnaldrende 1960	Barn av enslige 1960
Oslo	12	12	19
Østlandet ellers ¹	32	39	36
Vestlandet ²	25	26	23
Trøndelag og Nord-Norge	30	24	22
Alle	100	100	100
	N=1 071	N=221 001	N=5 797

¹ Østfold, Akershus, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Telemark og Agderfylkene.

² Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal.

Kilde: Folke og bolig tellingen 1960.

Tabell 6.3. Bosted 2001 for krigsbarna, deres jevnaldrende og barn av enslige mødre. Grupper av fylker. Prosent

Bosted	Krigsbarn 2001	Jevnaldrende 2001	Barn av enslige 2001
Oslo	11	10	14
Østlandet ellers ¹	40	46	45
Vestlandet ²	25	24	22
Trøndelag og Nord-Norge	24	20	19
Alle	100	100	100
	N=961	N=206 100	N=4 945

¹ Østfold, Akershus, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Telemark og Agderfylkene.

² Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal.

Kilde: Folke- og bolig tellingen 2001.

Det første pålitelige bildet av hvor vårt utvalg av krigsbarn har bodd, får vi fram ved å bruke FoB 1960. Tabell 6.2 oppsummerer krigsbarnas bosted i 1960, sammenliknet med hvordan de to kontrollgruppene er fordelt geografisk. For å unngå for mange små tall, er fylkene gruppert geografisk.

6.2. 1960: Mange bor i de nordligste landsdelene

Inntrykket fra Folke- og bolig tellingen 1960 bekrefter noe av det bildet av barnas fødested som de mangelfulle opplysningene i samme Fob gir, samt det generelle inntrykket fra Fob 1946. Det er en klar overhyppighet av barn bosatt i de fem nordligste fylkene. Det samme gjelder Bergen og Hordaland, som skjuler seg i kategorien "Vestlandet". Underrepresentasjonen på store deler av Østlandet går også fram. Men folketellingen 1946 gir en mye klarere overrepresentasjon av de fem nordligste fylkene, hele 40 prosent av krigsbarna født 1942-1946 bodde der (bosted mangler for 1941-årgangen i Fob 1946). Andelen født i Oslo og på Østlandet ellers er lavere i 1946 enn i 1960, mens vestlandsandelen er om lag den samme. Dette kan skyldes to forhold: For det første kan vårt utvalg av krigsbarn ha en underrepresentasjon av barn født i de nordligste fylkene. For det andre kan det være slik at krigsbarna og deres mødre i særlig grad har vært blant de første som flyttet fra de nordligste fylkene.

6.3. 2001: Flere sørpå

Ser vi på dagens bilde av hvor krigsbarna er bosatt, blir overrepresentasjonen av de fem nordligste fylkene noe mindre tydelig. Fremdeles er krigsbarna overrepresentert i disse fem fylkene, men ikke så klart som vi tidligere har sett. Det samme gjelder for Hordaland (ikke vist), mens de utgjør den andelen av Oslos befolkning som om lag er å forvente ut fra fordelingen blant deres jevnaldrende.

Slik dette materialet foreligger nå, gir det ikke rom for noen tilfredsstillende analyse av oppvekstforhold og geografisk mobilitet. Noen foreløpige konklusjoner synes imidlertid mulig å antyde. For det første ser det ut som det hele tiden har vært en overrepresentasjon av krigsbarn i Hordaland og de fem nordligste fylkene. For det andre ser det ut som om overrepresentasjonen er mindre nå enn da krigsbarna vokste opp. Dette siste tyder da på at krigsbarna, og til dels deres mødre, har vært med på mye av den samme geografiske mobiliteten som deres jevnaldrende har vært med på. Det var mange som pakket flyttelasset under sentraliseringen på 1960- og deler av 1970-tallet. Og krigsbarna tilhørte på dette tidspunktet de aldersgruppene som hyppigst flytter på seg, det vil si dem mellom 20 og 30 år.

I utgangspunktet antok vi at det var viktig å foreta kontroller for bosted når vi analyserte krigsbarnas levekår. Vi antok at det var en overrepresentasjon av særlig de tre nordligste fylkene, og vi vet fra andre sammenhenger at disse fylkene blant annet har et lavere utdanningsnivå og en høyere andel uførepensjonister enn landsgjennomsnittet. Dødeligheten i etterkrigstiden er også gjennomgående høyere, særlig gjelder dette Finnmark. Nå ser det imidlertid ikke ut som om overrepresentasjonen er så markert gjennom hele livsløpet som det man kunne anta. Og her er vi ved noe av problemets kjerne. Ved å kontrollere for bosted, kontrollerer vi på mange måter for (mangelende) geografisk mobilitet. Ved å ta hensyn til at mange av krigsbarna er blitt boende nordpå, kontrollerer vi samtidig for viktige trekk ved deres levekår: De har kanskje ikke hatt sosial og økonomisk kapital, og særlig ikke utdanning, til å foreta det store spranget det er å bli med på sentraliseringen, men er blitt sittende igjen i kommuner med særlig ensidig og utsatt næringsgrunnlag.

Nå ser det likevel ut som om mange krigsbarn har tatt spranget, og det er en interessant opplysning i seg selv. Men spørsmålene er mange: Flyttet de, muligens i større grad enn andre, fordi de hadde særlige muligheter og ressurser? Eller er mobiliteten utslag av noe annet og mer negativt, nemlig behovet for å komme bort fra et stigmatiserende lokalmiljø? Sannsynligvis står vi vel overfor en kombinasjon av begge faktorer, men må nok en gang poengtere at vår empiri er klart svakere enn ønsket på dette feltet.

7. Helse og uførhet

Det er lett å argumentere for at helse er en viktig levekårsindikator. Hvis man ikke har en viss "minimumshelse", vil en rekke andre sider ved "det gode livet" bli vanskelig- eller umuliggjort. Svak helse ser sågar ut til å redusere mulighetene for å bli gift og øke mulighetene for å bli skilt (Blekesaune 2003). Når folk skal svare på hva de anser som viktigste forhold som ville bidra til å gjøre livet bedre, svarer en av fem menn og en av fire kvinner mellom 45 og 66 år at bedre helse er viktigst. For kvinnene er dette et førstevalg, mens for mennene er økt fritid noe hyppigere foretrukket. For dem over 66 år er bedre helse det suverene førstevalg for begge kjønn (Barstad 1999). I en måling av nordmenns "lykkenivå" ble det også funnet et klart stigende lykkenivå fra de som hadde dårlig, verken god eller dårlig, god og til de som hadde meget god helse (Hellevik 1999).

Dessverre mangler vi mulighetene for å få en samlet oversikt over helsen hos krigsbarna. Når vi skal gi et samlet inntrykk av befolkningens helse, bruker vi intervjuundersøkelser der representative utvalg av befolkningen svarer på hvordan de selv oppfatter sin helsesituasjon. Som nevnt tidligere (kap. 1), vil slike utvalg ikke bli store nok til at vi kan hente ut en representativ gruppe krigsbarn fra slike undersøkelser.

Derfor må vi nøye oss med data om de krigsbarna som antakelig har opplevd (betydelige) helseproblemer. Vi har allerede sett på krigsbarnas dødelighet, og i den forbindelse årsaken til dødsfallene. Videre skal vi se på andelen krigsbarn som har fått uførepensjon, og på hvilket grunnlag de har fått den.

7.1. Flere krigsbarn uføre

Hvor mange krigsbarn som har fått uførepensjon er en viktig variabel. De er nå i en alder der uførefrekvensene virkelig begynner å bli høye. I intervjuene med Ericsson og Simonsen (2005) er det også mange av krigsbarna som legger vekt på uførepensjonen som en indikator på deres problemer i livet. Det er derfor i tråd med rimelige faglige forventninger når vi finner at krigsbarna i høyere grad er uførepensjonister enn sine jevnaldrende: 28,4 prosent mot 23,7 prosent. Dette resultatet er imidlertid fra det aldersmessig noe skjeve

totalutvalget, noe vi skal ta hensyn til nedenfor. Også for det aldersmessig jevnere hovedutvalget var det imidlertid en overhyppighet av uføre blant krigsbarna.

Kvinner er generelt hyppigere uførepensjonert enn menn. Blant krigsbarnas jevnaldrende er nesten 29 prosent av kvinnene tilstått slik pensjon, mot 19 prosent av mennene. Denne forskjellen er også tydelig blant krigsbarna: 35 prosent av kvinnene og drøyt 22 prosent av mennene er uførepensjonister i 2001. Man ser altså at overhyppigheten blant krigsbarna er til stede for begge kjønn, men noe tydeligere for kvinner enn for menn.

Tabell 7.1. Andelen uførepensjonister per 31.12.2002. Krigsbarna og de to kontrollgruppene, etter kjønn og alder. Prosent

Kjønn og fødselsår	Krigsbarna (N=961)	Jevnaldrende (N=206 100)	Andre med enslig mor (N=4 945)
1940			32,6
Menn			30,9
Kvinner			35,1
1941	31,3	28,9	
Menn	22,1	24,0	
Kvinner	39,7	33,7	
1942	30,6	25,6	
Menn	25,0	20,6	
Kvinner	36,7	30,6	
1943	25,0	22,8	
Menn	19,1	17,8	
Kvinner	31,1	27,8	
1944	25,4	20,7	
Menn	22,3	16,1	
Kvinner	29,2	25,4	
1945	29,1	19,1	
Menn	25,7	14,9	
Kvinner	35,0	23,5	
1947			21,5
Menn			17,1
Kvinner			25,9

Kilde: Folke- og boligtellingsen 2001.

Krigsbarna er altså inne i en alder der andelen pensjonerte stiger bratt. Blant deres jevnaldrende har 19 prosent av de som ble født i 1945 fått pensjon i 2001, mens hele 29 prosent av 1941-årgangen er i samme posisjon. Vi må derfor sjekke om ikke overhyppigheten blant krigsbarn bare skyldes en skjev alderssammensetning. Så synes ikke å være tilfelle: For alle årgangene, og begge kjønn innen hver årgang, er det en overhyppighet av uførepensjonister blant krigsbarn. Med ett unntak, menn født i 1941. Her er uførefrekvensen blant mannlige krigsbarn litt lavere enn blant deres jevnaldrende.

Uførepensjon er altså en ytelse som varierer med kjønn og alder, men også de geografiske forskjellene er betydelige. Dette viser at uførepensjon, i tillegg til å være en helseindikator, også fungerer som en indikator på arbeidsmarkedet i det geografiske området der pensjonisten bor. Det er lettere å finne alternativt arbeid i et mer sammensatt arbeidsmarked.

Når vi sammenlikner uførefrekvensene blant krigsbarna og deres jevnaldrende i hvert fylke, finner vi også gjennomgående at krigsbarna har en høyere andel, men at forskjellene ikke er statistisk signifikante. I 15 av 19 av fylkene er det en høyere andel, i tre av fylkene er frekvensen tilnærmet lik, mens i ett av fylkene har krigsbarna lavere andel uføre enn sine jevnaldrende. I dette siste fylket, dvs. Finnmark, er imidlertid tallgrunnlaget for krigsbarna lite, dette gjelder også de fylkene der krigsbarna har en mye høyere frekvens.

Vi ser altså en høyere andel uførepensjonerte blant krigsbarn enn blant deres jevnaldrende, og det var forventet ut fra denne gruppens bakgrunn. Snarere hadde vi vel kanskje forventet en noe høyere overrepresentasjon av uførepensjonister blant krigsbarna, sett for eksempel i forhold til den mer tydelige overdødeligheten. Det er mulig noe av forklaringen ligger nettopp her, at det er slik at mange av de krigsbarna som er døde ville ha vært blant uførepensjonistene hvis de hadde levd fortsatt. Veldig enkelt sagt kan vi si at både de som er døde og de som er uførepensjonister representerer grupper med svak helse, og legger vi sammen disse andelene, vil den høye forekomsten av personer med svak helse bli langt mer tydelig blant krigsbarna.

En forsvarlig sammenlikning i uførefrekvensene mellom krigsbarna og kontrollgruppen av "barn med enslig mor" er komplisert av de samme grunnene som ble anført under drøftingen av dødelighetsforskjellene.

7.2. Mange uførepensjonister med psykiske problemer

Registrene inneholder opplysninger om hvorfor pensjonistene fikk sin ytelse, det vil si den medisinske bakgrunnen. Her hadde vi forventet forskjeller mellom

krigsbarna og sammenlikningsgruppene, i det vi antar at krigsbarna hyppigere ville vært pensjonert med bakgrunn i en psykisk lidelse. Dette finner vi i et visst omfang: Andelen som er pensjonert på grunn av psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser er noe høyere blant krigsbarna enn blant deres jevnaldrende: 26 mot 23 prosent (ikke statistisk signifikant). Blant barn av enslige mødre (kontrollgruppe 2) er det en like høy andel med slike lidelser som blant krigsbarna.

Sykdommer i muskel-skjelettsystemet og bindevev er en annen type lidelse som indikerer slitasje, samtidig som lidelsen tidvis kan være av mer diffus karakter. Her er krigsbarna ikke overrepresentert i forhold til sin jevnaldrende, snarere ligger de tre prosentpoeng under (36 mot 39 prosent - ikke statistisk signifikant). Det samme er tilfellet blant barn av enslige mødre. Dette er de to klart mest omfattende lidelsene bak uførepensjonering både blant krigsbarna og i de to kontrollgruppene.

Dette er imidlertid bare hoveddiagnoser. Ofte er det en sammensatt problematikk som ligger til grunn når mennesker blir uførepensjonert, og hva som regnes som hoved- og bidiagnose kan vel tidvis være noe avhengig av hvordan pensjonssøkeren uttrykker sine problemer og hvordan legene rubriserer dem. Dette skulle imidlertid være en feilkilde for alle kategorier av uførepensjonister. Men vi kan altså ikke si at det "bare" er 26 prosent av de uførepensjonerte krigsbarna som har psykiske lidelser, mange kan ha dette som bidiagnose.

En annen feilkilde er uførepensjonens doble karakter av å være både en medisinsk indikator og en arbeidsmarkedsindikator: Mange blir uførepensjonerte også fordi de ikke har tilgang på passende arbeid innenfor en rimelig geografisk distanse. De har i tillegg lidelser, men med et bedre arbeidsmarked kunne det kanskje vært arbeid for dem. Man finner det imidlertid ikke riktig å forvente at de i deres alder skal pendle eller flytte for å tilpasse seg arbeidsmarkedet.

Uførepensjon er et vanlig fenomen i de eldste aldersgruppene, og kanskje særlig blant kvinner i bestemte geografiske strøk. Vi kan altså si at uførepensjon ikke nødvendigvis og alltid er noen markant indikator for en marginal helsemessig posisjon. Annerledes arter det seg når uførepensjonen tilstås på et relativt tidlig tidspunkt. Det er derfor interessant å se *når* krigsbarna og deres sammenlikningsgrupper har fått tilstått sin uførepensjon.

7.3. Mange ble uføre som unge

Vi så at mer enn hvert fjerde krigsbarn er uførepensjonist, en noe høyere andel enn blant deres jevnaldrende. Det å være uførepensjonist i slutten av 50-årene eller begynnelsen av 60-årene er altså ikke noe særsyn, og ikke nødvendigvis et sikkert tegn på svak helse. Snarere er det slik at mange nordmenn avslutter sin yrkeskarriere på dette alderstrinnet.

Tabell 7.2. Andelen av krigsbarna og de to kontrollgruppene som ble uførepensjonert på forskjellige alderstrinn. Prosent

Alder	Krigsbarna (N=961)	Jevnaldrende (N=206 100)	Andre med enslig mor (N= 4 945)
Under 50 år	8,4	6,8	6,9
50-54 år	10,1	7,6	11,5
55 år og eldre	9,9	9,2	8,1

Kilde: Folke- og boligtellingsen 2001.

En langt tydeligere indikasjon på helsesvikt er det når man får uførepensjon i det som i denne sammenheng er ung alder, det vil si i alderen under 50 år. For det første må man avslutte yrkeslivet tidlig, hvis man i det hele tatt har noen yrkeskarriere å snakke om, og dette er indikatorer på svak helse og ofte vel også dårlig sosial funksjonsevne. For det andre betyr tidlig uførepensjon en svak opptjeningsmulighet i Folketrygden, og tilsvarende beskjedne ytelser. For det tredje har en relativt ung uførepensjonist svært mange år uten tilknytning til arbeidslivet, en tilknytning som har sterk sammenheng med god helse (Borgan 2004, Dahl og Birkelund 1999). Det er på den ene siden slik at svak helse øker sjansene for å ikke få innpass i arbeidslivet. På den andre siden kan manglende deltakelse i yrkeslivet medføre isolasjon med mer, som igjen kan forringe helse og livskvalitet mer generelt.

Det er derfor en tydelig indikasjon på tidlig utstøting når vi ser hvor høy andel av krigsbarna som blir pensjonister relativt tidlig i livsløpet. Vi har i tabell 7.2 delt uførepensjonistene i de tre gruppene inn i tre kategorier etter når de fikk uførepensjon: Under 50 år, første halvdel av 50-årene, og siste halvdel av 50-årene og begynnelsen av 60-årene. Blant krigsbarnas jevnaldrende øker andelen nye pensjonister med alderen. Det er altså klart flere som pensjoneres når de er 55 år eller eldre enn som pensjoneres før de er 50 år, eller i begynnelsen av 50-årene. Med krigsbarna er fordelingen mer lik mellom de tre alderskategoriene. Barna som bodde med enslige mødre i 1960 har også en annerledes fordeling med mange forholdsvis unge uførepensjonister, men her er hovedtyngden av pensjoneringene i de tidlige 50-årene. Andelen "unge" pensjonister (under 50 år) er imidlertid ikke påfallende.

Kjønnsfordelingen er interessant her. Kvinner blir generelt uførepensjonister i yngre alder enn menn. Blant krigsbarnas jevnaldrende er det således over 30 prosent av de kvinnelige pensjonistene som ble pensjonert før de fylte 50 år, mot mindre enn 25 prosent av mennene. Blant krigsbarna blir begge kjønn like tidlig pensjonert, drøyt 37 prosent av både de mannlige og kvinnelige uførepensjonistene ble det før de fylte 50 år.

Uførepensjon er en indikator på helsetilstanden blant dem som er utenfor arbeidslivet. Vi vet også noe om helse blant de som fremdeles er sysselsatte:

7.4. Høyere sykefravær

Vi har sett på sykefraværet i perioden 1998-2001 blant dem som var sysselsatte i 2001. Vi har sett både på antallet sykemeldingstilfeller, og antallet dager de samlet har vært borte fra jobben. Merk at dette er alle sykmeldinger utover den perioden som arbeidsgiver betaler, dvs. 14 dager. Det reelle fraværet fra jobben vil altså være høyere, og mange vil også ha hatt sykdomsperioder som ikke vil være talt her.

Også disse målene på helse blant de antakelig friskeste, viser en høyere forekomst av sykdom blant krigsbarna. Over halvparten av krigsbarna (54 prosent) har hatt en eller flere slike (relativt langvarige) sykemeldingstilfeller i denne fireårsperioden, mot noe under halvparten (46 prosent) av deres jevnaldrende. Krigsbarna er også noe overrepresenterte blant dem som har flere sykmeldinger. Andre barn av enslige mødre har en sykmeldingsfrekvens svært lik den til krigsbarnas jevnaldrende, men tilhører altså andre alderskategorier.

Det samme mønsteret får vi når vi ser på det samlede antallet dager man har vært borte fra jobb på grunn av sykdom. Krigsbarna er overrepresentert blant dem som har vært borte lenge, dvs. i 100 dager eller mer (39 prosent) i forhold til sine jevnaldrende (32 prosent). Andre barn med enslig mor har igjen samme "profil" som krigsbarnas jevnaldrende.

8. Utdanning

Vi har allerede sett at krigsbarnas pårørende hadde et lavt utdanningsnivå (kap. 3). I 1960 så det heller ikke ut til at mange krigsbarn hadde gitt seg inn i lange utdanningsløp, men dataene var høyst utilstrekkelige og "barna" for unge til å ha kommet særlig på vei i sin utdanning. Hvorfor fokuserer vi på utdanningsvariabelen i vår analyse av krigsbarna? Det er to hovedgrunner:

Den første er at utdanning er en variabel som henger sammen med svært mange andre sentrale levekårsvariabler. Høy utdanning øker klart sjansen for høy inntekt, god helse, mange leveår og langvarig og jevn sysselsetting med lite arbeidsløshet (på den annen side er det selvfølgelig lettere å gjennomføre en langvarig utdannelse når helsa er god). Motsatt øker lav utdanning sjansen for arbeidsledighet, uførhet og tidligere død. Vet vi hvordan en større gruppe individer skårer på denne variabelen, får vi oftest mye annen informasjon samtidig.

Et problem vil imidlertid dukke opp her: Krigsbarna tilhører "årgangene" som ble født noen år for tidlig til virkelig å være med på utdanningsrevolusjonen. Blant 50-59 åringene i 2002 hadde rundt 27 prosent av mennene og 23 prosent av kvinnene fullført en høyere utdanning. For deres barn er andelen langt høyere, og kvinnene leder an i kappløpet: Samme år hadde 37 prosent av kvinnene og 30 prosent av mennene i alderen 30-39 år høyere utdanning. Forskjeller i utdanning skiller altså ikke på samme måte i krigsgenerasjonen som blant dem som er født på 1960-tallet og seinere. Like fullt vil det være skiller i hvor mange som har fått videregående og annen utdanning.

Den andre grunnen til at vi legger vekt på denne variabelen, er at krigsbarna selv poengterer den. Det var på skolen at krigen begynte for meg, forteller en av krigsbarna i boka til Ericsson og Simonsen (2005). Det var på skolearenaen de tapte på det smerteligste og tydeligste. Skolegangen ble for flere kort, ikke på grunn av manglende evner, men fordi skolegang var forbundet med mobbing, skam og tap. Skolen var et sted der det ikke var noen grunn til å oppholde seg lenger enn nødvendig. Dette bildet av skolegang er noe

av en gjenganger i intervjumaterialet til Ericsson og Simonsen. Vi bør vel også legge til at mange forteller om en husholdningsøkonomi som ikke tålte at de unge var uten inntekter, men snarere kostet penger til utdanning. Mye flytting kan også ha redusert utbyttet av skolegangen for noen.

Noen krigsbarn har vært opptatt av at de ikke har fått den skolegangen de har hatt krav på, og noen har også fått billighetserstatning for dette. Men en rundspørring i de aktuelle offentlige instanser gir ikke noe tallgrunnlag for å si hvor mange krigsbarn som har fått slik erstatning. Det er heller ikke slik at krigsbarna har fått erstatningen i egenskap av å være krigsbarn.

Vi skal imidlertid ikke se bort fra at bildet av krigsbarnas utdanning kan bli noe mer polarisert enn man kunne tenke seg. På den ene siden kan vi finne mange med lav utdanning, men samtidig oppdage en mindre gruppe som har kommet langt på utdanningsarenaen. Noen har kanskje tatt utdanning relativt seint i livsløpet. Slik kan en fullført høyere utdanning være et uomtvistelig sertifikat på ens egen dugelighet, og en seier på en arena som ellers kan ha vært forbundet med tap.

8.1. Få med høyere utdanning

Folke- og bolig tellingen 2001 har tilkoblet opplysninger både om igangværende utdanning og høyeste fullførte utdanning. Nesten ingen av krigsbarna og deres jevnaldrende er under utdanning, som rimelig er for folk i slutten av 50-årene og begynnelsen av 60-årene. Opplysningene om utdanning skulle dermed være nær komplette. Utdanningsnivået generelt stiger noe opp gjennom kohortene 1941-1945, men ikke så mye at det er grunn til å kontrollere for årskull.

Tabell 8.1 viser om lag det vi kunne forvente ut fra tidligere data: Krigsbarna er overrepresenterte i bunnen av utdanningsstigen, mens de er underrepresenterte på de øverste trinnene. Krigsbarna har i høyere grad enn sine jevnaldrende "nøyd" seg med en kort utdanning, dvs. på 8 til 10 år. I moderne termer kalles dette ungdomsskole, mens det for krigsbarna dreier seg om framhaldsskole eller realskole. Særlig

tydelig er underrepresentasjonen på høyere utdanning, dvs. utdanning på universitets- og høyskolenivå. Andelen blant krigsbarna med slik utdanning er noe over halvparten så stor som blant deres jevnaldrende (13 mot 22 prosent). Her kommer de også vesentlig dårligere ut enn de andre "barna" som bodde sammen med enslig mor i 1960. Denne siste gruppa er heller ikke preget av at det er noen vesensforskjell i utdanningsnivå mellom dem født i 1940 og 1947. Det er en litt høyere andel krigsbarn som har tatt videregående utdanning (11-14 år) sammenliknet med deres jevnaldrende, noe som vel avspeiler at færre har tatt utdanning på høyskole- og universitetsnivå. Vi finner altså få som har gått veldig langt i utdanningssystemet, men det behøver i og for seg ikke bety at ikke flere av krigsbarna har strukket seg lenger enn de hadde regnet med på denne arenaen. Intervjumaterialet til Simonsen og Ericsson (2005) inneholder flere eksempler på utdanningsløp som utenfra sett kan oppleves som beskjedne, men som for dem det gjelder inneholder viktige seire.

Vi har sett på kjønnsfordelingen på de forskjellige utdanningsnivåene blant krigsbarna og de to kontrollgruppene. Det er ingen signifikante forskjeller mellom krigsbarna og deres jevnaldrende her: Kvinner er generelt noe underrepresentert på de høyeste utdanningsnivåene. Ideelt sett burde vi også kontrollert utdanningsbildet for krigsbarnas spesielle geografiske fordeling. Mulighetene til å ta seg videregående og høyere utdanning var en helt annen for ungdom i de nordligste fylkene på 1960-tallet, enn den var for deres jevnaldrende bosatt nær de største byene i Sør-Norge. Denne kontrollen blir imidlertid vanskelig gjort av to grunner. For det første har vi for dårlige opplysninger om krigsbarnas oppvekstbosted, for det andre vil underkategoriene fort bli for små.

Tabell 8.1. Høyeste oppnådde utdanning 2001 for krigsbarna og de to kontrollgruppene. Prosent

Utdanning	Krigsbarn	Jevnaldrende	Barn av enslige mødre
Uoppgitt/mangler	1,4	1,2	0,9
Barneskole (1-7)	0	0,2	0
Ungdomsskole (8-10)	31,7	25,1	26,6
Videregående gr. utd. (11-12)	39,8	36,4	35,6
Videregående avsl. (13)	13,1	13,2	13,7
Påbygging til videregående (14)	1,5	2,3	2,5
Univ./høyskole lavere nivå (14-17)	10,6	16,0	15,4
Univ./høyskole høyere nivå (18-19)	2,0	5,1	4,7
Forskerutd. (20)	0	0,6	0,5
	100	100	100
Alle	N=961	N=206	N=4945

Kilde: Folke- og boligtellings 2001.

9. Sysselsetting, inntekt, formue og inntektssikring

Arbeidets verdi som levekårsvariabel er også lett å argumentere for. Arbeid gir inntekt, og type arbeid betyr mye for inntektens størrelse. Arbeidslivet har også en svært viktig sosial side: De fleste finner glede i å være med i et kollegialt fellesskap på en arbeidsplass. I en undersøkelse foretatt i 1989 og 1997 svarte hele 75 prosent av nordmenn på begge tidspunkt at de ville like å ha en jobb selv om de ikke trengte pengene (Kitterød 1999). På den andre siden er det enkelte arbeidsplasser og yrker som medfører betydelige helsepåkjenninger. Like fullt finner vi svakest helse blant de ikke-yrkesaktive (Dahl og Birkelund 1999), noe som også viser seg i forventet levealder - særlig blant menn (Borgan 2004).

Det er betydelige kjønnsforskjeller i arbeidskarriere og sysselsettingsgrad i den aldersgruppen som krigsbarna inngår i. Blant menn har det løpende vært svært høye sysselsettingsandeler, mens kvinnene i langt høyere grad har vært inn og ut av arbeidslivet, samtidig som de ofte har arbeidet deltid. Dette er en generasjon der mors yrkesaktivitet har vært særlig fleksibel i forhold til omsorg for barn og ektefelle.

9.1. Lavere sysselsetting blant krigsbarn

Tabell 9.1 repeterer et kjent bilde. Krigsbarna som gruppe kommer noe dårligere ut enn andre barn av enslige mødre, og klart dårligere enn sine jevnaldrende. Vi ser også at sysselsettingsgraden er nær et speilbilde av andelen med uførepensjon. Vi må imidlertid være oppmerksom på at begrepet sysselsatt ikke må leses som "utfører lønnet heltidsarbeid hele året". Alle personer med inntektsgivende arbeid, enten som lønnstakere, selvstendig næringsdrivende eller familiearbeidskraft, regnes som sysselsatte.

Tabell 9.1. Andelen sysselsatt i arbeidsåret 2001 blant krigsbarn og de to kontrollgruppene. Totalt, menn og kvinner. Prosent

	Krigsbarn (N=961)	Jevnaldrende (N=206 100)	Barn av enslige (N=4 945)
Alle	73,2	77,5	74,7
Menn	78,8	83,4	78,6
Kvinner	67,0	71,5	70,4

Kilde: Folke- og boligtellingsen

9.2. Noen flere arbeidsledige

I likhet med fattigdom og behov for sosialhjelp er arbeidsledighet noe som særlig rammer personer som er vesentlig yngre enn det krigsbarna er nå. For å unngå tilfeldige utslag for enkeltår, har vi sett på arbeidsledigheten 1992 til 2000 for krigsbarna og de to kontrollgruppene. Ledigheten er målt som andel av alle (som ikke er døde eller utvandrede), altså ikke bare som andel av sysselsatte. De fleste krigsbarna, i likhet med personene i de to kontrollgruppene, har ikke opplevd ledighet i denne perioden. Men andelen ledige er høyere blant krigsbarna (28 prosent) enn blant deres jevnaldrende (23 prosent). Krigsbarna kommer også dårligere ut enn andre barn med enslige mødre. Krigsbarna er videre noe overrepresentert blant dem som har vært ledige svært lenge, dvs. 1 000 dager eller flere i løpet av perioden.

9.3. Inntekt

Det finnes mange mål på inntekt. I denne sammenhengen benytter vi målet inntekt etter skatt, se boks nedenfor.

Inntekt etter skatt framkommer ved at man legger sammen lønnsinntekter, næringsinntekter, kapitalinntekter og overføringer. Deretter trekker man fra utlignet skatt og negative overføringer.

Tabell 9.2 viser hvordan krigsbarnas individuelle inntekter fordeler seg i forhold til inntektene til de to sammenlikningsgruppene. Grovt sett kan vi si at inntektsforskjellene virker relativt beskjedne når vi på denne måten inndeler i nokså grove kategorier. Men krigsbarna er noe overrepresentert i den nest laveste inntektskategorien, og noe underrepresenterte i de tre høyeste inntektskategoriene. Legger vi sammen de tre øverste inntektskategoriene, finner vi at dette utgjør 34 prosent av krigsbarna mot 40 prosent av deres jevnaldrende og gruppen av andre barn med enslig mor. De tydeligste forskjellene mellom gruppene finner vi blant menn, der andelen menn med beskjeden inntekt (under 200 000) er høyere blant krigsbarna enn blant deres jevnaldrende og også den andre kontrollgruppen.

Tabell 9.2. Inntekt etter skatt for krigsbarna og de to kontrollgruppene. Totalt, menn og kvinner. Prosent

Inntekt i kroner	Krigsbarn	Jevnaldrende	Andre barn med enslig mor
Alle			
Uoppgitt	1	1	1
0-99 999	14	13	12
100 000 - 199 999	52	47	48
200 000 - 299 999	25	29	29
300 000 - 399 999	5	6	6
400 000 eller mer	4	5	5
Sum	100 (N=961)	100 (N=206 100)	100 (N=4 945)
Menn			
Uoppgitt	0	0	0
0 - 99 999	6	5	5
100 - 199 999	44	37	40
200 000 - 299 999	35	40	37
300 000 - 399 999	8	10	10
400 000 eller mer	7	8	7
Sum	100 (N= 500)	100 (N=103 673)	100 (N=2 636)
Kvinner			
Uoppgitt	1	1	1
0-99 999	23	22	20
100 - 199 999	60	57	57
200 000 - 299 999	14	18	19
300 000 - 399 999	1	2	1
400 000 eller mer	1	1	2
Sum	100 (N= 461)	100 (N=102 427)	100 (N= 2 309)

Kilde: Folke- og boligtellingsen 2001.

Tabell 9.3. Inntekter etter skatt per. person. Gjennomsnitt. Alle, menn og kvinner. Krigsbarna og de to kontrollgruppene. Kroner. 2001. Avrundet

	Krigsbarn (N=961)	Jevnaldrende (N= 206 100)	Barn av enslige (N= 4 945)
Alle	188 800	210 100	205 900
Menn	227 900	265 600	251 800
Kvinner	146 400	153 800	153 500

Kilde: Folke- og boligtellingsen 2001.

9.4. Lavere gjennomsnittsinntekt

Inntektskategoriene er som nevnt nokså grove. Hvis krigsbarna er overrepresentert i de nedre delene av inntektsintervallene, kan inntektsforskjellene være større enn tabell 9.2 gir inntrykk av. Å måle den gjennomsnittlige (aritmetisk gjennomsnitt) inntekten for krigsbarna og kontrollgruppene vil kunne gi oss et bilde av om så er tilfelle. Tabell 9.3 viser at denne målemetoden gir tydeligere forskjeller

Gjennomsnittsinntekten blant krigsbarna var på snaut 189000 kroner i 2001, mens deres jevnaldrende i snitt tjente 210 000 kroner dette året. Dette er en relativt betydelig forskjell. Som vi ser er forskjellen mellom alle født i 1941-1945 og de som bodde sammen med enslige mødre i 1960 langt mindre. Forskjellen er størst blant menn, hele 38 000 kroner skiller her krigsbarna fra snittet blant deres jevnaldrende. Blant kvinner er forskjellen langt mer beskjeden: Drøyt 7 000 kroner. Vi merker oss også at kjønnsforskjellen i inntekt er langt mindre blant krigsbarn enn blant deres jevnaldrende.

Mens gjennomsnittsmannen i denne aldersgruppen har en inntekt som er drøyt 111 000 kroner mer enn gjennomsnittskvinnens, er det noe over 61 000 kroner som skiller menn og kvinner blant krigsbarna. Også når vi måler gjennomsnittlig inntekt er det mindre som skiller barna av enslige mødre fra deres jevnaldrende, blant kvinnene er det omtrent ingen forskjell.

9.5. Få rike krigsbarn

Men også slike gjennomsnittsberegninger har sine svakheter. Noen få nordmenn har svært høye inntekter, og dukker det opp en eller flere mangemillionærer i slike utvalg som dette, vil gjennomsnittsinntekten bli trukket kraftig opp. Særlig gjelder dette de to minste utvalgene: Krigsbarna og barna av enslige mødre. Personer uten inntekt eller med svært lave inntekter vil trekke i motsatt retning, men utslagene blir ikke så store. For å bøte på dette kan vi bruke målet *medianinntekt*. Dette er den inntekten som framkommer når vi rangerer alle inntektene i en gruppe fra lavest til høyest, og finner den inntekten som befinner seg nøyaktig på midten. Målt på denne måten blir inntektsforskjellene langt mer beskjedne:

Forskjellen for begge kjønn krymper til drøyt 8 000 kroner. Forskjellen mellom krigsbarnkvinnene og deres jevnaldrende medsøstre er minimal, mens forskjellen blant menn har blitt redusert til snaut 15 000 kroner. Dette skyldes at gjennomsnittsinntekten blant krigsbarnas jevnaldrende må ha blitt trukket opp av en del svært høye inntekter, mens dette i langt mindre grad er tilfellet blant krigsbarna, noe som i seg selv er en interessant observasjon. Sagt på en annen måte: Vi har funnet få rike krigsbarn.

9.6. Husholdningens inntekter

Det enkelte krigsbarns personlige inntekter er en viktig målestokk på denne personens posisjon i arbeidslivet. Ofte reflekterer det også i hvilken grad vedkommende har skaffet seg utdanning og/eller gjort en karriere. Er inntekten en pensjon, vil inntektsnivået reflektere opp-tjeningen, dvs. tidligere inntektsnivå og lengden på yrkeskarrieren.

Forbruksekvivalenter er et begrep som skal uttrykke fordelene ved at flere er med på å dele på noen av utgiftene i en husholdning, for eksempel utgifter til bolig, TV, aviser eller vaskemaskin. Hvor mange forbruksenheter det er i en bolig, blir beregnet ved å bruke en *ekvivalensskala*. Det finnes mange slike skalaer. Vi har brukt *OECD-skalaen*. Den gir den første voksne i husholdningen en vekt på 1, mens andre voksne får 0,7 og barn under 17 år får vekten 0,5. For krigsbarna og deres jevnaldrende vil de fleste husholdningene bestå av to voksne eller en enslig. Husholdningen med to voksne må dermed ha 1,7 ganger inntekten til den enslige for å ha like god levestandard.

Tabell 9.4. Inntekt etter skatt per forbruksenhet (OECD-skala). Gjennomsnitt. Alle, menn og kvinner. Krigsbarna og de to kontrollgruppene. Kroner

	Krigsbarn (N=961)	Jevnaldrende (N= 206100)	Barn av ensl. (N=4 945)
Alle	206100	218 800	216 700
Menn	208300	223 900	219 600
Kvinner	203700	213 600	213 300

Kilde: Folke- og boligtellingsen 2001.

Men inntekten *behøver* ikke si alt om vedkommendes økonomiske levestandard. På den ene siden kan vi ha krigsbarn som selv tjener dårlig, men som har en ektefelle eller samboer med gode inntekter. Dette vil nok gjelde mange av kvinnene. På den andre siden kan mange selv ha en bra inntekt, men dele denne med en person med beskjedent utkomme. Dette kan typisk gjelde en del av mennene. For å få et bedre mål på dette, har vi sett på inntektene (etter skatt, se boks) i de husholdningene der krigsbarna inngår. Denne samlede husholdningsinntekten er så delt på antallet såkalte *forbruksekvivalenter* i hver husstand. Levestandarden i den enkelte husstand eller familie er selvfølgelig avhengig om det er én, to, tre eller flere som skal dele på inntekten. Men det er ikke slik at man bare kan dele inntekten på antallet medlemmer i husholdningen, da får vi ikke med oss stordriftsforlelene. Det finnes forskjellige skalaer for å regne ut disse effektene, eller forbruksekvivalentene (se boks).

Når vi ser på husholdningens totale inntekter, framstår forskjellene mellom menn og kvinner som klart mindre enn det vi så tidligere. Kvinnelige krigsbarn har altså gjennomgående ektefeller som tjener mer enn dem selv, mens mannlige krigsbarn har ektefeller som stort sett tjener mindre enn dem. Dette er i tråd med det man ellers finner av forskjeller i menns og kvinners inntekter. At kvinners inntekter er lavere enn menns er mer et utslag av at flere kvinner er enslige med relativt lave inntekter. Vi skal imidlertid merke oss at avstanden mellom menn og kvinner er mindre i krigsbarngruppen enn blant de jevnaldrende.

9.7. Fattigdom

I sin klassiske og absolutte form, var fattigdom kjennetegnet av mangel på essensielle goder: Mat, klær, helsetjenester og husly. I moderne sammenheng er fattigdom blitt et relativt mål og et inntektsmål. Fattigdom oppstår når en husholdning har en inntekt per medlem (ev. veid med forbruksekvivalenter) som er under en viss andel av hva gjennomsnittshusholdningen har å rutte med per hode. Gjennomsnittsinntekten er målt som en median inntekt, dvs. den inntekten som deler inntektsfordelingen i to like store andeler. Dette er, som tidligere nevnt, gjort for å unngå at svært høye inntekter hever gjennomsnittet for mye. Hvor mange fattige man har i et samfunn, vil så avhenge av ved hvor lav andel av gjennomsnittet (medianen) av inntektene man setter grensen.

Vi har undersøkt andelen fattige blant krigsbarna og de to kontrollgruppene ved bruk av OECD-målet på 50 prosent av median inntekt. Undersøkelsen etterlater to hovedinntrykk: For det første er det generelt relativt få fattige blant nordmenn i de aktuelle aldersgruppene. Blant krigsbarnas jevnaldrende er det 1,9 prosent som faller under denne lavinntektsgrensen. For det andre er det svært små forskjeller i andelen fattige blant krigsbarna (1,2 prosent) og blant de andre "barna" med enslig mor (1,6 prosent) (forskjellene er ikke statistisk signifikante). Lavinntekt eller fattigdom er altså noe som liten grad rammer aldersgruppen 55-65 år. De fleste i denne gruppen er relativt godt "etablerte", og er ofte å finne i de husholdningstypene som har de høyeste inntektene, for eksempel par uten hjemmeboende barn. Mange i denne aldersgruppen er uførepensjonister, men også minstesatsene for pensjon ligger over grensen for lavinntekt. Bruker vi et annet mål for lavinntekt, EU-normen med en grense på 60 prosent av medianen, øker andelen med lavinntekt til litt over 5 prosent for både krigsbarna og de to kontrollgruppene.

9.8. Lavere formuer

En formue blir oftest bygget opp gjennom livsløpet, og vil gjerne bestå av en bolig, samt innestående i banker, forsikringsselskaper, aksje- og obligasjonsfond eller enkeltaksjer og -obligasjoner. En formue er i levekårs-sammenheng uttrykk for minst to bakenforliggende faktorer. Den første er akkumuleringen av egen inntekt. Man betaler ned på lån, eller sparer et overskudd av inntekten. Størrelsen på formuen er derfor en avspeiling av viljen og evnen til å kunne avse deler av inntekten til noe annet enn konsum. Den andre faktoren er arv. De fleste vil på ett eller annet tidspunkt motta en eller annen overføring fra nærstående slektninger, som et resultat av at disse går bort, eller deler ut gaver eller forskudd på arv. Størrelsen på disse ytelsene varierer betraktelig. For det tredje vil mange gjennom årene oppleve en betydelig verdistigning på for eksempel bolig eller hytte.

Krigsbarna er nå i alderskullene der formuen vokser tydeligst. Mange mottar arv, de fleste har foretatt betraktelige nedbetalinger av gjeld på hus, eller boligen er nedbetalt. Men samtidig er våre data noe misvisende som uttrykk for den reelle formuesituasjonen. Dette gjelder særlig boligformuen, som jo er den klart viktigste for nordmenn flest. Våre data er basert på likningen, og likningstaksten på boliger er langt fra å avspeile boligens reelle verdi. Vi havner derfor i et problem som kan illustreres med følgende eksempel. Person A er en kvinne som bor i leid bolig og har "penger på bok". Bankinnskuddet (f.eks. 300.000 kr.) regnes i sin helhet som formue. Person B er mann og bor i en stor bolig i ett av landets pressområder. Eneboligen er verdt 4 millioner i salg, mens skatte-taksten er på 450.000. Denne personen har også et lån på eiendommen på 750.000 kroner, og får dermed en

negativ likningsformue på minus 300.000. I våre data vil kvinnen framstå som den klart mest formuende, mens mannens formue i realiteten er mer enn ti ganger så stor som hennes. Dette er imidlertid en problematikk som er felles for krigsbarna og de to kontrollgruppene, og skulle ikke påvirke sammenlikningen i stor grad med mindre det er store forskjeller i andelene som eier/leier sin bolig. Generelt vet vi at nær ni av ti personer i krigsbarnas aldersgruppe bor i en eid bolig (Folke- og boligtellingsen 2001, tabellkjøring i Statistikkbanken, SSB).

Resultatene er, etter det vi ellers har presentert, som forventet (se tabell 9.5.). Gjennomsnittssummen til krigsbarnas husholdninger er klart lavere enn hos deres jevnaldrende. Målt som gjennomsnitt utgjør den rundt 60 prosent av hva deres jevnaldrende har spart seg opp, og det er en betydelig forskjell. Forskjellen er noe mindre målt ved median formue (ikke vist), noe som indikerer at det er færre krigsbarn som har en virkelig stor formue som kan trekke opp gjennomsnittet. Den er også lavere enn hos de andre barna av enslige mødre. Denne gruppen gir imidlertid ikke noen god sammenlikning, i det for mange av dem er født vesentlig seinere eller noe tidligere enn hovedtyngden blant krigsbarna.

Fordelingen av formuene innad i de tre gruppene gir det samme resultatet: Krigsbarna er overrepresentert blant dem med negativ formue, og særlig underrepresentert blant dem med positiv formue større enn 700 000 kroner. I motsetning til bildet vi fikk av inntektene, er det kvinnes husholdninger som har den største likningsformuen. Dette gjelder for alle grupper, og avspeiler at kvinner gjennomgående bor sammen med menn som er eldre enn dem, mens mennene da gjør motsatt, slik at kvinnes husholdninger er preget av menn med lang opptjeningstid og høyere sjanse for å ha arvet.

Krigsbarnas lavere formue er etter all sannsynlighet et utslag av to faktorer: En dårligere inntektstilgang gjennom livsløpet, og en mindre arv fra deres foreldre. Her kan man imidlertid tenke seg et sammensatt bilde: Noen kan ha arvet relativt velstående adoptivforeldre. Disse foreldrene er nok gjennomgående eldre enn snittet av foreldre for personer i disse alderskullene. På den annen side har vi krigsbarn som arver sine nokså uformuende enslige mødre, eller må dele arven med en rekke halvsøsken.

Det må imidlertid understrekes at dette ikke er noen egnet indikator på "elendighet". For det første er det slik at to av tre krigsbarn faktisk har en positiv likningsmessig formue. Det er heller ikke gitt at de som har negativ formue faktisk har større gjeld enn eiendeler, jf. resonnementet ovenfor.

Tabell 9.5. Gjennomsnittlig nettoformue for husholdninger, etter fødselsår. 1000 kroner. 2001

	Krigsbarn (N=961)	Jevnaldrende (N= 206 100)	Andre barn med enslig mor (N= 4 945)
Alle	398	686	561
Født 1940			752
Født 1941	453	702	
Født 1942	443	718	
Født 1943	373	700	
Født 1944	374	641	
Født 1945	122	674	
Født 1947			408

Kilde: Folke- og boligtellingsen 2001.

9.9 Få med svært lav boligstandard

Boligen er viktig for våre levekår, samtidig som den er det viktigste formuesobjektet for husstander flest. Folke- og boligtellingsen 2001 gir også opplysninger om bostandard. Vi får ikke vite om en bolig er særlig påkostet, om den ligger fint til, er godt eller dårlig vedlikeholdt e.l. Men vi får vite om en del særlig vesentlige kvaliteter er til stede eller mangler, slik som vannklosett i boligen, dusj eller bad samt eget kjøkken. Gjennomgående er det bare 1 til 2 prosent av husholdningene som mangler disse godene, og andelen av krigsbarna som bor slik er heller ikke signifikant forskjellig.

9.10. Sosialhjelp

Sosialhjelp er i hovedsak innbyggernes "siste utvei" for å få penger til livsopphold når alle andre muligheter er utprøvd. Mange sosialhjelps klienter vil derfor være mennesker som ikke har inntektsgivende arbeid, og som samtidig ikke har opparbeidet seg rettigheter til dagpenger under arbeidsledighet, overgangstønad eller uførepensjon. Noen vil også motta sosialhjelp fordi de andre ytelsene er utilstrekkelige.

Sosialhjelpen er særlig aktuell for de yngre aldersgruppene. I 2002 var for eksempel 7,5 prosent av alle landets 20-24 åringer sosialhjelpsmottakere. I vårt materiale finner vi at 0,7 prosent av krigsbarnas jevnaldrende er mottakere av denne ytelsen. Av krigsbarna er det bare 9 sosialhjelps klienter i hele materialet, det vil si 0,9 prosent av de 961 krigsbarna (totalutvalget) som vi har opplysninger om på dette feltet. Forskjellen mellom dem og deres jevnaldrende er altså ubetydelig, og ikke statistisk signifikant. En viss forskjell får vi når vi teller andelen krigsbarn (hovedutvalget) som har mottatt sosialhjelp minst en gang i perioden 1992-2001. Rundt 8,4 prosent av krigsbarna har gjort dette, mot 6,5 prosent av deres jevnaldrende. Krigsbarna er ikke overrepresentert blant dem som har mange sosialhjelpstilfeller i perioden.

Vi må riktignok ta et forbehold for vårt mulige frafall på dette feltet. Hvis det er slik at vi har mistet en del av de mest marginaliserte gjennom vår metode, ville bare en liten økning av gjenfunne særlig marginaliserte kunne vært nok til å heve andelen sosialhjelpsmottakere betydelig. Det kan også hende at den relativt høyere dødeligheten blant krigsbarna i særlig grad har rammet (potensielle) sosialhjelpsmottakere.

Vi må også nevne det stigmaet som er knyttet til sosialhjelpen, særlig fordi den ikke er rettighetsbasert slik for eksempel uførepensjonen er. Gjennomgående må vi anta at eldre mennesker i større grad enn yngre har motforestillinger mot å søke sosialhjelp. Både fordi de tilhører en generasjon der sosialkontoret ble oppfattet som ensbetydende med fattigkassa, og fordi de tilhører årskull som i større grad forventes å klare seg selv. Særlig interessant er krigsbarnas situasjon. Mange av dem har opplevd en oppvekst hvor de har følt seg stigmatisert, og vil kanskje ha særlige sperrer mot å "gå på sosialen". På den annen side kan noen krigsbarn ha vokst opp med denne ytelsen som et handlingsalternativ for familier med økonomiske problemer, og kan på den måten ha blitt sosialisert inn i en "kultur" der det er lavere terskel for å benytte seg av denne ytelsen.

10. Kort oppsummering: Krigsbarn og utsatthet

10.1. Et sammensatt bilde

Det er viktig å holde fast ved to bilder eller oppfatninger samtidig når krigsbarns levekår skal beskrives. På den ene siden har vi et bilde av en utsatt gruppe som skårer svakt på mange levekårsvariabler, noe som igjen er klare tegn på utsatte liv. Det kanskje tydeligste trekket er den høye dødeligheten. Vi har ikke funnet mange krigsbarn som har begått selvmord, men frekvensen er like fullt signifikant høyere enn blant deres jevnaldrende. Sammen med uttaket av uførepensjon, og særlig tidlig uførepensjon, skapes et bilde av en gruppe med helseproblemer. En svak helse er for mange kanskje et av de største hindrene for et godt liv. Videre merker vi oss at mange har beskjeden utdanning, samtidig som få har utdanning på de høyeste nivåene. Inntektene er under gjennomsnittet, færre er i arbeid, få har høye inntekter og formuer. Kvinnene har en skilsmisseandel godt over det vanlige for disse aldersgruppene.

På den annen side ser vi også at mange krigsbarn ser ut til å leve som folk flest. De er gift og har flere barn. Inntektene er vanlige, boligstandarden er grei etter norske standarder. Mange er fremdeles i arbeid. Typisk nok for deres aldersgruppe er det få som er fattige, og få som mottar sosialhjelp og er arbeidsledige. Men dette er selvfølgelig et utvendig bilde av krigsbarna, slik vi poengterte innledningsvis. Fra intervjuene til Ericsson og Simonsen (2005) går det tydelig fram at det bak slike "fasader" av greie levekår, kan gjemme seg mye psykisk smerte. En slik fasade er selvfølgelig noe en vil finne for mange andre sosiale grupper enn krigsbarna, men sjansene er vel større for at vi finner den i deres tilfelle.

Vi må også åpne for at andelen med problemer kan være større enn det vi har funnet i vår undersøkelse. Rundt en snau tredel av krigsbarna i vårt bruttoutvalg har ikke latt seg gjenfinne i moderne registre. Dermed vet vi ikke om disse har hatt bedre eller verre levekår enn den gruppen vi har kunnet analysere.

Innenfor rammene av denne studien har det ikke vært datagrunnlag og ressurser til en omfattende multivariat analyse av hvorfor det har gått som det har gått med krigsbarna. Krigsbarns levekår kan være preget av deres oppvekst som krigsbarn, i et komplekst samspill

med deres sosiale bakgrunn ellers, deres oppvekst-område, utdanningsnivå mm. Vi er derfor ikke i stand til å peke på nøyaktig i hvilken grad deres levekår har vært preget av de spesifikke krigsbarnopplevelsene. På den annen side er det uhyre komplisert å isolere det man kunne kalle "krigsbarn-effekten". En del av situasjonen som krigsbarn ser nettopp ut til å være en oppvekst i trange kår, et utdanningsløp med risiko for omfattende mobbing osv. Ulikhetene i levekår mellom krigsbarn og andre grupper som vi har valgt å sammenlikne med, gjelder først og fremst mellom krigsbarna og deres jevnaldrende. Sammenlikningen mellom krigsbarna og kontrollgruppen av andre barn med enslige mødre er på mange felter svært komplisert, samtidig som flere av de forskjellene som kan observeres ikke er statistisk signifikante. Det er i tillegg vesentlige skjevheter i utvalget av barn med enslige mødre, noe som reduserer verdien av sammenlikningene.

10.2. Stigma og symbolsk vold

Begreper som stigma og stigmatisering har etter hvert gått inn i norsk dagligtale. I avvikssosiologien og kriminologien knytter begrepene seg til en mer spesifikk teoriretning. Teorien var særlig populær på 1960- og 1970-tallet, og hadde sitt utspring i studier foretatt av avviksteoretikere som Becker (1963), Lemert (1972), Scheff (1966) mfl. Enkelt fortalt ble fokuset i disse teoriene flyttet fra avviket til reaksjonen på avviket. Mange begikk lovbrudd, hadde psykiske problemer osv., men det var først når de ble utsatt for omgivelsenes reaksjoner på avviket, at avviket for alvor ble et problem. Fra å være en person kjent som innehaver av en rekke roller og handlingsmønstre, går den stigmatiserte inn i en rolle som lovbrøtters eller psykisk syk. Ikke bare er det slik at vi, omgivelsene, oppfatter ham eller henne som en avviker med alt det innebærer, avvikeren tar opp i seg oppfatningen av seg selv som en avviker. Grunn tanken i denne oppfatningen av utviklingen av stigmatiseringen, finner vi igjen i den franske sosiologen Pierre Bourdieu (2001) mer politiserte begrep "symbolsk vold". Svake grupper blir av sterkere grupper tillagt en rekke egenskaper, egenskaper som de til slutt aksepterer som reelle kjennetegn ved dem selv. De handler innenfor en selvforståelse formulert av andre.

Overført på vårt temafelt tilsier disse teoriene blant annet at krigsbarna, med sin utsatte og stigmatiserte posisjon, skal ha lettere for å komme i sosialt marginaliserte grupper enn andre. Dette har vårt materiale gitt klare indikasjoner på, kanskje tydeligst ser vi dette i overdødelighet og tidlig uførepensjonering. Brutalt sagt: Det var en uttalt forventning til at det skulle gå tyskerbarna nokså ille, og for manges del har nettopp dette skjedd. Men det knytter seg en rekke problemer til tolkningen av vår empiri her:

For det første er det mange det ikke går så galt med, slik vi har oppsummert ovenfor. For det andre: Hvorfor går det galt? Er det omgivelsenes reaksjon som er problemet, eller er barna i en utsatt posisjon lenge før stigmatiseringen inntreer som en realitet i deres liv? For det tredje, og knyttet til det forutgående problemet: Hvordan skal vi empirisk kunne teste hypotesen om stigmaets egeneffekt? De to siste problemstillingene er sentrale i kritikken av stempingsteorien, se f.eks. Knutsson (1977). Begrensinger i vårt materiale og våre rammer for øvrig, gjør det vanskelig å gå videre med disse problemstillingene her. Men de er viktige å ta i betraktning i en analyse av stigmatiserte gruppers levekår.

Litteratur

Andersen, Arne (1999). Hvem har det verst?. *Samfunnsspeilet 3, 1999*, Statistisk sentralbyrå.

Barstad, Anders (1999). Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre? *Samfunnsspeilet 4, 1999*, Statistisk sentralbyrå.

Becker, Howard (1963). *Outsiders*. New York, The Free Press.

Blekesaune, Morten (2003). Helsemessig seleksjon inn og ut av ekteskapet: Helsevake partnere mindre populære. *Samfunnsspeilet 3, 2003*, Statistisk sentralbyrå.

Blom, Svein, Turid Noack og Lars Østby (1993). *Giftermål og barn : bedre sent enn aldri?* Sosiale og økonomiske studier ; 81. Statistisk sentralbyrå, 1993.

Borgan, Jens-Kristian (1997). Utstøting gir lavere dødelighet hos yrkesaktive. *Samfunnsspeilet 1, 1997*, Statistisk sentralbyrå.

Borgan, Jens-Kristian (2004). Prester og fysioterapeuter lever lengst. *Samfunnsspeilet 3, 2004*. Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger

Borge, Anne Inger Helmen (2003). *Resiliens. Risiko og sunn utvikling*. Gyldendal akademisk, Oslo.

Borge, Baard (2002). *De kalte oss nazi-ungel. NS-barnas historie 1940-2002*. Det norske Samlaget. Oslo.

Borgersrud, Lars (2002). *Overlatt til svenske myndigheter. De norske krigsbarna som ble sendt til Sverige i 1945*. Televågkonferansen 2002: Born og krig. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo/Nordsjøfartsmuseet i Telavåg.

Borgersrud, Lars (2004). *Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene*. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo 2004

Bourdieu, Pierre (2001). *Masculine Domination*. Cambridge, Polity.

Dahl, Espen og Gunn Elisabeth Birkelund (1999). Sysselsetting, klasse og helse 1980-1995, *Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 1, 1999*. Universitetsforlaget.

Ellingsen, Dag (1995). De norske "tyskertøsene": Der myter rår. Side 13-80 i Ellingsen, Björnsdottir og Warring: *Kvinner, krig og kjærlighet*. Cappelen, Oslo.

Ellingsen, Dag. "Hvorfor ny analyse av krigsoppgjøret?" Kronikk i Aftenpostens morgenummer 5/10-2001.

Ericsson, Kjersti og Simonsen, Eva (2005). Bok om krigsbarns livshistorier. Under utgivelse, Universitetsforlaget, Oslo 2005.

Eriksen, Knut Einar og Terje Halvorsen (1988). *Frigjøring*. Bind 8 i serien "Norge i krig." Aschehoug, Oslo 1988.

Hellevik, Ottar (1999). Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? *Samfunnsspeilet 4, 1999*. Statistisk sentralbyrå.

Innstilling til Sosialdepartementet fra Krigsbarnutvalget. 9.7. - 3.11.1945. I: *En hvitbok. Utvalgte offentlige dokumenter om krigsbarnsaken*. Norges forskningsråd 1999.

Kitterød, Ragni Hege (1999). Tidsbruk, tidspress og tidsprioriteringer: Hvor travelt har vi det egentlig?. *Samfunnsspeilet 4, 1999*. Statistisk sentralbyrå.

Kjendsli, Veslemøy (1986). *Skammens barn. Dokumentarroman*. Metope, Oslo.

Knutsson, Johannes (1977). *Stämplingsteori - en kritisk granskning*. Rapport 1977:1, Brottsförebyggande Rådet, Stockholm.

Lemert, E. (1972) *Human Deviance, Social Problems and Social Control*. New Jersey, Prentice Hall.

Mamelund, Svenn-Erik og Jens-Kristian Borgan (1996). *Kohort- og periodedødelighet i Norge 1846-1994*. Rapporter 1996/9. Statistisk sentralbyrå.

Noack, Turid og Lars Østby (1981). *Fruktbarhet blant norske kvinner : resultater fra fruktbarhetsundersøkelsen 1977*. Samfunnsøkonomiske studier 49. Statistisk sentralbyrå.

Norges forskningsråd. *Fiendens barn. Kunnskapsstatus og kunnskapsbehov*. Norges forskningsråd 1999.

Norge under okkupasjonen, rapport nr. 7. "Lebensborn i Norge", Sandefjord 1996.

Olsen, Kåre (1998). *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*. Aschehoug, Oslo.

Rasmussen, Augusta (1947). Det intellektuelle nivå hos 310 tyskertøser. *Nordisk Psykiatrisk Medlemsblad*. Volum 1, side 166-169, København.

Scheff, Thomas J. (1966). *Being Mentally Ill*. Aldine, Chicago.

Simonsen, Eva og Kjersti Ericsson (2004). *Krigsbarn i fredstid - sosialpolitiske og profesjonelle føringer i synet på tysk-norske krigsbarn 1945-1947*. Institutt for kriminologi og retts sosiologi, avd. for kriminologi. Univ. i Oslo. K-serien nr. 1/2004.

Vassenden, Kåre (1987). *Folke- og boligtellingene 1960, 1970 og 1980. Dokumentasjon av de sammenlignbare filene*. Rapporter 1987/2. Statistisk sentralbyrå.

Werner, Emmy E. og Ruth S. Smith (2001). *Journeys from Childhood to Midlife. Risk, Resilience and Recovery*. Cornell University Press, Ithaca/London.

Øyen, Else (1966). *Ugifte mødre*. Universitetsforlaget, Oslo.

Data og metode

Lebensbornarkivet

Vi har tatt utgangspunkt i det tyske Lebensbornarkivet som datakilde. Et viktig kriterium for valg av kilde lå i at den måtte være en mest mulig komplett historisk registrering av krigsbarn (og deres mødre), samtidig som kilden måtte inneholde nok opplysninger om krigsbarna og deres opphav til at det ble mulig å gjenfinne dem som voksne. Det er viktig å understreke kvaliteten på Lebensborns registre og registreringspraksis. Et poeng i vår sammenheng er at alle tyske myndigheter selvsagt hadde plikt til å rapportere til Lebensborn-organisasjonen hvis de visste om svangerskap som følge av forbindelser mellom en norsk kvinne og en tysk mann. Under store deler av krigen var også norske myndigheter pålagt denne meldeplikten (Olsen 1998, side 44-45).

Videre hadde de norske mødrene viktige insentiver til å melde seg til organisasjonen, i form av muligheter til å føde på et av organisasjonens fødehjem, ta opphold på deres mødre hjem før og etter fødselen, og til å motta forholdsvis gunstig økonomisk underhold etter fødselen. De økonomiske ytelsene var viktige i seg selv, mens de andre tilbudene kunne være attraktive fordi mødrene da kunne komme bort fra den lokale stigmatiseringen. Kvaliteten på de tyske Lebensborn-hjemmene må også regnes som høy, hjemmene ble valgt ut fra en kresen søkeprosess (Olsen 1998).

Gjenfinningsarbeidet

Arbeidet tar altså sitt utgangspunkt i det såkalte Lebensbornarkivet. Dette vil i all hovedsak si materiale som ble samlet inn av tyske myndigheter i Norge. De mest sentrale delene av Lebensbornarkivet befinner seg nå i Riksarkivet i Oslo. Noe av det underordnede personalet i Lebensbornsystemet var nordmenn, men ledelsen var tysk (Olsen 1998). Lebensborn var i sin opprinnelse, og til dels i sin gjennomføring, et tysk, nazistisk prosjekt. Ønsket var å verne om de rase-messig verdifulle barna som ville bli resultatet av forhold mellom norske kvinner og tyske menn. En betydelig mengde kunnskap ble samlet inn om mødrene og fedrene for å sikre seg at det virkelig var verdifulle barn som ble gjenstand for Lebensborns omsorg. Men Lebensborn i Norge kom aldri helt til å fungere etter sin rasistiske intensjon, den ble mer av et sosialt apparat.

Det faller utenfor dette prosjektets rammer å gå nærmere inn på formålet med Lebensborn, og hva systemet i realiteten innebar. I første omgang vil vi bare slå fast at Lebensbornprosjektet har gitt en informasjonsmengde som gir oss muligheten til å oppspore krigsbarna (og mange av mødrene) i dagens moderne befolkningsregistre, og slik koble dem til deres moderne fødselsnummer.

I prinsippet har vi arbeidet i tre faser:

Fase 1: Arkivarbeidet

Først har vi lett i Lebensbornarkivet og funnet vitale opplysninger om de barna vi ønsker å finne. Lebensbornarkivet inneholder en rekke datakilder, og vi har først og fremst holdt oss til de to hovedprotokollene (Hovedprotokollen, Abteilung lebensborn, Reichskommissariat, Riksarkivet), hvor nøkkeldata om sakene ble ført inn, samt de kartoteksystemene som ordner arkivet. I denne protokollen har alle aktuelle svangerskap fått et eget løpenummer. Først er opplysninger om mor og far ført inn, deretter opplysninger om barnet. Kartotekene er ordnet etter henholdsvis mors og fars navn, og disse kartotek-kortene har gitt oss gode supplerende opplysninger der protokollene er mangelfulle (Kartotek kort over mødre og fedre, Abteilung lebensborn, Reichskommissariat, Riksarkivet).

Vi har vært avskåret fra å bruke selve de person/saksmappene som utgjør grunnlagsmaterialet i arkivet, fordi det hadde innebåret en for omfattende jobb å finne igjen alle disse mappene. Langt de fleste av mappene befinner seg på statsarkiv eller muligens også hos fylkesmenn rundt om i landet, fordi de ble brukt av landets fylkesmenn i årene etter krigen i forbindelse med et arbeid med å få barnebidrag fra de tyske fedrene. En betydelig andel av mappene fra Oslo og Akershus er også borte etter en brann på Victoria terrasse i Oslo på begynnelsen av 1950-tallet. Mangelen på mappene er imidlertid (for vårt formål) i en betydelig grad oppveid av at vi har kunnet bruke "listen" fra Sosialdepartementets og fylkesmennenes oppsporingsarbeid i de første etterkrigsårene (Nytt 1. sosialkontor A, saksarkiv Da, boks 106, 107 og 108, Lister over krigsbarn sendt fylkene, Riksarkivet). Under oppsporingsarbeidet har fylkesmennene brukt de originale mappene for å hente ut de vitale opplysningene de trengte, noe som også er opplysninger som er vitale for oss.

Lebensbornkildene som vi har brukt inneholder (på det meste) opplysninger om:

Barnet

- fødselsdato
- navn
- fødested
- bosted etter fødselen
- eventuelt dødsfall under eller i de nærmeste årene etter fødselen

Moren

- fødselsdato
- fødested
- bosted under krigen
- navn
- yrke/arbeidsplass

Faren

- navn
- fødselsdato
- sivilt bosted
- sivilt yrke
- diverse militære opplysninger

Videre får vi vite en del om paret: Om de har tenkt å gifte seg, om de faktisk gjør det og om de i tillegg reiser til Tyskland sammen. I en del saker går det også fram at barnet er adoptert eller satt til fosterforeldre, ofte med angivelse av disse foreldrenes navn og bosted.

Det vil imidlertid variere sterkt hvor mange opplysninger vi har i hver sak. Noen ganger har vi så godt som alle opplysningene ovenfor. Ofte må vi nøye oss med mors navn og fødselsdato, fars navn og en antagelse om når fødselen vil finne sted. Det vanligste er imidlertid at fødselsdato og navn, samt geografiske data, er tilgjengelige både for mor, barn og far. Det er da også disse dataene som er de viktigste i identifikasjonsprosessen.

De viktigste opplysningene for å identifisere barna har oppsummeringsvis vært:

- Mors navn
- Mors fødselsdato
- Barnets fødselsdato
- Barnets navn
- Mors fødested/oppholdssted
- Fars fornavn

Fase 2: Gjenfinningsarbeidet

Disse dataene ble så brukt som søkeinformasjon mot en befolkningsdatabase kalt BEBAS, en utgave av folkeregisteret beregnet til statistikkformål. Den inneholder vitale demografiske data om alle som har norsk fødselsnummer, det vil si at de må ha oppholdt seg i Norge etter folketellingen i 1960. Men også her varierer tilfanget av data. For de mest innholdsrike personfilene finner vi navn (for mange kvinner også navn som ugift), fødselsnummer, sivilstand, bosted, foreldre, eventuelle barn, eventuell innvandring, utvandring og død. For svært mange av personene i vår aldersgruppe vil imidlertid forbindelsen til foreldrene mangle. For mange av krigsbarnas del vil dette skyldes at de ikke har hatt noen forbindelse til mor og særlig far. Men også for personer som kan ha hatt et "normalt" forhold til sine biologiske foreldre kan denne linken av praktiske årsaker mangle. Disse "linkene" ble

påført i 1970, hovedsakelig for personer født i 1953 og seinere.

Rent praktisk vil søkene i BEBAS arte seg slik: Har vi barnets fødselsdato og navn søker vi på dette. Gir ikke dette noen plausible treff, søker vi tilsvarende på mor. Finner vi mor, vil vi ofte finne hennes nye etternavn (mange av mødrene giftet seg med en norsk mann etter krigen). Disse "nye" dataene om mor, vil ofte gi ny og verdifull hjelp til å finne "barnet". Finner vi ikke mor, eller finner vi ikke noen forbindelse mellom mor og barn, søker vi på fars navn, både for og etternavn. Et betydelig antall krigsbarn har lagt farens for- eller etternavn til sitt eget, eller de har et nærmest tyskklingende navn med fars navn som en del av ingrediensene. Noen har også gitt farens for- eller etternavn til sine egne barn. Dette funnet er i overensstemmelse med hva flere av intervjuobjektene til Ericsson og Simonsen (2005) forteller. Krigsbarna sier at disse nye navneforbindelsene ofte ble skapt fordi de ønsket å poengtere at de hadde fått kontakt med den biologiske faren de savnet i oppveksten. For noen er også det å innføre et tysk navn å markere avstand til deres egen familie og det norske samfunnet.

Hva skal så til for at vi er sikre på at vi har funnet den personen vi leter etter? Mange tilfeller er helt opplagte og krever minimalt med leting. Vi legger inn barnets fornavn i søket og fødselsdatoen, og den eneste plausible personen som kommer opp må være den rette. Her står vi da overfor en person som er født på rett dag, har rett fornavn og rett kjønn. Etternavnet vil som regel også stemme med morens etternavn (som ugift eller gift) eller med farens, eller med navnet på angitte adoptiv- eller pleieforeldre. Noen ganger vil vi i tillegg kunne finne en direkte link mellom mor og barn, i det barnet finnes i morens fil eller omvendt.

Noen ganger er personidentifikasjonen mindre sikker, for eksempel kan man ha skiftet ut et veldig tyskklingende navn, eller man har et etternavn som ikke er morens. Her kan det likevel være en link til mor i det hun er oppført i barnets fil eller omvendt. Flere identifikasjoner blir også sikret ved at barnets bosted stemmer overens med morens.

I noen sjeldnere tilfeller oppstår det en link i BEBAS etter at moren er død. En person som ikke er ført opp som mors barn blir ført opp som c/o adresse for hennes dødsbo. Et søk på denne personen viser at han eller hun, eller vedkommendes ektefelle, viser seg å ha samme fødselsdato som krigsbarnet. I tillegg kan navneopplysninger stemme.

I de mange tilfellene der det ikke er noen direkte link i BEBAS mellom mor og barn, har vi arbeidet slik: Generelt har vi krevd at minst tre av følgende kriterier skal være oppfylt før vi regner en identifikasjon for sikker:

- Barnets fornavn stemmer, og navnet eller navnesammensetningen er ikke for alminnelig.
- Barnets etternavn stemmer med mors pikenavn, navn som gift eller fars etternavn
- Barnets fornavn stemmer med fars (selvfølgelig snakker vi her om gutter).
- Barnets fødselsdato er den samme som i Lebensbornprotokollen eller en av de andre historiske kildene. Noen ganger har vi også akseptert datoer som er svært nære, det kan jo hende at tilbakemeldingen til de tyske registrene ikke alltid var like presise. Vi har også akseptert datoer som kan skyldes skrivefeil. For eksempel kan de som førte krigsprotokollene (eller vi) ha gjort 9.6 til 6.9 eller 19.6, eller 1941 kan ha blitt til 1942.
- Barnets bosted stemmer med mors bosted under eller etter krigen eller per dags dato

I sluttspurten på identifikasjonsrunde nr. 2 med krigsbarna (tilleggsutvalget), oppsto det et dilemma. Her var det en spesiell gruppe som voldte kvaler. Vi satt med rundt fem-ti personer som stort sett hadde følgende kjennetegn:

- De er født på samme dag som de skal være født i følge de tyske arkivene
- Fornavnet deres stemmer også med den samme kilden
- Fornavnet er relativt sjeldent, eller er en sjelden kombinasjon (eks. Dag Fredrik eller Siv Marianne). Det er heller ingen andre født på samme dag som har navn som er i nærheten av å likne.

Problemet er imidlertid at de ikke på noe vis kan knyttes til sin mor. De som har oppgitt foreldre i folkeregisteret, har foreldre som er betydelig eldre enn mor skal være. Vi antar derfor at de er blitt adoptert bort, og ofte er de eneste barn til disse godt voksne foreldrene (rundt 40 år da barnet ble født).

Noen har også, i følge de tyske kildene, nok så umiddelbart kommet på barnehjem. I følge disse kildene er mor også et "dårlig papir", eller bedriver "mehrverkehr" som de skriver.

Dilemmaet er: På den ene siden har vi litt for svake identifikasjoner, på den annen side vil identifikasjonene måtte være svakere for dem som helt mister "linken" til mor. Videre er dette en gruppe som det er svært viktig å få med i utvalget. Etter et faglig samråd valgte vi å inkludere gruppa i utvalget, men med betegnelsen "ikke sikker".

Liknende problemer oppsto også i hovedsøket. Av de totalt drøyt 1 150 identifiserte i de to søkene, er vi absolutt sikre på at 979 er korrekte identifikasjoner. Det finnes ingen annen mulighet. I de resterende 176 tilfellene er det noe som ikke helt stemmer. Fødselsdatoen er for eksempel litt forskjellig fra det vi har funnet i krigsregistrene, eller navnet kan være

forskjellig. Vi har imidlertid stor tro på at identifikasjonen stemmer.

Vi har i praksis kunnet teste sikkerheten på noen av disse noe usikre identifikasjonene. Underveis i identifikasjonsprosessen har vi vært gjennom flere letestadier. Noen ganger har vi søkt på ny i krigsregistrene for å finne ytterligere identifikasjon på personer vi er usikre på, andre ganger har vi prøvd nye søkemuligheter i BEBAS. Disse prosessene har faktisk ikke ført til at vi har måttet forkaste en eneste av disse usikre identifikasjonene, snarere har vi fått sikre identifikasjoner der vi tidligere var usikre.

Både pilotsøket og hovedsøket i BEBAS ble gjennomført av førstekonsulent Turid Sætre i seksjon for datafangst, SSB. Sætre har lang erfaring i søk i dette og andre registre. Tilleggssøket ble gjort i et samarbeid mellom prosjektansvarlig (Ellingsen) og stud. polit. Marianne Lilleaas som assistent. Ellingsen hadde fått grundig opplæring av Sætre. Både Ellingsen og Lilleaas kjente saksgrunnlaget godt, i det de hadde gjort grunnarbeidet i Riksarkivet.

Fase 3: Registerkobling og analyse

Til sist har vi laget et register med krigsbarn der deres fødselsnummer gjør det mulig å koble til opplysninger om dem av demografisk art (giftermål, skilsmisser, barn, dødelighet, flyttinger osv.), og om inntekt, sysselsetting, forbruk av sosiale ytelser mm. Les mer om dette i de respektive kapitlene i rapporten.

De tre fasene er i prinsippet hovedgangen i vårt metodiske arbeid, men i praksis har arbeidet vært mer kronglete enn som så:

Pilotsøket

Det første steget i arbeidet ble gjort gjennom et pilotsøk, der siktemålet var å teste ut om metoden var gjennomførbar. Her tok vi utgangspunktet i protokollen fra Lebensborn. I pilotstudien trakk vi hvert 25. barn, til sammen ga dette rundt 340 registreringer. Opplysningene fra protokollen ble så oversendt til seksjon for datafangst, SSB, for å etterspores i folkeregisteret.

Denne første gjennomgangen av protokollen "avslørte" at registreringene her er svært varierende i omfang og lesbarhet. Protokollen har løpenummer fra 10 til 10 000. Registreringene er svært fyldige fram til rundt løpenummer 2500, deretter kommer en lang periode med så godt som ingen innførsler fram til løpenummer 5250. Deretter kommer en periode fram til rundt løpenummer 7300 med relativt fyldige innførsler, før datatilfanget sakte men sikkert blir tynnere og tynnere. Fra rundt løpenummer 7800 er det bare helt sporadiske innføringer.

Protokollene er ført for hånd, og lesbarheten er derfor sterkt varierende for en "moderne" leser. I begynnelsen og mot slutten av de to protokollene er lesbarheten god. Skriftstilen er noenlunde lik den dagens eldre nordmenn bruker, og noen av protokollførerne kan vel også ha vært norske kvinner og menn født i de første tiårene på 1900-tallet. I lange perioder er imidlertid protokollene etter all sannsynlighet ført av tyske medarbeidere, og i en gotiskliknende skriftstil ("Sütterling") som krever en viss erfaring for å kunne tydes. I tillegg kommer at tyske protokollførere har hatt problemer med norske navn, type "Kyrkjeøra" eller "Sæterdal", eller de har fortystket navnene ("Marie" blir til "Maria").

I pilotprosjektet ble derfor protokollene supplert med opplysninger fra kartotek kortene over mødrene (Kartotek kort over mødre, Abteilung lebensborn, Reichskommissariat, Riksarkivet). Her kunne man både finne opplysninger om de sakene der protokollene var tom eller hadde mangelfulle opplysninger, samtidig som kartotek kortene er maskinskrevne og dermed løser problemene forbundet med vanskelige skriftstiler. Vi supplerte også med opplysninger fra de tidligere nevnte "listene", dvs. de oversiktene som kom fra fylkesmennene landet rundt i forbindelse med arbeidet med å søke bidrag fra de tyske fedrene der dette var aktuelt.

Hovedsøket

I hovedprosjektet gikk vi motsatt vei. Vi begynte med kartoteket over mødrene, og plukket ut alle som hadde et Lebensborn-referansenummer som tilsvarte dem vi hadde bestemt oss for å anvende, dvs. hver femte. Deretter ble basisopplysningene fra disse kortene registrert, for siden å nyttes til den første og svært grove gjenfinningsrunden ved seksjon for datafangst, SSB. I neste omgang benyttet vi protokollene for å innhente ytterligere opplysninger fra denne, og et nytt gjenfinningsøk i BEBAS ble gjennomført. Til slutt gikk vi inn i de såkalte "listene", og et siste søk ble gjennomført.

Hovedsøket var også langt mer omfattende enn pilotsøket. Der pilotsøket hadde plukket ut hver 25. registrering i Lebensbornarkivet, valgte vi nå hver femte, med unntak av hver 25. som altså hadde vært tatt med før.

Tilleggssøket

Etter en foreløpig analyse av det opprinnelige utvalget på rundt 850 krigsbarn, ble det besluttet å supplere med et mindre utvalg på rundt 300 "barn". Det var to hovedgrunner for at denne løsningen ble valgt. For det første så vi raskt at barn fra forskjellige perioder av krigen var ulikt dokumentert i de tyske arkivene. Det var langt lettere å finne en høy andel barn fra de to første aktuelle krigsårene (1941 og 1942) enn de to siste (1944 og 1945), og særlig komplisert var det i

1943. Dette ga seg også utslag i resultatene fra den første undersøkelsen, som man har sett tidligere i denne rapporten. For det andre er det en del av analysen hvor det må kontrolleres for en rekke variabler. Verken dødelighet eller uttak av uførepensjon kan analyseres uten at man ser på alders- og kjønns sammensetningen i de utvalgene man har. Dermed får man lett for små tall i mange av underkategoriene til å få statistisk signifikante funn.

Tilleggsutvalget ble derfor trukket blant barn som i hovedsak er født i de to første av de aktuelle årene, dvs. 1941 og 1942, mens altså det "vanskelige" året 1943 er holdt utenfor fordi frafallet er så stort og tilsynelatende skjevt. Her tok vi utgangspunkt i protokollene. Protokollene for Lebensborn er ikke systematisk ordnet etter barnets fødselstidspunkt, men er også fordelt både geografisk og tidsmessig, og basert på når moren meldte sin graviditet til norsk eller tysk myndighet. Ut fra tidligere erfaring gikk vi gjennom de 750 første protokollførlene, noe som har gitt et tillegg på 240 barn født i 1941, 65 i 1942, samt seks født i 1943 og en i 1945.

Vi har registrert 593 oppføringer i Lebensborn-protokollene (de 750 første oppføringene, minus 20 prosent av disse som vi hadde registrert før, minus 7 som ikke finnes).

Frafallsanalyse

I en analyse som denne er det umulig å unngå at personer og saker faller utenfor analysen. Vi kan ikke foreta noen fulltelling av alle barn av norsk mor og tysk far som ble født i årene 1941-1946. Den første grunnen til dette er at det ikke finnes noen fortegnelse over alle disse barna, fordi mange mødre trolig fant løsninger som gjorde at deres barn ikke ble registrert som krigsbarn. Av samme grunn vet ingen nøyaktig hvor mange krigsbarn som finnes. Når vi går ut fra et anslag på 10.000 til 12.000 barn, så er dette et estimat basert på de registreringene som ble gjort i Lebensborns arkiver og den kunnskap man fikk gjennom barnebidragssakene i årene etter krigen, samt gjennom gjenfinningen av tyske fedre som har pågått siden midten av 1980-årene.

Det nærmeste vi kan komme en fulltelling ville være å søke å gjenfinne alle de barna som er registrert i Lebensborns protokoller, totalt ca. 8.500. Dette er imidlertid en for stor jobb innenfor dette prosjektets rammer. Protokollene har mange steder store hull, åpne felt, der man må oppsøke utfyllende kilder for å finne de nødvendige personopplysningene. Dette er en svært tidkrevende prosess.

Vi har derfor valgt å bruke Lebensbornprotokollene som et utgangspunkt for å trekke et tilfeldig utvalg av saker. Vi antar at et tilfeldig trukket utvalg vil bli et representativt utvalg av sakene i disse protokollene. I

protokollen er barna, grovt sett, ført inn distrikt for distrikt fortløpende gjennom krigen.

Frafall ved valg av kilde for å trekke utvalg

Vårt valg av kilde gjør at vi selvfølgelig mister de som unndro seg tysk registrering. Noen har med stor sannsynlighet født krigsbarn uten at dette har satt spor i tyske krigsarkiver. Spørsmålet er om dette frafallet er særlig stort. De tyske myndighetene var ivrige etter å få rede på alle tilfeller der en norsk mor ventet barn med en tysk soldat. Dette skulle, som nevnt tidligere, rapporteres til Lebensborn både av tyske og etter hvert norske myndigheter. Samtidig var det som nevnt viktige insentiver for de kvinnene som lot seg registrere: relativt generøs økonomisk støtte og muligheten til å føde på egne anstalter utenfor lokalsamfunnene. Det er sannsynlig at mange av de kvinnene som ikke lot seg registrere av tyske myndigheter, heller ikke har latt norske myndigheter få kjennskap til deres barns tyske opphav. Kanskje fikk heller ikke andre enn de selv vite om farens bakgrunn, og dermed står vi overfor en gruppe som vil falle utenfor de fleste registreringer. Det er også mulig at disse barna fikk en annen og mindre problematisk oppvekst.

Hvilke andre grupper av krigsbarn er det så vi mister ved å bruke Lebensborns protokoller?

Mister barn født etter mai 1945

Organisasjonen Lebensborn ble satt ut av funksjon relativt raskt etter frigjøringen i mai 1945. Samtidig fortsatte tysk-norske barn å bli født. De fleste var unnfanget under krigen, og kom til verden fram til vinteren 1945/1946. Det tok også lang tid før samtlige tyske soldater var hjemsendt, og barn ble unnfanget som følge av forbindelser mellom norske kvinner og tyske menn som satt i interneringsleire. Det finnes imidlertid ingen fylldig og samlet registrering av disse barna som kan gi grunnlag for en registrering i ettertid.

Vi antar at dette frafallet stort sett vil bety at vi mister barn som kan ha hatt noe mindre problemer i sin oppvekst enn de barna som ble født under krigen. Barna født i 1945-1946 vil for eksempel først begynne på skolen i 1952-1953. Vi antar at dette var noe lettere enn å begynne sin skolegang i 1948-1949 og være kjent som "tyskerunge" så nær på krigen. Det tidligere omtalte frafallet av barn som ikke ble kjent som krigsbarn er antakelig også i den "snille enden" av skalaen: Hvis moren har klart å holde barnets tyske opphav ukjent for norske og tyske myndigheter under krigen, øker vel også sjansen for at dette heller ikke er kjent for omgivelsene for øvrig. At moren har klart dette, kan kanskje også si noe om hennes sosiale kvalifikasjoner, posisjon og nettverk. På den annen side kan en mindre gruppe kvinner hatt forbindelser med så vidt mange menn at de ikke med sikkerhet visste om

faren var norsk eller tysk, og dermed latt være å rapportere til Lebensborn.

Frafall innen Lebensbornutvalgene

Følgende grupper vil falle utenfor vårt materiale av registrerte personer med fødselsnummer, fordi de ikke lar seg finne, eller fordi vi ikke har klart å finne dem:

De som ikke kan gjenfinnes

- Personer som har emigrert under og etter annen verdenskrig, for det meste til Tyskland. Vi vil imidlertid kunne finne de som returnerte til Norge, men det kan tenkes at flere har vendt hjem fra Tyskland enn de vi har funnet. En "fordel" med de hjemvendte er imidlertid at de ofte vil ha fars for- og/eller etternavn, samt at BEBAS markerer at de har vendt hjem (hvis de returnerte etter 1960). Dermed er de relativt lettere å oppdage enn mange andre.
- De registreringene i Lebensbornarkivene som ikke har ført til noe svangerskap. Noen ganger står det eksplisitt i protokollen at så er tilfelle, andre ganger kan vi ikke vite om så er skjedd. Det samme gjelder dødfødsler og aborter.
- De som døde i løpet av de første leveårene. I flere tilfeller vil disse dødsfallene gå fram av de tyske arkivene. Denne dødsraten vil være forholdsvis høy, både fordi spebarnsdødeligheten generelt var relativt høy under krigen, og fordi krigsbarna sannsynligvis hadde særlig høy risiko. På den ene siden levde deres mødre turbulente liv som kan ha gjort barna mer utsatte. På den annen side var kvaliteten på Lebensborninstitusjonene relativt høy.
- I noen saker er saksbehandlingen i Lebensbornsystemet avsluttet med begrunnelsen at far er (antakelig/angivelig) norsk. Om dette er riktig vet vi ikke, men når de tyske myndighetene avslutter saksbehandlingen, forsvinner også vitale data som trengs i gjenfinningsarbeidet.
- De som døde i perioden fra slutten på annen verdenskrig og fram til 1960 da alle bosatt i Norge fikk fødselsnummer. Det vil si, person-numrene kom i 1964, men var basert på status under folke- og bolig tellingen i 1960. Normal dødelighet for "våre" kohorter i denne perioden lå mellom litt over 6 og litt under 9 prosent (Mamelund og Borgan 1996), alt etter kjønn og hvor tidlig eller seint de ble født under krigen. Man kan tenke seg at mange av dem man mister her vil være unge personer som kan ha hatt en særlig tøff oppvekst, og derfor enten har emigrert eller omkommet i ulykker eller selvmord på 1950-tallet. Som vi har vist (kap. 4), var selvmordstallene blant unge svært lave på denne tiden. Men ulykkesdødeligheten i denne aldersgruppen lå langt over dagens. Dette var også en epoke hvor det å dra til sjøs var en svært vanlig "sikkerhetsventil" for særlig unge menn. De fleste av dem som dro ut, kom tilbake, eller i det minste opprettholdt sin status som norsk stasborger med

en hjemmeadresse i Norge. Men man kan vel tenke seg at noen krigsbarn har forlatt Norge på permanent basis på denne måten, eller mistet livet i utlandet.

- Numre i Lebensbornprotokollene som ikke ble tatt i bruk til reelle registreringer. Særlig mot slutten av krigen ser det ut som om mange registernumre aldri ble tatt i bruk. Systemet var slik at de forskjellige områdene i landet fikk tildelt et antall registernumre basert på et forventet antall registreringer i den kommende perioden. Noen fikk antakeligvis flere saksnumre enn de hadde bruk for.
- Gjennom samarbeidet med historiker Lars Borgersrud har vi også hatt muligheten til å trekke ut et antall personer som ble adoptert til Sverige rett etter krigen, og som vokste opp der (se Borgersrud 2002 og tabell A1).

De vi ikke har klart å finne

- De det ikke er nok informasjon om i de tyske arkivene, eller der informasjonen ikke er korrekt eller presis nok. Det synes helt åpenbart at registreringen av krigsbarna og deres mødre ble gjennomført med større iver og presisjon på begynnelsen av krigen enn mot slutten.
- Personer som har levd i Norge etter 1960, men som har gjennomgått endringer i navn, fødselsdata osv., muligens som følge av uklar identitet gjennom adopsjon. Mange krigsbarn har skiftet navn, og dette er en annen gruppe med krigsbarn med muligens særlig utsatt oppvekst som vi kan ha mistet. Noen har tatt/fått andre navn gjennom adopsjon eller oppvekst i fosterhjem. Noen har hatt uklare fødselsdata, det har for eksempel vært uklart hvor og eksakt når de ble født. Andre igjen har endret navn bort fra sine opprinnelig tysk-klingende navn (Heinz, Fritz, Ursula osv.). Her må det imidlertid tilføyes at overraskende mange ser ut til å ha beholdt sine tyske navn. Noen har sogar, i sitt voksne liv, for eksempel lagt inn farens etternavn som sitt eget mellomnavn, eller kalt opp et av sine egne barn etter bestefar. Dette er kanskje personer som har gjenfunnet sin tyske far og hans familie, og vil markere sin tilhørighet til dem.

Det er også en mulig antakelse at mange barn som har vokst opp i barnehjem, fosterhjem eller ungdomshjem i mindre grad har fått fornorsket sine navn. Dette fordi de kanskje ikke har hatt noen voksne personer i sin nærhet som har tatt initiativet til dette. Men man kan også tenke seg det motsatte: Umiddelbart etter krigen ble det i den offentlige debatten tatt til orde for en kollektiv fornorsking av krigsbarnas navn (Simonsen og Ericsson 2004). Tiltaket ble aldri realitet i full skala, men kan kanskje ha blitt gjennomført i større eller mindre grad for eksempel på enkelte barnehjem.

Tabell A1. Gjenfinningsprosessen i tall og andeler. Hovedutvalget og tilleggsutvalget

	Hoved- utvalget	Tilleggs- utvalget	Totalt
Protokollregistreringer	1 718	593	2 311
-Ikke reelle saker	173	1	174
-Emigrert til Tyskl.	103	64	167
-Far norsk	4	6	10
-Dødfødsel, abort	33	19	52
-Intet svangerskap	37	19	56
-Adoptert til Sverige	2	1	3
-Døde under krigen	41	23	64
-Øvrige antatt døde	78	25	103
Gjenfinnbare	1 247	435	1 682
Funnet	844	311	1 155
Gjenfinningsrate	68 prosent	71 prosent	69 prosent

Gjenfinningsraten er jevnt synkende fra begynnelsen av krigen mot slutten, av grunner diskutert før.

Vi finner altså i snitt noe mer enn to av tre personer som skal være mulige å gjenfinne. Det er grunner til at vi kanskje i realiteten har en høyere gjenfinningsrate enn dette konservative estimatet. Et springende punkt er andelen som døde eller emigrerte før 1960. Her kan våre estimater være for beskjedne. Skal vi så si oss fornøyd med denne gjenfinningsraten? Et hovedspørsmål er selvfølgelig hva slags frafall vi har. Hvor skjevt er det? Er det slik at vi mister bestemte grupper? Her er det begrenset i hvor stor grad vi kan kontrollere frafallet, i det vi jo har begrenset kunnskap om helheten, universet, av krigsbarn. Vi har imidlertid en viss mulighet til å analysere for sammensetningen av utvalget i forhold til når samtlige krigsbarn er født i løpet av krigen. Vi har tidligere påpekt at vi mister de barna som ble født etter krigen.

De vi har klart å finne

Vi har tidligere (kap. 1 og 6) redegjort for de tabellariske framstillingene av resultatene fra Folke- og bolig tellingen 1946 mht. krigsbarn. Disse tabellene gir oss en mulighet til å se på skjevhetene i det utvalget vi har funnet. I snitt utgjør vårt første hoveduttrekk av krigsbarn, som ikke skulle være aldersskjevt, knapt 13 prosent av universet av krigsbarn født under krigen.

Tabell A2. Antall og andel (prosent) krigsbarn født i de enkelte år. Vårt hovedutvalg sammenliknet med folke- og bolig tellingen 1946

Fødselsår	Fob 1946	Hovedutvalg	Andel
1941	728	112	15,4
1942	1 367	199	14,6
1943	1 897	229	12,1
1944	2 081	238	11,4
1.1.-7.5.1945 ¹	625	64	10,2
Sum/snitt	6 698	844	12,6

¹ Estimert basert på totalantallet fødte dette året.

Kilde: Folke- og bolig tellingen 1946, Norge under okkupasjonen 1996.

Som vi ser av tabellen over, får vi en overrepresentasjon av de som er født i løpet av de første årene av krigen, og dermed en underrepresentasjon av dem født mot slutten. De som er født etter krigen, vil ikke bli representert i det hele tatt. Skjevheten skyldes i veldig høy grad forskjellene på kvaliteten til de registreringene som er gjort i de tyske arkivene under krigen. I sum tror vil nok denne overrepresentasjonen vil bety at vi får med flere av dem som har hatt de mest skadelige erfaringene i sin barndom. Som tidligere sagt: Vi antar at det var tøffere å være krigsbarn i en norsk skolegård i de siste årene av 1940-tallet enn i de første årene av 1950-tallet. Følelsene hadde kjølnet noe et stykke ut i 1950-årene. Offentlighetens oppmerksomhet var mye dreid fra krigsopplevelser i "varm" krig til den kalde krigens farer. Oversatt til vårt felt, kan det for eksempel bety at et barn av en kommunist kunne overta noe av den oppmerksomheten som ellers hadde blitt krigsbarna til del. På den annen side: De som ble født tidligere under krigen, ble født på et tidspunkt da mange regnet med at deres fedre skulle gå vinnende ut av krigen. Mange ble også født før den norske motstandskampen hadde kommet ordentlig i gang i 1942/1943. Disse kullene kan derfor ha hatt en fordel av at deres mødre kan ha hatt en sterkere posisjon under svangerskapet og i de viktige aller første månedene og årene av sine liv.

Et ubesvart spørsmål er også om de som ikke er kommet med i vårt utvalg, er mennesker som har lidd særlig overlast. I noen sammenhenger synes det klart. Vi har, av uunngåelige grunner, mistet dem som døde før 1960. Dette vil etter all sannsynlighet ha vært en særlig utsatt gruppe. Videre kan man tenke seg, som antydnet før, at vi har mistet grupper som har levd særlig turbulente liv: De har vært inn og ut av institusjoner, fosterhjem, adoptivhjem osv. Dette kan ha medført navnebytter eller uklarhet om fødselsdata. Vi har, i samarbeid med Lars Borgersruds prosjekt (Borgersrud 2004), hatt muligheten til å søke etter en (liten) gruppe som vi vet har vært institusjonalisert allerede fra de ble født. Noen lever fremdeles på institusjon. Vi søkte totalt etter 23 personer, og av disse fant vi raskt 20 personer som uten tvil var de riktige, samt en person hvor vi var i tvil. Man skal være uhyre forsiktig med å trekke dette eksempelet for langt, men det gir i det minste en pekepinn om at særlig utsatte grupper ikke nødvendigvis er de som er vanskeligst å oppspore.

I tillegg har vi altså trukket et tilleggsutvalg med klar fokus på årskullene født i 1941 og 1942. Dette utvalget er klart et aldersskjevt utvalg som i mange sammenhenger bare må sammenliknes med andre født i de samme to årene. Fordelen med dette tilleggsutvalget, som nevnt før, er at vi har en høy gjenfinningsprosent, noe som ser ut til å gi et mest mulig realistisk bilde av særlig dødeligheten blant krigsbarn. Som en oppsummering på det som er skrevet om utvalg og frafall, kan det være interessant å gå tilbake til det som tidligere er sagt om de skjeve utvalgs forbannelse. Vårt utvalg har også skjevheter, skjevheter som nærmest nødvendigvis må oppstå når man på denne måten søker å rekonstruere et historisk forløp. Vi kan altså ikke snakke om et representativt utvalg krigsbarn i den klassiske forståelsen av hva et slikt utvalg er. Vi kan imidlertid påberope oss å ha et utvalg som er så betegnende for krigsbarnas situasjon som det synes mulig å få det. Videre er det langt bredere enn noe annet kjent utvalg av "barn" i denne situasjonen.

De sist utgitte publikasjonene i serien Rapporter*Recent publications in the series Reports*

- 2003/19 T. Bye og P.M. Bergh. Utviklingen i energiforbruket i Norge i 2002-2003. 2003. 42s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6508-8
- 2003/20 B. Halvorsen og R. Nesbakken: Hvilke husholdninger rammes av høye strømpriser? En fordelingsanalyse på mikrodata. 2003. 23s. 155 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6511-8
- 2003/21 T. Bye, P.V. Hansen og F.R. Aune: Utviklingen i energimarkedet i Norden i 2002-2003. 2003. 39s. 155 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6513-4
- 2003/22 Y. Lohne og H.Nome Næsheim: Kartlegging av bruken av deltid i arbeidslivet. 2003. 61s. 180 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6521-5
- 2003/23 A. Snellingen Bye, O. Rognstad og L.J. Rustad: Klassifisering av driftsenhetene i jordbruket etter driftsform og størrelse. 2003. 61s. 180 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6529-0
- 2003/24 R. Nygaard Johnsen: Konsumprisindeks for Svalbard 2003. 2003. 36s. 155 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6532-0
- 2003/25 T.P. Bøe. Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet. 2003. 47s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6543-6
- 2004/1 B. Lie: Ekteskapsmønstre i det flerkulturelle Norge. 2003. 120s. 210 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6550-9
- 2004/2 J. Epland, V. Pedersen, M.I. Kirkeberg og A. Andersen: Økonomi og levekår for ulike grupper, 2003. 2004. 90s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82.537-6556-8
- 2004/3 D. Spilde og K. Aasestad: Energibruk i norsk industri 1991-2001. 2004. 52s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6562-2
- 2004/4 A. Gillund: Prisindeks for kontor- og forretningseiendommer. 2004. 31s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6566-5
- 2004/5 A. Finstad, K. Flugsrud, G. Haakonsen og K. Aasestad: Vedforbruk, fyringsvaner og svevestøv. Resultater fra Folke- og boligtellingsen 2001. Levekårsundersøkelsen 2002 og Undersøkelse om vedforbruk og fyringsvaner i Oslo 2002. 78s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6568-1
- 2004/6 R.H. Kitterød og R. Kjelstad: Foreldres arbeidstid 1991-2001. 2004. 78s. 180kr inkl. mva. ISBN 82-537-6574-6
- 2004/7 A. Rolland, Ø. Brekke, B.M. Samuelsen og P.R. Silseth: Evaluering av kommunale brukerundersøkelser. Prosjekt utført for Kommunal- og regionaldepartementet av Statistisk sentralbyrå og Handelshøyskolen BI. 2004. 103s. 210 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6582-7
- 2004/8 T.E. Haug: Eierkonsentrasjon og markedsrett i det norske kraftmarkedet. 2004. 39s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6597-5
- 2004/9 M. Kalvaraskaia og A. Langørgen: Capital costs in municipal school buildings. 29s. 150 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6591-6
- 2004/10 Utslipp og ensing i den kommunale avløpssektoren 2002. 69s. 180 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6602-5
- 2004/11 T. Hægeland, L.J. Kirkebøen, O. Raaum and K.G. Salvanes: Marks across lower secondary schools in Norway. What can be explained by the composition of pupils and school resources? 2004. 54s. 180 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6608-8
- 2004/12 E. Engeli og M. Steinnes: Utprøving av nordisk tettstedsdefinisjon i Norge Metode og resultater. 59s. 180 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6608
- 2004/13 O.F. Vaage: Trening, mosjon og friluftsliv. Resultater fra Levekårsundersøkelsen 2001 og Tidsbruksundersøkelsen 2000. 63s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6611-4
- 2004/14 B.Lie: Fakta om ti innvandrergupper i Norge. 90s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6631-9
- 2004/16 T. Lappegård: Valg av livsløp i det flerkulturelle Norge: Forløpsanalyse av giftermål og barnefødsler blant kvinner med innvandrerbakgrunn. 34s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6644-0